

Leírás és megszorítás.*)

Bevezetés.

1. A legújabb időben (1905.) Mach Ernő arra a kérdésre, hogy „mit jelent e kifejezés: természettörvények?“, a következő feleletet adta: „Eredetük szerint a természettörvények megszorítások, amelyeket a tapasztalat vezetése alatt várakozásunk elé szabunk“. És Mach még hozzátézi: „A már Mill és Whewell között való vitában fellépő és Kirchhoff óta meghonosodott ‚leírás‘ szó helyett ‚a várakozás megszorítása‘ kifejezéssel a természettörvények biológiai jelentőségére kívánok rámutatni“.**)

Az én nézetem szerint is helyes az, hogy a tudománynak azt a tevékenységét, amelyet rendszeren leírásnak neveznek (és amelyről nem keresem, hogy a tudománynak egyetlen tevékenysége-e, vagy csak egyik, míg a másik a magyarázás), megszorításnak nevezzük.***) A

*) Ez értekezést a szerző a Társadalomtudományi Társaság 1907-iki rendes évváró közgyűlésén adta elő. Az a tudomány feladatának kérdésére alkalmazza a szerző *Az élmény megmaradása és ellentétessége* című dolgozatának (1. H. Sz. 1908. márciusi, áprilisi, májusi füzeteit) tartalmát. A jelen értekezés németül is megjelent a *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie* 1907. III. füzetében.

**) *Erkenntnis und Irrtum*, S. 441., 442.

***) Talán meg szabad említenem, hogy e — Mach szerint is (u. o.) közelfekvő — nézetet már Mach munkájának megjelenése előtt, és pedig már öt év óta élőszóval többször, kimerítően kifejtettem, így egyetemi előadásaimban, továbbá Vailati Giovanni tanárral (Róma), Somló Bódoggal, Zemplén Győzővel, Székely Aladárral és másokkal folytatott beszélgetések alkalmával. V. ö. *Das Grundgesetz alles neuropsychischen Lebens* című munkám VIII. és 163—169. oldalát is.

következő lapokon azonban egy pár magyarázó megjegyzést óhajtok tenni e nézet értelmét illetőleg, Megjegyzéseim két kérdésre fognak vonatkozni:

a) Mach előadását egyfelől némiképen úgy lehet értelmezni, hogy akkor, mikor a tudományt mint megszorítást fogjuk fel, voltaképpen csak új szóval van dolgunk; hiszen Mach azt mondja: „A ...leírás szó helyett a ‚megszorítás’ kifejezéssel stb. . . .” Másfelől azonban Mach a szóbanforgó felfogással a tudomány egy oly oldalát akarja kiemelni, amelyet a „leírás” kifejezés nem fed, t. i. a biológiai oldalt, amely Mach szerint még az eredeti is. Am ez azt teszi föl, hogy a „megszorítás” más dolog, mint a leírás. Most már kérdés: a két értelmezés közül melyik a helyes? Azt hiszem, hogy e kérdést a második értelmezés javára kell eldöntenünk.

b) Ha az első tisztán verbális értelmezés volna a megfelelő, úgy nem volna értelme annak a kérdésnek, hogy a tudomány (illetve szóbanforgó tevékenységének) e két felfogása közül melyik a helyes, leírásként való fölfogása-e, vagy pedig megszorításként való fölfogása. De még ha a második, a tartalmi értelmezés volna is helyén, még mindig helyes lehetne mind a két fölfogás, mert lehetséges volna, hogy mind az egyik, mind a másik a tudománynak egy oly jegyét adná, mely elég volna, hogy a tudományt meghatározza. Ez értelmezés esetében azonban az is lehetséges, hogy a két fölfogás közül csak az egyik helyes. Mach előadása e tekintetben is kétféleképpen értelmezhető. Mert egyfelől a tudománynak több más közt csak egy oldalát akarja ő fölfogásával megjelölni, másfelől pedig ezt a fölfogást a rendes fölfogás „helyett” nyújtja. Véleményem szerint erre a kérdésre az a helyes felelet, hogy a két fölfogás közül csakis a tudománynak megszorításként való fölfogása a helyes, leírásként való, olyannyira „meghonosodott” fölfogása ellenben helytelen.

Első kérdés: a leírás és megszorítás közötti viszony.

2. Hogy e két kérdésre megfelelhessek, meg kell állapítanom, hogy mit értek a várakozás megszorításán és hogy mit értenek a szokásos fölfogás képviselői leírason.

A várakozás megszorításán azt értem, hogy az alany, mialatt valamit vár, *) tudatában van annak, hogy esetleg egy, a várt tény

*) Abban a kérdésben, hogy „a tudomány megszorítás-e vagy leírás?” voltaképpen a jövőre vonatkozó várakozás biológiai momentuma a tudomány lényegének szempontjából mellékes, mert a tudomány, ha csakugyan megszorítás, megszorításokat tartalmazhat (nem észlelt) jelenre vagy múltra vonatkozólag is. Az olvasónak tehát a várakozás és a lehetőség szavakat tágabb, a jelenre és a múltra is kiterjedő értelemben kell vennie.

jelentésénél fogva kizáró tény, vagy különböző, jelentésüknél fogva mind a várt tény, mind pedig egymást kizáró tények volnának várhatóak, ezek azonban épen a várt tény jelentésénél fogva ki vannak zárva, röviden: hogy az alany, mialatt egy tényt vár, más jelentésüknél fogva ezen tényt kizáró, most azonban kizárt lehetőségek tudatában van.

A tudománynak leírásként való felfogása azóta terjedt el, hogy Kirchhoff kifejtette. Ő nem magyarázza meg kifejezetten, hogy milyen értelemben használja ezt a szót, de közvetett magyarázatát adja azáltal, hogy meghatározza ezt a kifejezést: „teljes leírás”. A szóbanforgó hely így hangzik: „A mozgások leírásának teljesnek kell lennie. E követelmény jelentése egészen világos: a mozgásokra nézve feltehető kérdések közül egynek sem szabad felelet nélkül maradnia.” *) A teljes leírás fogalomhatározása egyúttal magába foglalja a leírásnak általában véve is a fogalomhatározását. Mert ha a teljes leírás felelet minden feltehető kérdésre, úgy a leírás általában véve felelet feltehető kérdésekre.

E meghatározás elegendő arra, hogy tárgyalandó kérdéseink közül az elsőt Kirchhoffra vonatkozólag eldöntsük. Kirchhoffnak e meghatározása szerint a leírás a fenti értelemben vett megszorításhoz igen közel állt. Mert minden kérdés magában foglalja több lehetőségnek tudatát, és egy kérdésre való felelet annyi, mint megszorítás. De azért a Kirchhoff-féle „leírás” évenséggel nem azonos a fentebbi értelemben vett „megszorítás”-sal. Ez utóbbi ugyanis annyi, mint felelet egy tényleg fölített kérdésre, amaz pedig rendelkezésünkre álló felelet feltehető kérdésekre. A megszorítás fölteszi, hogy valaki tényleg kérdez, a leírás csak annyit, hogy kérdezhet.

3. Ha azt vizsgáljuk, hogy milyen értelemben használják a leírás szót azok az írók, akik Kirchhoff után mondják a tudományt leírásnak, vagy pedig fölfogásukat — még ha a Kirchhoff előtti időből származik is — a Kirchhofféhoz közelállónak jelölik meg (mint Mach is régibb munkáiban), úgy azt találjuk, hogy ezek mindenekelőtt kifejtik, hogy a leírás a nyelv útján történik. A nyelv útján tényeket közlünk, észleléseket nélkülözhetőkké teszünk, előlegezünk, a valóságot tükröztetjük. A leírás tehát e szerzők szerint tételeknek a nyelv útján való közlése, és e tételekben a leíró elem abban áll, hogy a valóságra vonatkoznak, azt tükrözik. De azt hiszem, nem tévedés föltennem, hogy e felfogás képviselői a tudomány és a leírás lényegét mégsem a nyelv útján való közlésben látják, hanem tételek megállapításában és bírásában, a tételeknek tényekre való vonatkozá-

*) *Vorlesungen über mathematische Physik. (I.) Mechanik. S. 1.*

sában, tények tükrözésében, észlelések előlegezésében, hogy ily tételek bírását és önmagunk számára való felhasználását a nyelv útján való közlés nélkül is ugyancsak tudománynak és a valóság leírásának mondják és hogy a nyelv útján való közlést csak azért veszik bele a tudomány fogalmába, mert a csak saját használatra szorítókozó, hallgatat tudás kivétel, és a tudomány közlésének igen nagy társadalmi jelentősége van. Azt hiszem tehát, hogy nem járok el helytelenül, sőt inkább a lényegeset tartom szem előtt, ha a leírás azon meghatározásánál, amely e szerzőket jellemzi, eltekintek a nyelv útján való közléstől, és az ilyen értelemben vett fogalom tekintetében iparkodom majd a legelői feltett két kérdésre a feleletet megadni. A fentebbi értelemben vett megszorítás szót szintén mind az önmagunk számára való használatra, mind pedig a nyelv útján való közlésre vonatkozathatjuk, aszerint, amint valaki, aki több egymást kizáró lehetőség tudatában van, saját gondolkozása vagy pedig másnak közlése folytán jut arra, hogy több lehetőség közül csak egyet (vagy néhányat) várjon. Én azonban a nyelv útján való közlést — mint lényegtelen — a megszorításnál sem akarom a fogalomba belevenni. Mégis foglalkozni kívánok a nyelv útján közölt leírással és megszorítással is. De csak azért, mert ezekre is kiterjesztve a feltett kérdésekre adandó feleleteink különleges megvilágításban jelentkeznek és újabb megerősítést nyernek. A nyelv útján közölt leírást és megszorítást *m. sz. v.* (mások számára való) leírásnak és megszorításnak fogom nevezni; a leírás és megszorítás szót magában véve a továbbiakban a saját használatra értem.

Tegyük már most fel első kérdésünket az imént előadott Kirchhoff utáni értelemben vett leírásra vonatkozólag is. E szerint a fogalomhatározás szerint is közel áll a leírás a megszorításhoz. Ez mindenekelőtt abban mutatkozik, hogy a megszorítás mindig leírás útján jön létre. Mindamellett a leírás e szerint a fogalomhatározás szerint sem azonos a megszorítással; mert a megszorítás leírás útján csakis azáltal jön létre, hogy egyidejűleg különböző lehetőségek vannak a tudatban. Még ha leírás sohasem lép is fel megszorítás nélkül (lásd alább), még akkor is az eszméleti állapot tisztán leíró elemét elkülöníthetjük, a megszorítástól elvonatkozhatunk. Hiszen egyazon leírással igen különböző megszorítások lehetnek összekötve. E tény a tudomány elméletétől eltekintve is nagyon fontos, mert azokat a különböző megszorításokat, amelyeket egyazon leírás közvetít, különböző érzelmek (a jó érzés vagy a meglepetés különböző fokai) kísérhetik. A vadembernek, aki nem ismer jobb otthont, az a várás, hogy egy kunyhó lesz lakása, igen kellemes, a kultúrembernek kínos; az a várás,

hogy a fennálló állam, a fennálló jog, a fennálló erkölcs továbbra is fennmarad, az olyan embert, aki jobb társadalmi berendezést nem tud elgondolni, megelégedéssel tölti el, míg azt, aki jobb társadalmi berendezést igenis el tud gondolni, ez a várás esetleg elkészeríti.

De még egy más vonatkozásban is meglátszik a leírásnak és a megszorításnak rokon volta. Ugyanis azt kérdezhetni, hogy nincs-e minden leírás összekötve megszorítással, hogy nincs-e minden leírásnál más lehetőség is a tudatban. Azt hiszem, e kérdésre igennel kell felelni. Azt találom, hogy a megszorítás ép oly szükséges a leíráshoz, mint amily szükséges a leírás a megszorításhoz. Sőt ha a megszorítást úgy határozzuk meg, hogy ez más lehetőségek megszorítása nemcsak várásoknál, hanem érzeteknél (észrevételeknél) és emlékezéseknél is, akkor azt hiszem, hogy ezek sem lehetségesek megszorítás nélkül. Megszorítás nélkül nincs ítélet! Sőt képzet sincs, vele egyidejű, ellentétes értelmű képzet nélkül! Erről eszméletem elemzése győz meg.*) Ha feleletem helyes, ez — mint fönnebb kimutattam — még sem bizonyítaná a leírás és a megszorítás azonosságát. Ha pedig valaki nem tartaná helyesnek feleletemet, akkor az lehet még a kérdés, hogy nem tételezi-e fel a leírás a leíró tétel képzeivel a kölcsönös kizárás viszonyában álló tényeknek legalább oly ismeretét, amely nem válik egyidejűleg feltétlenül tudatossá, vagyis hogy nem tételezi-e fel a leírás e tények ismeretének pusztá bírását, meglétét, a megelőző tapasztalatot.**)

Erre a kérdésre bizonyára senki sem fog tagadó választ adni. Nyilvánvaló lehetetlenség az, hogy egy képzetünk, vagy már egy érzetünk (észrevételünk) is legyen az elképzelt, az érzéklett, az észlelt

*) A jelen értekezést előbb írtam meg (és tettem közé németül), mint *Az élmény megmaradása és ellentétessége* címűt. (H. Sz. 1908. III—V. füzete.) Az utóbbiban bevezettem a meggyőződések reális és fenomenális létének a fogalmát, és ahhoz az eredményhez jutottam, hogy egy meggyőződés aktuális keletkezésével egyidejűleg az ellentétes meggyőződésnek csak reálisan és fenomenálisan kell meglennie, nem aktuálisan az eszméletben. A jelen értekezésben ez még nincs tisztázva, és fent úgy adom elő a dolgot, hogy meggyőződéssel egyidejűleg az ellentétes meggyőződésnek aktuálisan kell meglennie. De öt sorral alább már a jelen értekezésben is lehetőnek mondom, hogy fönnebbi előadásom nem talál elfogadásra, és erre az esetre már megalkotom a meggyőződések pusztán reális meglétének fogalmát, bár e műszó alkalmazása nélkül. E megjegyzéssel jobbnak találom a fönnebbi szöveget úgy hagyni, ahogy eredetileg megírtam, és ahogy németül megjelent. Megjegyzem, hogy már a jelen értekezés megírásánál is tudtam tulajdonképen, hogy a fönnebbi fogalmazás nem felel meg a tényeknek (mert hisz az introspekció ezt nyilvánvalóvá teszi), de jobbnak láttam inkább túlozva, aktualizálva, semmint e mosódva előadni az élmény ellentétességének alapelvét, ha már teljesen szabatos fogalmazása akkor még nem érett meg.

**) V. ö. az előbbi jegyzetet.

ténnyel a kölcsönös kizárás viszonyában álló (ellentétes) tény ismerete nélkül.*) Nyilvánvaló, hogy ez az állítás sem ellenkezik azon tétellel, hogy a leírás és a megszorítás két különböző dolog. Ha azonban ez az állítás téves volna, ez csak még inkább egyeznék az említett tétellel: mert a leírás és megszorítás nemcsak hogy különböznék egymástól ez esetben is, hanem még kevésbé is állana közel egymáshoz, mint az ellenkező esetben.

Ezt az állítást azonban nem szabad félreérteni. Könnyen azt hihetne ugyanis valaki, hogy a szerint a nézet szerint egy képzet megléte, egy észrevétel átélése oly ellentétes tény ismeretét teszi föl, amelyek ugyanazon *proximum genus* alá esik; hogy tehát pl. a zöldnek, a magas hangnak észrevétele és képzete egy más színnek, egy alacsony hangnak ismeretét teszi fel. E tévedést közelfekvőnek tartom, mert hosszú időn át osztoztam benne. Ez a nézet azért tévedés, mert egy észleléshez, egy képzet bírásához elegendő már egy kizáró magasabb *genus* ismerete is; így a zöld, a magas hang képzetéhez elég a színtelen, a csend ismerete.***) Mert a zöldet, a magas hangot észlelhetném, illetőleg azután elképzelhetném, gondolatban leírhatnám, még ha nem is ismernék semmilyen más színt, illetőleg ha nem ismernék alacsony hangot; csakis az ez utóbbiakkal szemben való megszorítás volna ez esetben lehetetlen. Ebben az esetben ugyanis a zöld színt csak a színtelenséggel, a magas hangot csakis a csenddel, illetőleg a semmivel állítanám ellentétbe, de nem egy más színnel, az alacsony hanggal, amelyeket még nem ismerek, és nem tudnám, hogy az általam ismert zöld szín és magas hang a szín, a hang általános fogalmának faja. Minden érzet először mint egyszerű lép fel. Az, hogy különböző oldalai vannak (különleges milyensége, intenzitása stb.), csak az által jut az eszméletbe, hogy más pozitív érzetekkel helyeződik ellentétbe. E tény megint azt mutatja, hogy a leírás és a megszorítás két különböző dolog.

*) Az a kérdés, hogy e feltevés mellett az észrevétel- (képzet-) párnak elsőnek ránk ható tagját hogyan lehet észrevenni, a következőben találja megoldását. Az elsőnek ható tagot az alany nem veszi észre, a második tagot behatásakor mint az elsővel ellentétet észleli, ez utóbbi (t. i. az első tag) pedig mint emlék jut tudatra, anélkül, hogy előbb észrevétel tárgya lett volna. (V. ö. *Az élmény megmaradása*. 10. szakasz.)

**) Tulajdonképpen minden pozitív észleléshez és minden pozitív képzet bírásához elegendő a semmi ismerete. A „semmi” általános fogalma azonban csak későbbi általánosításból származik; előbb csak a különös semminek fogalma keletkezik, pl. a színtelenségé, a csendé, aszerint, amint a semmi fogalma a pozitív észlelet egyik vagy másik fájával ellentétbe jut az eszméletbe. (V. ö. az előbbi jegyzetet.)

4. A mondottakhoz egy a m. sz. v. leírás és megszorítás között való viszonyra vonatkozó fontos tény kapcsolódik. Eredményes m. sz. v. leíráshoz elegendő, ha az, akivel a leírást közöljük, a leírás szavait érti; megszorításnak nyelv útján való eredményes közléséhez, a nyelvbeli leírás útján való megszorításhoz, röviden a *m. sz. v.* megszorítás azonban azt teszi fel, hogy az, akihez közlésünket intézzük, azonkívül még ugyanazon lehetőségeket ismerje és tudatosan szem előtt tartsa. Ezeket azonban nem lehet a nyelv útján közölni; az ilyenek ismeretéhez az egyik ember a másikat csak azáltal segítheti, hogy természetben vagy képmásban megmutatja azokat. Ha második kérdéseinkre adandó, föntjelzett feleletem helyes, vagyis ha a tudomány célja nem leírás, hanem megszorítás, úgy egy bizonyos tudás közléséhez (a tudás szó tudományi értelmében) nem elegendő a nyelv útján való leírás, még akkor sem, ha a közlést váró azt megérti; ez utóbbinak ezenkívül még ugyanazokat a lehetőségeket kell ismernie és szeme előtt tartania, amelyeket a közlő ismer és szeme előtt tart, ez az ismeret azonban nem származhatik nyelvbeli közlésből. Egy bizonyos tudás közléséhez nem elég oly leírás, mely minden föltehető kérdésre megfelel, hanem annak, akivel a tudást közölni akarjuk, tényleg ép az illető kérdéseket kell magának föltennie, hogy a tudás vele közölhető legyen. E kérdések értelme azonban nem közölhető a nyelv útján.

De ehhez egy érdekes tény fűződik a m. sz. v. leírásra vonatkozólag is. Ha valakinek egy tényt két szóval írok le, amely szavak közül az egyik egy általános fajt jelent, a másik pedig ennek egy különös alfaját jelzi (mint pl. „zöld szín, magas hang”), úgy az illető azt, hogy két szót használok, csak abban az esetben fogja érthetőnek találni, ha ő maga is több alfajt ismer. Ha azonban ugyanezen tényt egy szóval írom le, úgy ebben semmi érthetetlen nem lesz számára, és meg fogja érteni leírásomat, ha ugyanannak a szónak ugyanazt az értelmet tulajdonítja, mint én; és ez lehetséges akkor is, ha én e szó alatt valamely fajnak egy alfaját értem, ő azonban több alfajt nem ismer. Így a „pej” szó a helyes képzetet keltheti fel benne, bár más lófajokat nem ismer, én pedig ismerek. Ez esetben a leírás csakis azt a megszorítást nem keltheti benne más lófajokkal szemben, amely nekem egyidejűleg eszméletben van. Látjuk ebből, hogy a leírás nyelvbeli formájában gyakran már megszorítás foglaltatik, és hogy ahhoz, hogy valaki egy ilyen kifejezések útján való leírásban semmi érthetlent se találjon, az szükséges, hogy a megfelelő megszorítások birtokában legyen.

Második kérdés: Leírás-e a tudomány vagy megszorítás?

5. Foglalkozunk most második kérdésünkkel, vajjon a tudomány, illetőleg szóbanforgó tevékenysége leírás-e avagy megszorítás.

A tudomány kétféle jót tesz velünk, egyrészt magában véve gyönyörködtet, másrészt cselekedeteinket irányítja. Az első minden tudományról áll, a másik csak bizonyos részeiről. Az utóbbiakat gyakorlati tudománynak fogom nevezni, és kérdésünket a tudományra nézve általában és a gyakorlati tudományra nézve külön-külön fogom megvizsgálni.

A) *A tudomány áltatában véve.*

Az nyilvánvaló, hogy a tudományos gyönyörűséget sem a pusztá leírás, sem pedig a leírás tartalma, hanem a megszorítás nyújtja. A leírás tartalmán, a leírt tényen való öröm nem tudományos, hanem vagy művészeti (költői), vagy „praktikus” öröm. Az utóbbi (a kellemes tényen való) öröm és a ténynek pusztá ismeretén való tudományos gyönyörűség között a különbség szembeötlő, de még a leírás tartalmán való művészeti öröm is könnyen megkülönböztethető a tudományos gyönyörűségtől. Így pl. az állatok, növények, csillagok sokaságának leírása művészeti, költői és nem tudományos örömet okoz. A leíráson magán — tartalmát nem tekintve — való öröm mindig művészeti, költői. A tudományos szenvedés, nélkülözés a kétségben áll, abban, hogy nem tudjuk, hogy adott esetben a különböző lehetőségek közül melyiket fogadjuk el; a tudományra vonatkozó öröm pedig ennek ellentéte. Ez öröm növekszik, ha sok különböző kérdés egy tétellel egyszerre nyer megoldást.

7. A tudomány ezt az örömet nagyrészt azáltal biztosítja, hogy ilyen tartalmú törvényeket állapít meg: „Ha adva van A feltétel, adva van B következmény is.” Gyakran állítják, hogy az ily törvényszerűségek lényegükben A — B összefüggésnek a leírásai. Ez azonban véleményem szerint nem helyes. Lényegük az, hogy megszorítások; hiszen csak a mellett a feltevés mellett van értelmük, hogy a szóbanforgó következmény nem léte (nem- B) is lehetséges.

Az irodalomban számtalanszor találkozni azzal a tannal, hogy az emberek a természettörvények megismeréséhez egyszerűen úgy jutnak, hogy egy A ténnyel mindig egy másik B tényt észlelnek. E tan véleményem szerint nem helyes. Nem tekintve azt, hogy az A és B észlelet csak azáltal lehetséges, hogy megelőző behatásból nem- A és nem- B is ismeretes (l. föntebb) — amire ama tanítás nyilván nem gondol — maga az ily törvény megállapítása azt a tudatot, várást is fölteszi,

hogy mind B , mind pedig nem- B lehetséges. Az a tudat, hogy mind B , mind pedig nem- B lehetséges, vagyis, hogy minden időben és minden helyen várható, és hogy egyikük szükségszerűen bekövetkezik, egyidejűleg B -nem- B első tudomásulvételével van megadva (1. az utolsó két jegyzetet). Gyakran azt tanítják, hogy valaminek várása azon alapszik, hogy egyáltalában gyakran, vagy pedig a várás idejében meglévő körülményekkel kapcsolatban gyakran tapasztaltuk. Ez véleményem szerint nem helyes; minden észlelt, illetőleg ismert dolgot lehetségesnek tartunk és várjuk is, még pedig — amíg az ellenkező viszonylagos gyakoriságát nem tapasztaltuk — ép oly valószínűséggel, mint amilyennel be nem következését. Ily későbbi tapasztalatok (törvények) csak arra valók, hogy az egyik lehetőséget a másik javára kizárjuk. E kizárás sohasem abszolút (az empirikus bizonytalansága!), és már ez bizonyítja, hogy egy tény egyszeri fellépése is létrehozza mindíg és mindenütt való varasát.

A tudomány tehát nem mint feltehető kérdésekre adott felelet *) keletkezik, hanem mint felelet oly kérdésekre, amelyeket a tudományt alkotó tényleg felvet. Ezek a kérdések, illetőleg legalább is az erre vonatkozó meghasonlások már elébb megvannak és meg is kell lenniök ahhoz, hogy a leírás tudományt közvetítsen. Gyakran úgy adják elő a dolgot, hogy a tudomány úgy keletkezik, hogy az érzetek egy rendszertelen tömegéhez törvényszerű összefüggésükre vonatkozó tapasztalatok járulnak (Mach). Ez az előadás nem kielégítő és félrevezet. Az érzetek minden csoportjában minden egyes érzethez hozzátartozik egy kizáró, ellentétes értelmű érzet (egy és ugyanaz az érzet azonban ilyen értelemben különböző érzetekhez közösen tartozhatik). Érzetek egyáltalában csakis ezáltal lehetségesek, és már ezért sem szabad e tényt megemlítés nélkül hagyni. Az egymással ellentétes értelmű érzetek ellentétes értelmű lehetőségvárásokat, minden helyre, és minden időre vonatkozó kérdéseket idéznek elő, és nem amaz érzetek, hanem ezek a várások, ezek a kérdések, ezek a kétségek teszik a tudomány anyagát, és a tudomány feladata nem az, hogy az érzetek összefüggését leírja — ez csak eszköze —, hanem hogy ama kérdéseket eldöntse.

8. Az ilyen tartalmú törvényt, hogy „aszerint, amint A adva van vagy nincs, van vagy nincs adva B is”, és amelyet B létének meghatározása céljából állapítanak meg, gyakran pusztán leírásnak mondják. Ez a mondottakon kívül még a következő okból is helytelen. Leírás volna az is, ha a fenti megállapításon kívül azokat a körülményeket is megemlítenők, amelyek mind B -nek, mind pedig

*) Kirchhoff az i. h.

nem- B -nek megletekor adva vannak (így például egymáshoz közei fekvő különböző „objektív” hatást előidéző hőmérői fokoknál az azonos meleg-érzeteket); ily leírás azonban tudományos szempontból céltalan, sőt zavaró is volna. Ezért kerülik, bár teljesebb leírás volna; nem ugyan a Kirchhoff-féle értelemben, hanem a „leírás” szónak pontos értelmében; mert az, amit Kirchhoff teljes leírásnak nevez, voltaképpen teljes megszorítás. Kirchhoff szerint annak a követelménynek az értelme, hogy a leírás a legegyszerűbb legyen, nem olyan világos, mint annak a követelésnek az értelme, hogy a leírás teljes legyen. Egy jelentése ama követelménynek azonban bizonyos: a leírásnak, helyesebben megszorításnak nem szabad feleslegest tartalmaznia.

9. A tudomány ilyen tartalmú törvényeket is szolgáltat: „Ha valamely fajnak A alfaja van jelen, akkor egy más fajnak B alfaja is jelen van, ha pedig az első csoportnak A' alfaja, akkor a második fajnak B' alfaja, ha A'' , akkor B'' ”, és í. t.”

E törvények abban különböznek az előző fejezetben tárgyaltaktól, hogy második águk nem egyszerűen negatív, hanem pozitív.

E törvényeknek csak annak folytán van értelmük, hogy tudjuk, hogy A , A' , A'' stb. egymást kizárják, és ugyanígy B , B' , B'' stb., vagyis, hogy amennyiben A , illetőleg B van jelen, A' , A'' stb. illetőleg B' , B'' stb. hiányzik. Ezt az ismeretet, hogy bizonyos pozitív tények más pozitív tényeket kizárnak, hogy negatív tartalmuk is van, hogy különböző pozitív lehetőségek közötti döntést jelentenek, p. o. hogyha valamely tárgy piros, akkor nem zöld, sárga stb., közvetlenül, *a priori* már A , A' , A'' , ill. B , B' , B'' észlelete (helyesebben ismerete; v. ö. az utolsó két jegyzetet) nyújtja. És ennek az ismeretnek a fentebbi fajtájú törvények, ama további empirikus megszorítások megállapítása előtt kell adva lennie, hogy ez utóbbiaknak értelmük legyen. Az a felfogás, amely ily törvényt egyszerűen az érzetek egy rendszer nélküli tömegéből tapasztalás útján keletkeztet e tényről is megfelelkezik.

Evvel kapcsolatban egy pillanatra visszatérek az ily alakú törvényekre nézve: „Ha jelen van A , akkor B is, ha nincs, akkor B sincs.” Az ily törvények helyességéről való bizonyosságunk felteszi, hogy a nem- A -knak és nem- B -knek, az A és B -hez a kölcsönös kizárás viszonyában álló pozitív tényeknek teljes birodalmát ismerjük, és hogy ama törvények helyességét előzetesen mind e tényekre vonatkozólag megvizsgáltuk legyen. A szóbanforgó törvények kétségtelen helyességéhez tehát szintén szükséges az az ismeret, hogy bizonyos pozitív tények kizárják egymást.

10. Sokkal rövidebben, semmint az megérdemelné, megemlítek itt egy tényt.

Ha bizonyos eljárás, mint bizonyos feltételek mellett való észlelés (például nagyító üveggel vagy egy meghatározott álláspontból való), számlálás, mérés megszorításhoz vezet, de az eljárás eredményének ellentmondanak oly észlelések, amelyek vagy nem tesznek lehetségessé megszorítást, vagy csak kevésbé egyszerű módon, ez esetben gyakran az utóbbi észleléseket nem igazaknak, helyteleneknek, csalódásoknak nevezik és a tudományos, vagyis megszorítás céljára történő leírásokban mellőzik, az előbbi eljárás eredményeit ellenben igazaknak, helyeseknek mondják és a tudományos leírásba beveszik, bár az „igaz” szó közönséges értelme szerint az észlelés eredményét sohasem mondhatni nem igaznak. Az ilyen esetben, t. i. a tudomány szempontjából (vagyis a megszorítás szempontjából) hasznosat mondják igaznak és írják le, a tudomány szempontjából hasznavehetetlent vagy káros (zavarót) pedig mondják nem igaznak és nem írják le. E kiválasztás elve tehát szintén nem leírás, hanem megszorítás. Mach szerint „az érzéki csalódás” kifejezése azt bizonyítja, hogy még nem ébredtek igazán tudatára vagy legalább is még nem tartották szükségesnek azt a tudatot a terminológiában is kifejezni, hogy az érzékek sem helytelenül, sem helyesen nem mutatják a dolgokat” és szerinte „a szokatlan hatásokat nevezik csalódásoknak”.*) Ez az utóbbi állítás nézetem szerint legfőleg az eseteknek egy részére talál, míg az eseteknek legalább egy másik részében véleményem szerint a megszorítás érdeke döntő.**)

Hozzáteszem ehhez, hogy ez utóbbi esetek közül sokban az elnyomott észleleti eredmények sokkal inkább felelnek meg a „tényleges leírása” köznapi értelmének, mint a tudományba fölvetett eredmények. Például a szó hétköznapi értelmében sokkal inkább hamisítatlan leírása a tényeknek, amit szabad szemmel látunk, mint az, amit nagyítóval látunk.

11. Néha a természet nem nyújt meghatározó körülményt, amelynek alapján megszorítást teheszünk: ugyanazoknak a körülményeknek különböző esetekben különböző következményeik vannak, azonos tulajdonságcsoportok (ugyanazok az anyagok) különböző alkalmakkor különböző hatásokat gyakorolnak. Ily esetekben a természetes meghatározó körülmények híján gyakran saját testi cselekvéseink eredményeit használjuk fel megszorításra. A körülményeket (az anyagokat) bizonyos és pedig

*) Mach: *Die Analyse der Empfindungen*. 4. Aufl. S. 8.

**) Nézetem szerint ki lehetne mutatni, hogy az esetek egy nagy részében az érzékek visszautasítása az igazság egy mélyebb fogalmának, a gondolkodás alaptörvényeinek, sarkigazságainak felel meg, úgy hogy az igazság ezekben az esetekben nemcsak tudományos (megszorítás szempontjából való) hasznosságot jelez, sőt e hasznosság is onnan ered, hogy az illető megállapítások e mélyebb értelemben való igazságokat fejeznek ki.

esetleg olyan behatásoknak vetjük alá, amelyeknek a természetben (vagyis kísérleteinktől eltekintve) soha sincsenek kitéve. És gyakran sikerül ily módon megszorító feltételeket találnunk, és ezeket azután megjegyezzük magunknak (egy anyag helyett kettőnek létét állapítjuk meg), és ez eredmények a tudománynak értékes részei. Ám ez ismeretek, ha a mesterségesen előállított meghatározó körülmények sohasem fordulnak elő a természetben, bizonyára nem a „természetben előforduló” *) tények leírásai. A „természetben előforduló” tények leírásai épen nem elegendők a természetben előforduló tények oly leírásához, amely minden feltehető kérdésre megfelel.

12. Minthogy a fentiek szerint a tudomány megszorítás, a 4. szakaszban mondottakból következik, hogy a tudomány nyelv útján való közléséhez, a *m. sz. v.* tudományhoz (hogy a tudományra nézve is a megfelelő kifejezést használjam) az szükséges, hogy a közlést vevő ugyanazon lehetőségeket ismerje és tartsa szeme előtt, mint a közlő. Itt még külön azt is megemlítem, hogy a nyelv útján közölt ily tartalmú törvény „aszerint, amint *A* jelen van vagy nincs, van vagy nincs jelen *B* is” a közlést vevő számára csak akkor jelenti ugyanazt, mint a közlő számára, ha ugyanazon nem-*A*-kat és nem *B*-ket ismeri.

B) A gyakorlati tudomány.

13. Lássuk már most a gyakorlati tudományt. Egy ilyennek a lehetősége, vagyis annak lehetősége, hogy cselekvéseinket a tudomány vezesse, azon alapszik, hogy ismeretes előttünk, hogy céljainknak úgy teljesevé, mint megghiúsulása lehetséges, és hogy tudjuk, hogy a két eredmény egyike vagy másika aszerint áll be, amint bizonyos módon cselekszünk vagy nem. Ha valamely esetben ismereteinkkel ellentétben helytelenül cselekednénk, ez esetben ez ismereteink hatásaként cselekvésünk kíséretében ez a megszorítás lépne fel eszméletünkben: „Célunkat így nem érjük el, hanem más módon”. Szervezetünk nem tűri az ily kellemetlen megszorítást, és e körülmény dönti el cselekvésünket.**)

E megszorítások teszik ki épen a gyakorlati tudományt. Tehát

*) Kirchhoff, i. h.

***) Ezzel szemben a helyes cselekvést nem kíséri mindig ez a megszorítás: „Célunkat elérjük”. Azt, hogy e megszorítás fellép-e cselekvésünk kíséretében vagy pedig nem, olyan körülmények döntenek el, amelyeknek kifejtése tulajdonképeni tárgyamtól messze elvezetne, és amelyeket ez okból itt közelebbről meg nem jelölök. {Utólagos hozzáadás: E körülményekre *Az élmény megmaradása és ellentétességé*-ben, jelöltem meg abban, hogy e megszorítás fenomenálisán mindig jelen van, aktuálisan pedig csak szokatlan cselekvéseknél (VIII. fejezet)}.

a gyakorlati tudomány csak úgy, mint a tudomány általában, nem egyszerűen leírásokból áll, hanem megszorításokból. Ha nem tudnók, hogy célunkat el is érhetjük, meg nem is, a gyakorlati tudománynak nem volna tere. A cselekvés pillanatain kívül, amikor is a praktikus tudomány a fenti formában jelentkezik (illetőleg helytelen cselekvés esetén jelentkeznék), az ilyen tartalmú törvényszerűségekből lép fel: Ha így vagy úgy cselekszem, elérem célomat, ha nem, nem”. A praktikus tudományra tehát mindaz áll, amit a 7—12. szakaszokban a tudományról általában kifejtettem.

14. Mégis a tudományról általában mondottakat a gyakorlati tudományra vonatkozólag még néhány különleges megjegyzéssel kell kiegészítenem.

Azt a tételt, hogy a gyakorlati tudomány a fenti tartalmú megszorításokból áll, úgy kell érteni, hogy kizárólag ilyenekből áll. Egyetlen tartalma az, hogy a céljaink teljesedésére vagy megghiúsulására vonatkozó alternatívát bizonyos cselekvésektől feltételezetten megszorítsa, cselekvéseinknek céljaink elérésére gyakorolt hatását megállapítsa. Ez minden további nélkül nyilvánvaló. Nem láthatni be, hogy egy másfajta tudás, egy más tartalmú természettörvény, bármilyen jelentős is legyen különben, képes volna cselekvéseinket irányítani.

Cselekvéseink irányítására megalkotott ismeretek gyűjteményeiben azonban mégis nagyobbára oly tételeket találunk, amelyeknek nincs meg ama tartalmuk; nagyobbára elméleti tételeket találunk bennök. Ezt az ellenmondást rendszeresen vagy azzal magyarázzák meg, hogy cselekvéseinket a tényekhez kell alkalmaznunk, vagy azzal, hogy az ily tételek a fenti tartalmú tételekké átalakíthatók. Ez mindenesetre helyes, azonban mégis hasznos lesz világosabb és a tudomány lényegével összefüggőbb módon kimutatni, hogy miben áll ama szükséges hozzáalkalmazás, és hogy miért nem állíthatunk fel kizárólag közvetlenül gyakorlati tételeket, mért kell gyakorlatiakká átalakítható elméleti tételeket alkotnunk.

Térjünk vissza nyilvánvaló igazsághoz, hogy a gyakorlati tudománynak kizárólag oly megszorításokból kell állania, amelyek cselekvéseinknek céljaink elérésére gyakorolt hatásait adták elő. Ily megszorításokat nem tehetünk egyértelműleg, ha cselekvéseinken kívül nem jelölünk meg még más feltételeket is. Ugyanaz a cselekvés, például egy adott helynek felkeresése, kezünknek ütő vagy forgató mozgása különböző hatást gyakorol céljaink elérése tekintetében aszerint, amint az adott helyen, illetőleg kezünk alatt vagy kezünkben egy bizonyos dolog van vagy nincs. E körülménynél fogva kénytele-

nek vagyunk az egyenesen gyakorlati tételeket oly részekre bontani, amelyek között nem-gyakorlatiak is vannak. Ha ugyanazokon a helyeken mindig ugyanazok a testek lennének, úgy az elméleti tételek, a testek hatásainak megállapításai testi cselekvéseink, mozgásaink szempontjából nem volnának szükségesek, és beérhetnők e téren egyenesen gyakorlati tételekkel is; az idevonatkozó gyakorlati tudomány csupa ily tartalmú tételből állhatna: „ha ezt vagy azt a mozgást vízsem végbe, úgy ezt vagy azt a célt elérem, ha nem, nem”, sőt csakis ez az alak felelne meg az egyszerűség követelményének. Bár céljaink elérése ez esetben is törvényszerű összefüggésben állana bizonyos testek (színek, hangok, nyomások stb.) meglétével, ennek az összefüggésnek ismerete, „leírása” mégsem volna szükséges. Az elméleti tudományos tételeknek tehát gyakorlati alkalmazásukban e tekintetben is csak megszorító hivatásuk van; csak azért szükségesek, mert nélkülök nem volna megfelelő megszorításunk. A dolgok lényeges összefüggése nem az, hogy elébb a természetben meglévő dolgokat és törvényszerű összefüggéseiket kellene ismernünk, hogy aztán cselekvéseinket hozzájuk alkalmazzuk, hanem az első és lényeges gyakorlati ismeret, a gyakorlati tudomány kiinduló pontja abban áll, hogy cselekvéseink céljainkra vonatkozólag hatást gyakorolnak, és hogy a környező körülmények megállapítása révén különböző hatás-lehetőségekben belül megszorításokat kell tennünk. A környező körülményekre vonatkozó megállapításokat, „leírás”-okat ezen szándékkal kell megválogatnunk, és nem egy lehető megállapítást, „leírást” figyelmen kívül kell hagynunk. Ellenben annak az ismeretnek, hogy egy bizonyos cselekvésünk egy bizonyos csakis vele egybekötött következménye van, minden gyakorlati tudásban legalább is hallgatagon benne kell lennie. Az ily tételek: „a hegyi levegő jót tesz az idegeknek”, „az a fa gyümölcsöt terem”, „a prém melegít” teljesen helyettesíthetők a következőkkel: „vidd végbe ezt és azt a mozgást és idegeid jók lesznek, gyümölcsöd lesz, tested meleg lesz”. De az előbbi tételeknek nincs gyakorlati értékük annak hallgatólagos ismerete nélkül, hogy a „hegyiséget, a fát, a prémet bizonyos cselekvésekkel el lehet érni”. Az az állítás tehát, hogy a tudomány a természetben előforduló tények leírása, a gyakorlati tudományra vonatkozólag kétszeresen helytelen.

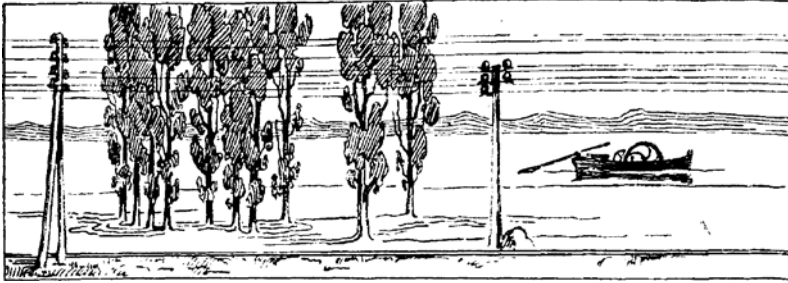
15. Végül még a következőt jegyzem meg. A célszerű cselekvés nemcsak azt kívánja meg, hogy minden esetben helyes legyen az a pozitív megszorításunk, hogy valamely cselekvéssel (esetleg valamely természeti körülménnyel kapcsolatban) valamely célunkat elérjük, hanem megkívánja annak a negatív megszorításnak helyességét is, hogy ellenkező cselekvés esetében célunkat (bizonyosan vagy esetleg) nem érjük

el. Mert ez utóbbi megszorítás helytelen voltának esetében talán oly cselekvést mulasztunk el, amely még kedvezőbb, mert több célunkat érhetjük el általa. A legcélszerűbb cselekvés tehát valamennyi, egymást kizáró cselekvéslehetőségnek, ezek pontosan meghatározott birodalmának pontos ismeretét, az egész birodalmat tekintetbe vevő megszorításokat tesz fel. És gyakorlati tudásunk haladása nagyrészt abban áll, hogy a tapasztalások során negatív megszorításokat elejtünk, illetőleg szűkebben formulázunk. A konzervativizmus tévedései gyakorlati kérdésekben többnyire nem onnan erednek, mintha a meglévő intézmények elismerő értékelésében tévedne, hanem onnan, hogy az új eljárási módok nagyobb hasznosságát nem ismeri fel.

Ha ily tartalmú meggyőződés mellett, hogy „ha A cselekvés M természeti körülmény kíséretében történik, elérjük egy bizonyos célunkat, ha nem, nem” egy új, eddig nem ismert A -tól különböző cselekvési módon vagy pedig egy új M -től különböző természeti körülményt egy új $nem-A$ -t, egy új $nem-M$ -et ismerünk meg, ez esetben a legcélszerűbb cselekvés végett a fenti meggyőződés helyességét az új feltételekre vonatkozóan meg kell vizsgálni. Itt látjuk annak a gyakorlati fontosságát, hogy valamennyi egymást kizáró pozitív tényről tudjuk, hogy egymást kizárják (v. ö. fentebb 9. szakasz). És látjuk annak a ténynek (v. ö. fentebb 12. szakasz) gyakorlati jelentőségét is, hogy a nyelv útján való közlése annak, hogy „ha A jelen van, akkor B is, ha nem, nem”, nem közli ugyanazt a tartalmat, amelyet a közlő gondol, ha a közlést vevő nem tartja szeme előtt ugyanazokat a $nem-A$ és $nem-B$ -ket, mint a közlő.

Pikler Gyula.

A nagybirtok hatása a magánjogra.

Mielőtt e kérdés tárgyalásába foglalnánk, előbb általánosságban kell a gazdasági viszonyok és a jogrend egymáshoz való viszonyáról szólni. Kétségtelen ugyanis, hogy a nagybirtoknak a jogéletre és a magánjogra gyakorolt hatásáról csak akkor szólhatunk, ha a gazdasági viszonyok a jogra egyáltalán gyakorolhatnak befolyást. Előadásomat ehhez képest két főrészt osztom: I. A gazdasági viszonyoknak a jogra gyakorolt hatása; II. a nagybirtoknak a jogra, különösen a magánjogra való hatása.

I.

A jogászok évezredek keresztül jogalkalmazó mesteremberek voltak, akik az alkalmazta szabályok eredetével, azokkal a tényezőkkel, melyek a jogra hatnak, nem törődtek. Marx ébresztette fel a jogászokat s mutatott rá arra, hogy a dolgok igazi megértéséhez az alapok ismeretére van szükség.

A gazdasági rend és a jogrendszer egymásra való hatását a modern jogászok is eddig mindig a római jogászok szemüvegén át nézték, ezeknél viszont a gazdasági jelenségeket, mint Oertmann*) mondja „csak az egyedül uralkodó jogtudomány árnyékában” található. A római jog örök érvényének hatása alatt álló jogászok felfogása tehát kell, hogy ugyanezt a felfogást tükrözze vissza. Nem csodálkozhatunk e szerint azon, hogy az első modern jogász Stammler,

*) *Die Volkswirtschaftslehre des Corpus iuris civilis* (1891.) bevezetésében.

aki e kérdéssel behatóan foglalkozott, alig jut helyesebb eredményekre Werbőczy-nél, aki szerint a nemzetek joga megosztotta az uradalmakat, kitalálta a vagyonekülönítést, meghonosította a . . . fogságot stb.

Stammler *) véleménye szerint is a jog a *prius*, a gazdaság a *posterius*, mert jog nélkül gazdálkodás sem lehetséges; természetes tehát, hogy megakad magyarázataiban. Ebből bírálója, Simmel**) véli kiegészíteni azzal, hogy) azt mondja: logikailag előbb van jog, azután gazdaság, de időrend szerint megfordítva. E magyarázatra azonban nincs szükség, mert a keletkezés időrendje kétségtelen s bizonyos, hogy előbb kellett gazdálkodni s csak azután volt szükséges a gazdálkodásnak másokkal szembeni hatását megállapítani. Azonban hosszú fejlődési idő kellett, míg megrögzítették a szabályokat. A jognak a gazdaságra gyakorolt hatásáról csak e rögzítés után lehet szó. De bizonyos, hogy e hatás visszahatás és soha sem lehet oly erős, hogy egy gazdasági rendszernek alapjául szolgálhasson, de erős támasza s fentartója lehet a fennállónak. Nem állhat meg tehát Stammler***) véleménye, mely szerint nincs a világon olyan gazdasági jelenség s olyan közgazdaságtani fogalom, mely létalapját ne keresné a mindenkori jogi rendben, sőt melynek élete volna valamiféle jogi rendezés nélkül. Nem látja, hogy a jognak a jelentősége annyiban van, hogy a jog külső kísérő jelensége a gazdaságnak s mint ilyen nyilvánítója a gazdasági fejlődésnek is s e szempontból tükrözi a gazdaságnak. Más oldalról azonban irányítója s fentartója bizonyos gazdálkodási rendszernek. A jognak ilyenképpen fentartó ereje van, amennyiben a gazdasági fejlődésnek egy ideig akadályául szolgálhat.

A jogrend ugyan az érdekek küzdelmének eredményeképpen keletkezik, de azért a jogrend fentartása tekintetében nagy szerepe van azok felfogásának is, akiknek érdekeit sérti. A gazdaságilag, értelmileg vagy testileg erősebbek nagyobb szabadságához a gyengébbek hozzászokván, az eredetileg önkényesen kivett szélesebb jogkört ezek tartják leginkább tiszteletben.****) így az érdek alapján kelet-

*) *Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung.* (Leipzig, 1896)

**) *Zur Methodik der Sozialwissenschaft.* (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich 1896. évf. 228. s köv. 1.); Arnold: *Cultur und Rechtsleben* 89. 1. szerint gazdaság nem lehet jog nélkül, jogállam nélkül, államgazdaság nélkül s így álláspontja még következetesebb, mert a létező állapot szempontjából nézi a kérdést.

***) I. m. 204. 1., hol nagyon messzire ment a történelmi materializmus elleni gyűlöletében s eltévedt a probléma rejtelmében.

****) Menger: *Das bürgerliche Recht und die besitzlosen Klassen.* (1905.) 5. s köv. 1.

kezett jog fentartó elemévé lesz a kötelezett lelki tehetetlensége, melynél fogva a létezőbe, mint megváltozhatlanba belenyugszik.

Az olyan népnél, mint a rómainál, melynél a gazdaság élénkebben hat a jogra, amely a jognak a gazdaságra gyakorolt visszahatását belátta, a politikai küzdelmek sohasem nélkülözték a gazdasági állapot és a jogintézmények megváltoztatása sokszor összefügg a patriciusok vagy plebejusok túlsúlyra kerülésével.*) Az újabb időbeli azonban az alsó néposztályok politikai jogainak hiánya s különösen a jog jelentőségének félreismerése az érdekek érvényesülését csupán egyoldalúan tünteti fel. Ebből magyarázható, hogy a jog egyoldalúságát s azt, hogy a hatalmon levők érdekeinek védelmét szolgálja, sokan tagadják, s hogy a másik oldalon a joggal, mint társadalmi tényezővel sokan nem törődnek.

Ennek okát kutatva, azt az osztályharc elmélete megteremtőjének, Marxnak, a történelmi materializmus névvel jelzett, de sokak által félreértett felfogásában találhatni, melyet Marx követői közül sokan a tételes jogintézmények szempontjából úgy magyaráznak, hogy ez a felfogás az ölhetett kéz politikáját írja elő a jogalkotás terén. E felfogás annyiban megegyezhet a Marxéval, amennyiben kétségtelen tény, hogy nála az osztályállást előidéző tőke mindig történet-gazdasági fogalomként jelentkezik, holott a tőke történetjogi fogalom is.**)

A tőke és vagyon jogi szerepét Marx nem ismerte fel, vagy legalább is nem mutatott rá, s így az orthodox marxisták kötelességüknek tartják a tőke e tulajdonsága előtt szemet hunyni. Ennek a nem látásnak következménye, hogy sok marxista általában a tőke ellen fordul, s a tőke fogalmát is perhorreszkálja, lényegében pedig csak a magántőkével szemben érhetünk el eredményeket. Az eredményes működés szempontjából sokan közülünk a fokozatos fejlődést nem becsülik s mindig csak várják a kapitalisztikus termelési rend összedültét.

A marxizmus egész küzdelme a jövedelemeloszlás mai alakja ellen folyik, ennek alapja pedig a magántulajdon. Az egész gazdálkodás hozadéka ma négy alakban jelenik meg: a földjáraadék, a tőkekamat, a vállalkozói nyereség és a munkabér alakjában. Az első pillantásra kétségtelen, hogy mind a négyféle jövedelem alapja a magántulajdon,***)

*) L. szerző: *A zálogjog általános tanai.* (1906.) I. k. történelmi rész. 5. s köv. 1.

**) Wagner: *Grundlegung der politischen Oekonomie:* IV. kiadás. I. 1. k. 306 1. I. 2. k. 669 1.; v. Ö. Arnold: i. m. 100 s köv. 1.

***) Navratil: *Gazdaság es jog.* 35. s köv. 1.; Chatelain: *Le problème de la repartition proportionnelle du revenu.* Questions pratiques de la législation ouvrière. 1907. évf. 20. 1.

tehát a mai jogrendszer. A jövedelemfelosztásnak ez az alapja a jogrend, de e jogrend alapja a gazdasági rend, csak külső jelenség, hogy a jogrend alapján lesz a tőke hozadéka kamat, földjáradék, vagy bér. A vagyon nemcsak a jog rendelkezéseinél fogva ad jövedelmet. Minden tőkés szabályozott helyzete jogi, amennyiben ezt a magán-, köz-, büntető-, közigazgatási, pénzügyi, sőt nemzetközi jog is biztosítja tekintet nélkül a személyre. A tulajdonjog kifejezés csak homályosan foglalja össze e jogi helyzetet. A tulajdonos a maga jövedelmét jogi tények segítségével biztosítja, s nem kell, hogy valamely gazdasági tevékenységet végezzen jövedelmének előállítására céljából. De ugyanígy kell jogi tény annak is, aki jövedelmét gazdasági tevékenységnek köszöni pl. a munkásnak. A jog tehát minden irányban átjárja gazdasági életünket.*) Minden gazdasági tény összefügg a joggal és így a jogrendnek a gazdasággal való összefüggése könnyen érthető. A jog azonban úgy szabályozza e helyzetet, ahogy a gazdasági tényezők erőviszonyainak megfelel. Ezzel azonban visszahat a jog a gazdaságra.

Kétségtelen, hogy a gazdaság olyan berendezése mellett, mellynél minden család összes szükségleteit saját készítményeivel elégíti ki, nincs szükség e kötelmi jog széles kifejlesztésére, hanem elég a dologi családi és örökjog. A gazdasági életnek a kereskedelemmel való bővülése szüli a forgalmi jogokat. A gazdaság elvei szerint csak a gazdaság, a forgalom tárgya határoztatik meg, de nem az a mód is, mely szerint a gazdaságban szerepel.***) Épen ezért minden gazdasági fogalomnak joginak is kell lennie, sőt az is pl.: tőke, kamat, pénz, bér, hasznóbér, munkabér, fizetés, csere, adásvétel stb. Egyúttal pedig e gazdasági s jogi fogalmak a gazdaság különböző volta mellett eltérők. A kezdetleges népek pl. több dologra nézve ismerik a közös tulajdont, mint a fejlettebbek, az iparos és kereskedő népeknél az ingó-jogi jelentősége is más, mint a földművelő népnél.

A jogrend a maga kényszerítő erejével azonban látszólag közvetlenebbül is érezteti visszahatását a gazdaságra. Így a nők, gyermekek munkája törvényi korlátozásának***) vagy a munkásbiztosítás s egyáltalán a munkásjóléti intézményeknek, különösen pedig a

*) V. ö. Somló: *Jogbölcseleti előadásai*: I. k. 72. 1.

***) Arnold: i. m. 94. 1.; Roscher: *System der Volkswirtschaft*. I. k. 10. §., aki azt mondja, hogy a jog a módját, a gazdaságtan az okát magyarázza a viszonyoknak.

****) G. Bunzel: *Die Beziehungen der politischen Oekonomie zu den anderen Sozialwissenschaften*. (Jahrb. f. Nationaloekonomie u. Statistik. 1903. VIII. f. XXVI. k.) 487. l.

szolgálati szerződésnek a gazdaságra való visszahatását nem lehet tagadni, mert hiszen az utóbbi még ma is a rabszolgaság nyomát viseli magán. Kétségtelen, hogy a gazdaságnak a jogra való hatásából keletkeztek e törvények, de kétségtelen az is, hogy nem mind csak a munkáltatók érdekében hozott rendelkezések, s a gazdálkodás általános haladásának hatását ki lehet itt is mutatni. Minden jogváltozás előfeltétele azonban a gazdasági előfeltételek, mint alapok változása.

Az európai államok ma is földbirtokon alapuló államok, dacára azoknak a nehéz küzdelmeknek, melyeket a földbirtok az ingó vagyonnal küzdött, amíg kapitalizálódott a termelés és a tőke mai szerepét kivívta. A jog fejlődése azonban még nem felel meg a gazdasági fejlődésnek. Amit Petrazicky: *Die Lehre vom Einkommen* című művében így jellemez: „Ha egy szociológusnak feladatává tennők, hogy a tervezet (a német polgári törvénykönyvet érti) alapján . . . állapítsa meg, hogy mily műveltségi fokon álló népnek felel meg e törvénykönyv . . . arra az eredményre jutna, hogy az a nép kizárólag földműveléssel foglalkozik . . .” Ez a nézet fokozott mértékben áll a mi jogunkra. Ennek okát kutatva, azt a jog konzervatív voltában találni, melynél fogva nem állhat elő változás a jogban, dacára a gazdaság változásának.

A részletek vizsgálatánál fogjuk látni, hogy a jogszabályok csak a hatalom biztosításának eszközei, hogy a hatalom s a jog összefolyik, egyesül, azonosul s ezért igaz Pollák Illés*) állítása, hogy a jog csak hatalom, hogy a jog csak a birtokban levők védelme, hogy a jog a vagyon hatalma. Innen van az, hogy a jog a múltban kivétel nélkül a vagyoni értékű igények védelme s hogy a nem vagyoni érdekek, vagyis a személyi jogok ma is oly nehezen találnak védelmet, s ezt is csak a tömegek mind nagyobb mértékben való érvényesülése révén.

Miután a jogrend a vagyon védelme céljából keletkezett, az egész jogrend eleve a vagyontalanok elleni védelem és a vagyontalanok kizsákmányolására alkalmas kalózlevél.**)

A jogszabályokat abból a szempontból vizsgálva, hogy a hatalom milyen befolyással bír rájuk, azt látjuk, hogy vannak olyanok, melyeken az első pillanatra a gyakorlatlan is észre veszi az erőnek az igazság helyett való érvényesülését, ide tartoznak az összes közjogi s közigazgatási elvek; vannak olyanok, melyeknél az erőnek az a szerepe nem tűnik azonnal szembe, ide tartoznak a magánjogi elvek. Kétségtelen tehát, hogy a magánjogi szabályokban az erő befolyásának irányát s eredményét bemutatni bajosabb, mint a közjogban.

*) *Erősek és gyengék* 83. 1.

**) Pollák I.: *Erősek és gyengék* 187. 1.

II.

A nagybirtoknak általában a jogra gyakorolt hatását vizsgálva, de mellőzve a büntetőjogot, különbséget kell tennünk annak a jogintézmények oly csoportjára gyakorolt hatása közt, melyek révén a jogalkotásra is befolyhat a nagybirtokos s amely mindenki előtt világos, s azon befolyás közt, melyet az anyagi jogszabályok irányítása tekintetében gyakorol. S szem előtt kell tartani, hogy nem minden jogintézmény olyan, melynek részletes elvei közé a gyengébb elnyomásának eszközei világosan felveendők. Sok intézménynél elegendő a gyengék kizsákmányolásának lehetővé tételére a szabadságot s egyenlőséget kimondani, a nagyobb gazdasági hatalom úgyszólván biztosítja a túlsúlyt. A szabadság és egyenlőség tehát nem szabad hogy megtévesszen, amikor e jogintézményeket kutatjuk s amikor megváltoztatásuk érdekében küzdünk.

1. Az állami és magánhatalom, a köz- és magánjogok régebben egyaránt a földbirtokon nyugodtak. A régebbi európai jogrendszerek ezt a befolyást kétségtelenül magukon viselik. Ez a befolyás a jogszabályok alakjában rögzítve, hatalmas tényezője a földbirtokosok kiváló jogi helyzete megmaradásának, s így megnehezíti azt a küzdelmet, melyet a nagybirtok túlsúlyával szemben a polgárság és munkásság egyaránt folytatni kénytelen.

A jogrendszer, mint minden rendszer konzervatív. Ha valamely rendszer egy társadalmi osztálynak kedvez, még könnyebben maradhat fenn, ha meg éppen az uralkodó osztálynak kedvez, akkor éppen biztosítva van fenmaradása. Ez az oka annak, hogy a magyar jogrendszer olyan konzervatív, olyan nehezen illeszkedik az újonnan keletkezett gazdasági és társadalmi viszonyokhoz, sőt hogy az alsó osztályok szükségleteivel oly keveset törődik.

Természetes, hogy jogrendszerünk elvei a jogalkotó közegek, a jog és közigazgatásra befolyást adó szabályok szempontjából ép úgy kifogásolhatók, mint a jogélet oly vonatkozásaiban, melyeket anyagi jogi szabályoknak nevezhetni. Jogrendszerünkben az az elv látszik egyrészt kidomborodni, hogy minden jog a hatalmasoké s az, hogy a szegények ügyecskéivel nem érdemes foglalkozni. Röviden szólva jogunk arisztokratikus. Ezen nem csodálkozhatunk, ha elgondoljuk, hogy a mások leigázása által keletkezett nagybirtokok urai a maguk céljaira alkották s tartották fenn. Ez a körülmény legjobban a rendi állam korából fenmaradt jogi alakulatokban tűnik szembe. E tekintetben is az emberek lelki tehetetlensége nagy szerepet játszik, mely a már egyszer megszerzett kiváltságok elvétele, még az ezek

alapjául szolgáló egész állami rend megváltoztatásakor sem tudja keresztül vinni. Innen a politikai jogosultságnak a földbirtokkal való összekötése, melynek legkifejezőbb esete nálunk az 1885: VII. tc. 2. §-nak az a rendelkezése, mely szerint: „Örökös jogon tagjai a főrendiháznak . . . b) . . . a grófi vagy bárói címet nyert családok mindazon 24. évüket betöltött és nagykorú férfitagjai, kik . . . oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai és haszonélvezői vagy életfogytiglan haszonélvezői vagy oly családi hitbizomány birtokosai, melynek . . . egyenes állami földadója . . . legalább 3000 forintot tesz osztrák értékben.” Ilyen a múltban gyökerező intézmény a virilizmus, mely a Hk. III. r. 2. c. 8. §-ban nyer kifejezést, amikor a statútumok hozatalára nézve kimondja, hogy azokat a nép többségével és józanabb részével kell hozni, de ha a nép két részre oszlik, akkor határozattá az lesz, melyhez az előkelőbb s józanabb rész tartozik. Ez pedig az, „amelyikben a méltóságra és tudományra nézve jelesebb és hírnevesebbek vannak”. Nem különben jellemző rendelkezés az 1886:XXII. tc. 32. §-ának az a rendelkezése, mely szerint a községi képviselő-testület tagjai közt: „. . . a község területén fekvő vagyoni után legtöbb adót fizető nagykorú hajadon, özvegy vagy törvényesen elvált nők . . . meghatalmazottjai . . .” is helyet foglalnak.

Mindezek és hasonló rendelkezéseknek a jogi életre való hatása csak közvetett, közvetlenül hábár láthatatlanabb módon, s így ellenőrzetlenebbül hat a nagybirtok a jog egész mezejére. E hatás legjobban szembetűnő a közigazgatási hatóságok előtt lejátszódó jogi életben mivel e hatóságok elsősorban a nagybirtokosoktól, mint választóiktól függnnek, akiknek érdekeit tehát ki is kell elégíteniök, mert ellenkező esetben existenciájukat veszélyeztetik. Minderről szólani azonban nem az én feladatom, erről más fog e helyütt szólani. A nagybirtoknak a magánjogra való hatásának vizsgálata az én feladatom.

Magasabb szempontból nézve a jogéletre gyakorolt hatást, kétségtelen, hogy a nagybirtok a jognak szigorú formalizmusát előmozdította s a magánjognak a kommercializálódásához hozzájárult s így az alsó osztályok helyzetét nagyon megnehezítette. Mielőtt azonban ennek a körülménynek bizonyítására áttérnénk, az egész magánjog mai szellemének indokai s alapjával kell megismerkednünk. Az e csoportban tárgyalandó intézményeken a nagybirtok hatása burkoltabb, bár nem kisebb jelentőségű, mint az e pont alatt felsoroltakon.

2. A mai társadalom egész gazdasági és jogi rendje a tulajdonjogra van építve. Azok a dolgok, melyek tulajdonáról szó lehet, két-félék: ingók és ingatlanok. Az ezekre vonatkozó tulajdonjog tartalmának megállapítása azon gazdasági állapotoktól függ, melyeken a

társadalom gazdasága épül. Így akkor, amikor a földművelés jelentősége csökkenvén, az ipar és kereskedelemmel egyenlővé lesz, az ingó és ingatlanra vonatkozó tulajdonjog közötti lényeges, legalább magánjogi különbség szűnni kezd és csak annyiban marad fenn, amennyiben az ingatlan természete ezt megköveteli. Az ingatlanhoz kötött közjogi kiváltság, mely az arisztokratikus rendi állással függ össze, azonban egy ideig fenmarad. Innen van, hogy a római jognak az ingók és ingatlanok közt különbséget nem tevő szabályai csak a legújabb időben nyertek élő tartalmat az új európai jogban, amely azonban a dolog természeténél fogva kielégítő azért nem lehetett, mivel az ingatlan és ingó különböző természetét meg nem szüntethette.*) Az újabb gazdasági alakulás annyiban volt befolyással az ingatlanra, hogy egyrészt mobilizálásához hozzájárult, aminek folytán az ingatlanok a tulajdonoshoz való kötöttségét a jog megszüntette, másrészt, hogy az ingónak az együttműködés, egyesülésre való törekvését mutatta ki. De a jogszabályok, melyek a szerzésre, a tulajdonra vonatkozó jog tartalmára, a zálogjogra, perekre stb.***) vonatkoznak, ma is különböznek az ingók s ingatlanoknál.

A jog alkotását csupán a közvetlen okok szempontjából nézve, azt látjuk, hogy sok irányú érdekek küzdelméből alakul ki. A kereskedő kereskedelmi szabadságot, a gyáros vámokat, a földbirtokos kiváltságokat, a földbirtok oszthatlanságát és elidegeníthetlenségét, a földműves és munkás az egyenlőséget, a föld parcellázását követeli.***) Annak az érdekei nyernek kielégítést, aki erősebb még ott is, ahol a törvényhozásban láthatólag az egész nép vesz részt s innen van, hogy a nyugaton, ahol a politikai jogok demokratizálódtak, a magánjogok még ma is arisztokratikusuk maradtak.

Az érdekeknek és a hatalomnak a magánjogban való érvényesülését legjobban meg lehet világítani a jobbágyság megszüntetése után Európaszerte keletkezett jogviszonyokkal. A jobbágyság mint rend megszűnt s kiváltak belőle az egyesek, mint munkások, akik a földesurakkal szembe kerültek. Természetesen gyengébbek voltak, mint a földesúr, s így bár a jobbágy törvényileg felszabadult a robot alul, de a szerződésekben mindenütt vállalta a robotot,****) mert a birtokossal szemben az egyes sehol sem bírta szabadságát megvédeni. A földműves, úgy mint a többi foglalkozásbeli, a saját foglalkozásából

*) L. szerző: *A tulajdonjog alaptanai* 215. 1.

**) Arnold: *Cultur und Rechtsleben* (1868.) 110. és szerző: i. m. i. h.

***) Arnold: i. m. 118. 1.

****) Így van ez nálunk s Németországban is, mint Wendt: *Die Technik als Kulturmacht* (1906.) 251. s köv. 1. írja.

szűri le életfelfogását, miután foglalkozása a természettől függ, gondolkozásmódjában is megnyilvánul. A földműves helyhez és röghöz kötött s így a föld tulajdonosához való kötöttséget, az ettől való függést is jobban túri, mint az ipari munkás, amely utóbbi volt mindig a szabadság bajnoka s előharcosa.

Amikor a magántulajdonnak a jogra gyakorolt hatását vizsgáljuk, nem szabad szem elől tévesztenünk azt a különbséget, mely a nagybirtok s nagytőke, földműves és iparos, földművelés és ipar közt van. Ezek a különbségek azonban nem jelentik azt is, hogy a nagybirtokon alkalmazott és a nagyvállalatban alkalmazott munkásoknak egymásközi és a munkáltatóval szembeni viszonya lényeges eltérést mutatna. Az ipari munkásság körülményei a jobbágyság felszabadításával egyidejűleg történt céhrendszer megszüntetése után egy időre lényegesen különböztek a mezőgazdasági munkásokéitól. Az ipari munkás ugyanis szabad lett, ügyessége alapján a mesterrel szerződő egyed, mert az ipari termelésnél az egyéni ügyesség volt a legnagyobb tényező s azért, mert nagyipar hiányában a mester nem bírt azzal a túlsúllyal, mint a nagybirtokos a mezőgazdasági munkással szemben. A jobbágyból lett mezőgazdasági munkás megmaradt számnak, aki a birtokossal szemben különös ügyességre hiába hivatkozik, mert a termelés egyöntetű s kezdetleges berendezésénél fogva ennek úgy sincs értéke. Az ipari termelés átalakulása következtében az ipari munkásegyedből szám lesz s az ügyesség a személyes szolgálatra vonatkozó és művészeti ipartól eltekintve, alárendelt jelentőségűvé válik. A munkás, mint szám, egyenlősül összes többi társaival s a munkáltatóval szemben, mint összetartozó, közös érdekű tömeg helyezkedik, melyben az egyesnek, külön érdeke nem lévén, az összességben olvad fel mindegyik. A mezőgazdasági munkásnak ez a számjellege állandóan megmaradt s habár a rendiség megszüntetése az együvé tartozás érzését meggyengítette, de minden egyesnek az összességgel való érdekazonosságát nem s így a földbirtokosok az eddigi jobbági rend helyett sokszor az egyes, vagy kevés jobbágygal kerülvén szembe, érdekeiket könnyebben megvalósíthatták, mint azelőtt.

A birtokosoknak ez érdekérvényesülése a jogrendszer által vált lehetségessé, mely a szabad egyéni szerződés alapjára helyezkedett s mely már ez által is hátrányos volt a munkásra nézve, de amely még hátrányosabb volt azon tételes rendelkezéseinél fogva, melyek a földbirtokosok érdekét szolgálták.

Azokra a hatásokra, melyeket a birtokososztály a maga érdekének megvédésére a törvényhozásra gyakorolt, csak úgy lehet rámu-

tatni, ha a magánjognak, mely a jogi életet ma majdnem egészen magában foglalja, jelentőségét tisztázzuk.

A régi rendi szervezet helyébe az osztály tagozódás lépett. A rendi állás jogi tartalmát a közjog állapította meg, az osztályhoz tartozás közjogi jelentősége még nem szűnt ugyan meg, mert a politikai jogok tekintetében sem egyenlők a különböző osztályhoz tartozók, az osztályállás jogi tartalmának megállapítása mégis egész terjedelmében a magánjogba tartozik. S miután az osztálykülönbséget a magánjogok különbsége határozza meg, a magánjog osztályjoggá és a különböző osztályhoz tartozók jogviszonya esetében osztályközi joggá lett. E jog szerint kell ugyanis eldönteni az osztályállás alapjául szolgáló jogviszonyokat. A nagybirtoknak a magánjogra gyakorolt hatása szempontjából különbséget kell tenni a jogszabályok közt. Vannak: 1. olyanok, melyeknél az osztályállás közönyös; 2. olyanok, melyek a magasabb osztály érdekének szem előtt tartásával minden osztályra kiterjednek; 3. olyanok, melyeknél minden osztály érdekében külön szabályok létesültek; 4. olyanok, melyeknél a különböző társadalmi osztályhoz tartozók állnak szemben s így osztályközi jogelveknek nevezhetők. Kétségtelen, hogy ezek az elvek érdekelnek itt bennünket különösen s így csakis ezekről szólok.*)

3. A magánjog anyagán végigtekintve, kétségtelenül megállapítható, hogy a nagybirtok hatása leginkább a magánjog azon részein látható, mely az osztályközi magánjog neve alatt foglalható össze. A magánjognak szokásos felosztását tartva szem előtt, legkevésbé szembe-tűnő a nagybirtok hatása a személyjogban, sőt kétségtelen, hogy a személyiségi jogok nagyobb jelentősége egyenesen a legújabb fejlődés eredménye, mely az alsó osztályok egyedének jogi jelentőségét a tömegek összetartása révén a jogrendszerbe bevitte. A magánjog egyéb részei a nagybirtok befolyását nagyobb mértékben tükrözik vissza, így a dologjog, a kötelmi, a családi s öröklési jog.

1. Az örökjog nálunk a nagybirtok keletkezésénél csak kevés-sel régibb, mert a nagybirtok volt előbb egyéni s csak hosszú szá-zadok múlva lett azzá a közép- és kisbirtok. Az ingóságot soká elte-mették tulajdonosával. Az ingatlanra vonatkozó egyéni tulajdonjog elterjedésével, majd az ősiség kialakulásával az örökjog rendesen a vagyonok egy kézben való felhalmozódását mozdította elő, majd a leg-újabb öröklési jognak az öröklött, illetve ági vagyonban lemenők hiányában való öröklése esetében érvényes szabály, a családiassá-

*) L. szerző: *A magánjog osztályjellege s az osztályközi magánjog.* (Szocializmus II. évf.; 12. és köv. számaiban.)

got is felrúgja a vagyonfelhalmozódás biztosítása érdekében. Ilyen képen világos, hogy a tiszta anyagi érdek uralja örökjogunkat.

E szabályoknál annak a kimutatása, hogy ezek a nagybirtok hatásának tudhatók be, csak a történelmi fejlődés teljes felderítése révén válnék kétségtelenné, amire itt nem térhetünk ki.

2. A családjogban a nagybirtok befolyásának bizonyítása nem kevésbé bajos feladat. Ennek dacára azonban a családi vagyonjogban mégis könnyebben kimutatható, mint az örökjogban. Ott van elsősorban a hitbér, nemkülönben a hozományra vonatkozó jogelvek, a közszeremény. Ott vannak azok a jogszabályok, melyek a házastársak közötti szerződések érvényességéhez, az értékre való tekintet nélkül közjegyzői okiratot követelnek.

3. A nagybirtok befolyása a dologjog részletes elveinek megállapításánál rejt legkevesebb veszedelmet a többi osztályokra. A legnagyobb hátrány, melyet a nagybirtokosok az e körbe tartozó intézmények útján szereztek: a hitbizományok intézménye. Ennek célja, fennállása, biztosítása, a hitelezőkhöz való viszonya oly közismert, hogy ennek részleteire nem szükséges kitérni. A legtöbb intézmény részletes szabályozásánál azonban csak a nagybirtok igényeit kielégítő osztályt találjuk. Csak találomra ragadva ki valamelyiket, pl. a község szabályait, ez a körülmény azonnal szembetűnik.

Polgári törvénykönyvünk tervezetében a tulajdonközösség (683., 1732 —1744. §§.) csupán a tulajdoni hányad szerint nyer szabályozást, de az a körülmény, hogy kis birtokoknál a tulajdonostársak valamelyike okvetlen munkásságát is befekteti a birtokba, elkerülte a törvényhozó figyelmét s így ezt az esetet a feleknek mindig szerződéssel kell szabályozni, ha nem akarják a megbízás nélküli ügyviselet elveit igénybe venni. A szegény és tudatlan hátrányára létesített elv, hogy a kisajátítás miatti kártérítési igény csak bizonyos záros határidő alatt érvényesíthető.

4. A magánjognak ez a három első helyen említett része nagyon csekély tanúságot rejt magában a kötelmi joghoz képest, mert azok szabályai az alsó osztályok leigázásának eszközeként közvetlenül nem használhatók. Amiből nem következik az is, hogy csak a fent példaként említett néhány eseten kívül nem mutatható ki a gazdaságilag erősebbek befolyása.

A nagybirtoknak a magánjogra gyakorolt hatásának egyik legkézzelfoghatóbb példája a magánjog teljes kommercializálódása, mely soha sem történt volna, ha ez a nagybirtokosokra nézve nem előny nyel hanem hátránnyal járt volna. Ha az a nagybirtokosoknak is éppen úgy hasznára nem lett volna, mint a kereskedőknek.

A nagybirtokos már a kisbirtokossal szemben is és annál inkább vagyontalannal szemben a jogban járatosabb osztály, mert ügyeit nem maga, hanem közgei útján végeztetvén, mindenhez szakképzett közeg alkalmazhat. Ennek következménye a jogi életben a szigorú alkalmazkodás a jogelvekhez, a jogszabályok előírta formákhoz, a méltányosság kirekesztése a jogéletről s megkövetelése annak, hogy mindenki a jog legapróbb részleteit is ismerje. Ennek az alsó osztályokra való hátrányait már volt alkalmam tárgyalni a *Huszdik Század* 1907. évi januári számában. Másrészről a jog formalizmusához való ragaszkodásból a nagybirtokosra ezer előny származhatik, mert ő, illetve közgei ismerik az alakszerűségeket, de a kis ember, kivel összekötetésben áll, nem. A nagybirtokos előnye a közgek nagyobb kötöttsége és saját üzemének könnyű áttekinthetősége.

A nagybirtokot a szigorú jog érdekkörébe ugyan a K. T. 259. §-nak 6. pontja vonja, de törvényhozási viszonyainkból könnyen megállapíthatjuk, hogy nem akarata ellenére. E törvényi rendelkezés szerint, „amennyiben iparszerűen eg folytatattatnak, kereskedelmi ügyleteknek . . . tekintendők . . . azon termelők ügyletei, kik saját terményeiket át- vagy feldolgozzák . . . amennyiben ez iparágak a kisipar körét meghaladják”. A nagytermelőre tehát a kereskedelmi jog elvei nyerne alkalmazást, ami azonban nem indokolja a kereskedelmi jog elveinek a nagybirtokossal és kereskedővel összekötetésbe lépőre való alkalmazását, amit a K. T. 264. §-a mond ki, úgy intézkedvén, hogy ezen ügyleteknél, melyek az egyik szerződő fél részéről kereskedelmi ügyleteket képeznek, mindkét félre nézve a kereskedelmi törvény határozatai alkalmaztatnak. Ez által magánjogunk kommercializáltatott, mert a legtöbb ügylet olyan, hogy az egyik fél szempontjából kereskedelmi ügylet, úgy hogy a legtöbb esetben nem a magánjogi elvek, hanem a kereskedelmi jogi elvek nyerne magánjogunk kötelmi részében alkalmazást. A kereskedelmi, mint különös jog elvei ezáltal általánosakká lesznek, aminek hátrányos következményeit könnyű belátni.

Hogy a kereskedelmi törvény ez általánossá válása mily káros hatású az egyszerű földművesekre és a kevésbé művelt más nemkereskedőkre, azt könnyű kimutatni.

A kereskedelmi törvénynek (336. s köv. §§-ai) a vételre vonatkozó, mindenkit nagyon közelről érdeklő rendelkezései, a nemkereskedőkre is kivétel nélkül alkalmazást nyerne. Pedig melyik földműves, vagy más kisembernek van fogalma a minőségi hiányok érvényesítésének módjairól, a rendelkezésre bocsátásról, a záros határidőn való vételről. (Keresk. törvény 346. s köv. §§.)

Tudjuk azt, hogy a keresk. törvény 264. §-a szerint, ha valamely ügylet csak az egyik fél részéről kereskedelmi ügylet, azért mégis mindakét félre a keresk. törvény szabályai nyerne alkalmaszást.

A kereskedelmi törvény rendelkezésének következményei csak akkor érthetők meg a maguk teljességében, ha figyelembe vesszük, hogy a keresk. törvény 268. §-a szerint az együttes kötelezettségek mindig egyetemlegesen, hogy a kezesség készfizetői kezesség (K. T. 270. §.), hogy a kereskedelmi ügylet a 280. §. szerint a nemkereskedő által se támadható meg feléntúli sérelem miatt, hogy a 284. §. szerint a nemkereskedőtől is követelhető kikötés nélkül is kamat, hogy kereskedelmi zálog esetén a 305., 306. §§. szerint az adós meghallgatása nélkül, sőt még bírói közbenjárás nélkül is eladható a zálogtárgy.

Az a rendelkezés, mely a nem kereskedők közül csak a nagybirtokosokra előnyös, a K. T.-nek 259. §-ból és a kereskedő fogalmának oly meghatározásából folyik, mely a nagybirtokost termeivényeinek a kisipar körén túl való feldolgozása esetén kereskedőnek tekinti. Ez reá nézve előnyös, mert a magánjog sokszor bizonytalan szabályai helyett, az alkalmazottjai által jól ismert írott kereskedelmi jog hatálya alá helyezte.

Ezeket az állításokat a gyakorlati élet példáival megvilágítva kétségtelenné válik, hogy ezek csupán a kis emberre károsak. A nagybirtokos vagy jószágkormányzója, kasznárja, tisztje tudja, hogy a megrendelt gépet az átvételkor meg kell vizsgálni s ha hiányos, vagy ha más gépet kapott, az eladót azonnal értesíteni kell, vagyis rendelkezésére bocsátani stb. De a kis földműves ezt nem tudja, aztán meg a levelet se tudja megírni, vagy nem tudja hova küldeni. Azután mit tud pl. a kis ember a jövőendő termés eladásáról stb.?

Hogy milyen igazak ezek az állítások, azt Nagy Ferencnek a magyar jogászegyletben a kereskedelmi törvény harmincéves múltjáról tartott előadása is bizonyítja, amikor azt mondja, hogy „. . . törvényhozásunk általában s a kereskedelmi törvény túlzott s a gazdasági térre egészen indokolatlanul átvitt liberalizmusnak hódol, amely lehetővé teszi, hogy a gyengébb társadalmi osztályok az erősebbek által kizsákmányoltassanak.”

Nem akarok soká időzni Nagy Ferenc kijelentésénél, de mégis meg kell jegyezmem, hogy ezekhez a szabályokhoz a liberalizmusnak kevés köze van. A kérdés lényege abban a körülményben keresendő, hogy azok az osztályok, melyek az alsó osztályokat fosztogatták, a nagybirtokosok védszárnyai alatt álltak. Nem liberalizmus, hanem érdek

az, ami arra készítette az uralkodó osztályokat, hogy a káros irányú jogalkotást eltűrték.

Az alsó és tapasztalatlan néprétegek könnyű kizsákmányolásának lehetősége igaz, hogy a nyugaton is megvolt, de csak volt, s ez alig szolgálhat menteségünkre, mert hiszen az ottani viszonyok mások, másrésről ha a rosszat utánuk csináltuk, meg kellett volna már a javítást is utánuk csinálni. Eltértek már a fenti hibás állásponttól Svájcban 1883-ban, Németországban 1897-ben, Franciaországban pedig nem is volt rá szükség, mi azonban 1875. óta megmaradtunk egy alapon. Vajjon miért? Erre két szempontból felelhetni: *a)* a tények okát nem látó jogász, *b)* az okkutató szociológus szempontjából. Az elsőnek példája Nagy Ferenc, aki a jogászegyletben 1899-ben december hó 16-án tartott előadásában az alábbiakban adja elő a magánjog kommercializálódásának külső eseményeit és szubjektív törvényszerkesztési okait. Ez előadásban azonban sehol sem tér ki arra, hogy melyek voltak Németországban s nálunk is e rendszer elfogadásának okai. Hallgat arról, hogy a nép képviselői nem a nép képviselői, hogy a minisztérium s a törvényszerkesztő osztály nem az ország, hanem egy osztály közege, hogy a jog az erősek érdekvédelmének eszköze.

„A kereskedelmi törvény tudvalevőleg az ú. n. vegyes rendszeren épült fel, amely szerint a kereskedelmi jog nem csupán a kereskedők joga, hanem a nemkereskedőkre is kiterjed, még pedig nemcsak akkor, ha kereskedőkkel kötnek ügyleteket, hanem enélkül is az ú. n. tárgyilagoss (objektív) vagy feltétlen (abszolút) kereskedelmi ügyletek alapján, melyek spekulacionális természetüknél fogva akkor is kereskedelmi ügyletek, ha egyik fél sem kereskedő. (Kereskedelmi törvény 264. §.) Amennyiben pedig a kereskedelmi jog a kereskedők joga, a törvény taxatív felsorolja azokat az ügyleteket, melyeknek iparszerű kötése a kereskedői minőséget megalapítja. (Kereskedelmi törvény 258., 259. §§.) Ezt a rendszert szintén a német kereskedelmi törvénytől vettük át s annál nagyobb megnyugvással fogadtuk el, mert azt láttuk, hogy az újabb kereskedelmi jog mindenütt levette kizárólagos osztályjog jellegét, aminővel régebben bírt, sőt a francia *Code de commerce* s közvetlen utáinzatai még erősebben objektívizálták a kereskedelmi jog kiterjedési körét, mint a német kereskedelmi törvény. Ismertük ugyan azokat az ellenvetéseket, melyek e vegyes rendszer ellen felhozattak: hogy kissé komplikált, hogy a kereskedelmi jog különös szabályai csak a hivatásos kereskedelem körében fejlődtek ki, tehát csak ennek számára tarthatók fenn. De ezzel szemben mi sem zárkózhattunk el azon tekintet elől, hogy a kereskedelmi spekulációk a kereskedői hivatástól, függetlenül is gyakran fordulnak elő

hogy a modern forgalmi élet általában bizonyos kereskedelmi jelleget öltött, kommercializálódott, minélfogva nincs meg többé annak a jogsultsága, hogy a kereskedők és nemkereskedők azonos ügyleteit különböző jogi elbírálás alá helyezzük. Annál kevésbbé lehetett szó arról, hogy a magunk kereskedelmi törvényét, ellentétben az általános európai fejlődéssel, az alanyi rendszeren építsük fel, mert azt láttuk, hogy a kereskedelmi jog az általános kötelmi jogot is a maga szellemében átalakítja, hogy erős törekvés mutatkozik arra, hogy az általános kötelmi jog annyira kereskedelmivé tétessék, miszerint külön kereskedelmi jogra ne is legyen szükség, aminthogy pl. Svájcban e törekvés meg is valósították nálunk is voltak, akik ezt indítványozták.

De íme, ismét a mi mestereink: maguk a németek azok, akik ezt a rendszert jónak találták megint félredobni s ezzel oda jutottunk, hogy a kereskedelmi törvény rendszerének, oszlopainak szilárdságába vetett bizalmunk is meg van rendülve.”

Hogy azok a német mintára létesítendő újítások ha meglesznek nálunk nem az alsó osztályok, hanem az uralkodó osztályok érdekét fogják szolgálni, az kétségtelen.

Sehol egyszó sincs a fentiekben arról, hogy kereskedelmi jogunkat másképp is lehetett volna szabályozni, hogy a nagybirtok érdeke volt a magánjog kommercializálódása, hogy az meg fog maradni azért, mert a hatalom a tőke és a nagybirtok kezében van. Erről persze nem szólhat az, aki csak a kész jogszabályokat nézi, de nem azok keletkezésének okát.

A kötelmi jog részletes elveinek vizsgálatánál tűnik leginkább szembe, hogy miképpen érvényesül az uralkodó osztály befolyása. Általános elv, hogy a tulajdonos minden a tulajdonát képező dolog által okozott kár megtérítésére köteles. Ezt az elvet a munkások biztosítására vonatkozó törvény megtörte akkor, mikor a biztosított munkásokat is kötelezte a biztosítási díjak fizetéséhez való hozzájárulásra. E törvény látszólag a munkások érdekében létesült s tényleg a munkáltatók érdekében.

A kiskorúak, ha vagyonuk van, e vagyon tekintetében semmiféle érvényes jogügyletet nem köthetnek, a törvény gondoskodik vagyonukról a gyám, gyámhatósági jóváhagyás és mindenféle szigorított eljárás segítségével, hogy vagyonuk el ne kallódjék. Arról a kiskorúról, aki 14. életéve betöltésével saját maga gondoskodik eltartásáról senki sem gondoskodik, őt senki se ellenőrzi, ő a maga egyetlen vagyonát, munkaerejét elpazarolhatja, ezt bármely tapasztaltabb kizsákmányolhatja felelősség nélkül.

Egész jogrendszerünk csak a gazdag, a boldog birtokos védelmével törődik.

4. Azok a jogszabályok, melyek a nagy vagyonúakat nem érintik, de amelyek a kisvagyonút tönkretehetik, oly számosak, hogy nem is szükséges példát említeni. A jog szigorú formalizmusa a szegényebb s a jogban járatlanabb zsarolója. Nem szólva a perrendtartásról, elég példa kínálkozik erre, mint láttuk az anyagi jogban. De ha és amennyiben a jogszabályok nem volnának is egyoldalúan igazságtalanok, a jogszolgáltatás, mely a bíró kezében van, mindig a mindenkori uralkodó osztály befolyása alatt áll. A jogszabályok magyarázata mindig az uralkodó osztály felfogásától függ, amelynek befolyása alól a bíró nem vonhatja ki magát.*)

Egyáltalán az uralkodó közfelfogás olyan tényezője a jogrendnek, amely alól kevesen tudják magukat kivonni. Ki gondol arra, hogy a köztisztviselőknek fizetési osztályokba való sorozása ugyanaz, mint a munkások abbéli követelése, hogy idő szerint díjazzák, mert így tehetségesnek és tehetségtelennek, szorgalmasnak és renyhének, lelkiismeretesnek és lelkiismeretlennek egyforma díjazása van. A közhivatalon kívül a mai rend hívei az érdem szerinti díjazást tartják helyesnek, de itt nem, mert ez tulajdonképen szintén a díjazásra inkább rászoruló alsó osztályok hátrányára fennálló szabály, s arra való, hogy az uralkodó osztályból lecsúszottaknak annál biztosabban lehessen meg nem érdemelt megélhetést biztosítani, hogy a szegény protekció nélküli, a protekciós dolgát is elvégezze abban a reményben, hogy munkája révén fog haladni.

A nagybirtok befolyása legkönnyebben a mezőgazdasági munkásokra vonatkozó törvényekben mutatható ki. Már maga az a körülmény, hogy az 1898: II. t.-c. kiindulási pontja a sok munkással kötött szolgálati szerződés, mikor jogrendszerünk állítólag az egyéni szolgálati szerződés alapján áll s a kollektív szerződést el nem ismeri, eléggé megvilágítja ezt. A törvény részletes szabályai meg a nagybirtokosok érdekének oly érvényesítését mutatják, amilyenre nincs példa az újabb törvényhozások történetében. E törvények úgy magán-, mint büntetőjogi**) rendelkezéseit a nagybirtokosok érdeke diktálta. E törvény szerint egy birtokos áll szemben sok munkással, akikkel egyszerre szerződik s mégis érvénytelennek jelenti ki a munkásoknak a bérre vonatkozólag létrejött megegyezését.

Nem folytatom azonban tovább a részletek felsorolását, csupán

*) Pollák I.: i. m. 218. 1., 229. 1.

**) V. ö. Szerző: *A sztrájk büntetése* című művét.

arra utalok, hogy a magánjog anyagának részletes tárgyalása kapcsán bárki megtalálhatja azokat a részletelveket, melyek a nagybirtok érdekét szolgálják. A főrendiházi tagság, a virilizmus és a többi látható befolyást biztosító tényezőkön kívül tehát a nagybirtoknak gazdasági túlsúlya sokkal nagyobb jelentőségű, mert ennek révén befolyása észrevétlenül érvényesül s így az ellene való küzdelem bajosabb. Annak a felismerése már most, hogy a jogban is érvényesülhet bizonyos osztályok hatalmi túlsúlya, a jog és igazság azonosítását kizárja. Amit jognak és igazságnak neveztek eddig a jogászok, arról az újabb kutatás megállapította, hogy hatalom és érdek.

Ágoston Péter.

Plurális szavazat.

1. Politikai intézményeinkben jellemző a formális demokrácia érvényesülése. Igaz, hogy csak közvetve, csak részben és legalább jogilag, csak személyi tekintetben történik, de jellegzetes tünet a fejlődést illetően a népakarat uralomra jutására. A XVI. és XVII. században terjedő elméletek, melyek a legabszolútabb kormányzatban is a népakaratot, az alattvalók többségének akaratát látták, mely passzív az engedelmeskedésben, türesemben nyilvánult volna meg s így fedezte a hatalmat, most részben megvalósulnak. A legtöbb állam ma még csak ott tart, hogy a törvényhozás egy szerve útján, egy választott testület által, amely az alattvalók kisebb-nagyobb része által alakított meg, közvetve nyilvánulhat meg csak közjogi hatállyal a népakarat, ép azáltal, hogy a testület tagjait a nép választja. De ha a referendum vagy ahhoz hasonló intézmény ma még ritkaság, ép a parlamentarizmus klasszikus hazájában — bizonyára a doktrinerek nagy bosszúságára — nyilatkozik meg jelenleg a legerősebben a törekvés, a népek, illetve politikailag jogosult részének a törvényhozás egyes kérdéseiben a döntés közvetlen jogát adni (a *House of Commons* és a *House of Lords* felett akarják konfliktus esetén döntő szóval felruházni és ép a konzervatívok). *)

Ha látjuk egyrészt, hogy népies, a törvényhozás és kormány-

*) Ez a fejlődési irány is, amely tagadhatatlan s amelynek egy szelidebb alakban való megnyilvánulása az arányos képviselet, mikor listákra történik a szavazás, azt mutatja, mennyire nincs igazuk a doktrinereknek, mikor a képviseletben valami szelekciót látnak, nem pedig közvetett népuralmi intézményt, ami rendesen.

zatban lényeges jogokkal bíró testületek alakítatnak egyrészt oly országokban, ahol még nem volt (Oroszország, Perzsia, Törökország s tervezve Mecklenburgban), másrészt ahol van, mind demokratikusabb elvek érvényesülnek megalakításánál (általánosság, titkosság a szavazatban, arányosság a szó kétféle értelmében a választásnál): éreznünk kell, hogy az államban szervezett osztályhatalom keresi a kapcsolatot a néppel, annak kifejezett akaratában keresi intézményeinek szankcióját, hogy szinte szükséglet az államra, hogy benne a népakarat formálisan érvényesüljön legalább bizonyos mértékig. Az állam akkor is, midőn a hatalom önjogúságának elvével intézményeinek legalább nagy részében szakít, nem helyezkedik a logikailag egyedül megállható alapra, nem származtatja, legalább intézményileg nem, illetve legfeljebb csak elvben (mint az 1789-es emberi jogdeklaráció, vagy az 1830-as belga alkotmány) a hatalmat az államban, a törvényhozó, a jogalkotó, az intézkedő hatalmat a népösszeségtől, még csak részben sem. Ez csak akkor következik be, mikor az államra ez bizonyos mértékben szükségesnek látszik. Ez pedig bekövetkezik akkor, midőn az alsó osztály vagy legalább annak egy része szervezkedik, jogokat követel, úgy hogy az államból való kizárása nem látszik többé ajánlatosnak, miután könnyen előidézhetné, hogy az alsó osztály nagy tömege ellenséges állást foglalna el az állam és az állam által érdekükben biztosított osztályok ellen, ami folytonos súrlódásokat idézne elő. Ekkor már beáll a szükséglet, hogy az alsó osztály is tudja jogát az államban s annak törvényei, intézményei ne mint rajta kívül álló, felette levő hatalmak parancsa jelenkezzenek, hanem azokban az ő akaratának érvényesülését is lássa. Ha megfelelő intézményt nem teremtenének, ez hatalmas agitacionális eszköz lenne az állami és társadalmi rend ellenségeinek kezében. A politikai jogosultság elsősorban az alsó osztály szembehelyezkedését a társadalmi hatalmasságokkal s az azokat támogató állammal van hivatva megakadályozni az uralmon levők szempontjából; minthogy azonban így befolyás adatik az állam törvényhozására, igazgatására az alsó osztálynak, természetes, hogy azok érdekei, törekvései is bizonyos fokig érvényesülni fognak, személyi tekintetben az ő embereik is pozíciókhoz jutnak. Az alsó osztály, a megélhetésért küzdők és az azért munkára utáltaké, természetesen gazdasági érdekellentétben áll a felsőbbekkel, melyek törekvése maguknak mennél több kényelmet és jólétet biztosítani, a termények (produktumok) mennél nagyobb részét kisajátítani, ők a jövedelemelosztásban egész más címen kívánnak részesülni, mint az azt előállítók. A tömegek szavazatával gazdasági érdekeikben vannak fenyegetve, viszont a tömegek szavazata bizonyos értelemben szükségesség, az

állami élet feltételévé lesz. Az uralmon levők törekvése természetesen oda fog irányulni, hogy az adott jog, amellett, hogy e benyomást keltse, illetve fentartsa, mennél kevésbbé szolgáljon az alsó osztály érdekeinek, törekvéseinek érvényesítésére, hogy mennél nagyobb mértékben legyen csak formális jog az alsó osztályra s lehetőleg csak arra szolgáljon, hogy megszerezze a formális szankciót az intézményeknek, a hatalmaknak, hogy azok a népakarat folytán fennállóaknak tűnhessenek fel, de azok megalakítására, módosítására az alsó osztálynak, ezáltal az érdekeknek, melyek benne megtestesülnek s mely érdekek végeredményben a mai társadalmi, gazdasági renddel merőben ellentétes világfelfogást, az igazságosságnak, jognak merőben ellentétes elveit célozzák, minél kevesebb befolyása legyen. Közvetlenül a gazdasági, társadalmi privilégiumokat élvező osztályok, kik mögött az állam, a szervezett hatalom van, féltik a kiváltságaikat, melyekből engedményeket kénytelenek tenni, mihelyt az alsó osztály joghoz jut. Ha tekintetbe vesszük, hogy a választások a többségi elv alapján történnek, és hogy a többség minden kétséget kizárólag az alsó osztály, nem csodálkozhatunk, hogy az uralkodó osztályok*) irodalmában (ez érzi meg először a veszedelmet) egyre ellenségesebb lesz a hangulat az általánosság és az abból folyó elvek és berendezkedések ellenében. A veszély különösen abban rejlik, hogy az alsó osztály képezi a választók többségét, ha mindenki választó; evvel meg lenne adva, hogy legalább a választások többségében s evvel a képviselőlet többségében is az alsó osztály érdekei, törekvései nagy mértékben érvényesülnek, másrészt az alsó osztály öntudatos pártja nagy számú képviselőlethez jut. És evvel jelezve van az óvszer is ellene: a képviselőletet legalább többségében függetleníteni kell a többségben levő alsó osztálytól, amire különböző módok kínálóznak.

2. Leggyakoribb eset, hogy a képviselőket nem egyenlőszámú választók választják meg, a kerületek nem egyenlők. Habár a parlamentarizmus ideológiájából az következne, hogy azon területek, melyeken műveltebb, gazdagabb a lakosság s így a nagy városok jussanak erősebb képviselőlethez, mindenütt ép ennek fordítottját találjuk. A vidék előnyben van, akár a földterület nagyságát, akár a közigazgatási egységeket veszik a kerületi beosztás alapjául. Így van ez a demokratikus

*) „Uralkodó” alatt általán a gazdasági és társadalmi előnyöket élvező osztályokat értjük, ha az államhatalom formaliter nincs is náluk, eltekintve attól, hogy az állam funkcionáriusai soraikból kerülnek ki, kivált a főbék: az állam joga és ereje legalább működésében őket, az ő érdekeiket védelmezi, az állam terheitől nagy részt mentesek. A hivatalos tanok osztályfelfogásukat fejezik ki.

Franciaországban, hol az utóbbi ok következménye, így Németországban, hol főleg az, hogy a kerületek régen osztattak be, az alapul szolgáló népességi viszonyok változtak meg, Angliában, hol még a régi igazságtalan beosztás maradt meg részben. A vidéki elemek inkább állanak a felsőbbek befolyása alatt, kevésbé önállóak, szétszórtságuknál, műveltségükénél fogva kevésbé hozzáférhetőek az osztályöntudatnak, kevésbé szervezhetőek. Ez a berendezkedés csak viszonylagos biztonságot nyújt s nem feltétlent, másrészt az agrár érdekek nagy mértékben való érvényesülését jelenti. A választók kategóriákra bontása s ily kategóriák között a képviselőt egyenlőtlen felosztása, amilyen pl. Ausztriában volt az 1907-es reformig, a képviselőt többségét szintén biztosíthatja a kiváltságoltaknak és pedig feltétlenül, rendi jellege miatt azonban nem igen fogadható el a modern államban, teljesen az ellentétek képviselőtét adja működése eredményeképp, mesterkéltséggel, erőszakos, eredetében a parlamentarizmus egy fontos elvével, hogy a képviselőt a nép összesége, (illetve a jogosultaké) választja, szakít. A szavazók kategorizálása egyazon választásnál, e kategóriáknak, mint egységeknek, a beléjük tartozók számától független mértékben befolyásadása a választásra (porosz, szász, orosz rendszer, két előbbinél adó, utóbbinál tulajdon, foglalkozási alapon) szintén a képviselőt függetlenítése a számszerű többségtől bizonyos kisebbségek javára, amelyről azonban ugyanaz mondható, mint az előbbiről s elméletileg ellene van a politikusok legnagyobb része, nemcsak a theoretikusok, hanem az aktív államférfiak is. *) A polgári irodalomban és közfelfogásban egyre nyer népszerűségben a probléma megoldásának egy oly módja, amelyről joggal mondhatjuk, hogy a legnagyobb mértékben a modern viszonyok hatása alatt keletkezett, egyrészt az alsó osztály feltartóztathatatlan törekvése, másrészt a felsőbbek kiváltságainak féltése hozták létre. Ez a plurális szavazat. Benne legtisztábban nyilvánul meg a gondolat, hogy a választások sorsát a nagy többség szavazatától függetlenebbé tegye, a felső osztályok nagyobb befolyását intézményesen biztosítsa, ne tegye azt függővé a hatástól, melyet az alsóbbak szavazatára gyakorolni tudnak, de nem is biztosít külön kizárólagos képviselőtét s evvel nem teremti meg az egymást kizáró, minden közös alapot nélkülöző ellentétek képviselőtét, nem teszi a képviselőtét a kategóriák közötti harcnak zsákmányává, (ami a szociális ellentéteket csak fokozza) és hatásában általános miután a privilegizált kategóriák nagyobb befolyását mindenütt, minden kerületben érvényesíti. A plurális szavazat a privilegizáltak nagyobb

*) Az előbbinek — legalább elveiben — Schäffle a védelmezője (*Zeit- und Kernfragen. Neue Folge* 1896J, utóbbinak egyik megalkotója Gneist (*Die nationale Rechtsidee von den Ständen* 1896.)

befolyását közvetlenül a választókban, tehát a szavazatjogban szervezi, nem csoportokat favorizál, hanem közvetlenül a csoportokhoz tartozó egyeseket, ezeket nem vonja ki a választók összességéből, nem alakít belőlük külön választó kollégiumokat, melyek aránylag vagy általán több képviselő választására jogosultak, vagy a képviselő választására nagyobb befolyással bírnak, hanem egyazon képviselőt vagy képviselőket választó testületben különböző számú szavazattal ruházza fel a választókat, aszerint, amint azok egyik vagy másik kategóriába tartoznak. A privilegizálás e módja természetesen egész más következményekkel fog járni, mint a többiek. A plurális szavazatban a jog általánossága egyenlőtlenségével van kompenzálva. Természetesen tévedés azt hinni, hogy evvel a jog általánossága jelentőségét veszíti, az állapotok olyanok lesznek, mint azelőtt; ép oly téves, mint a szavazatok mérsékelt fokozásának jelentéktelenségét állítani.*) A plurális szavazat sem nem a cenzusos jog és állapot, sem nem formális elismerés, elvi jellegű megkülönböztetés. Mindennapi tapasztalat bizonyítja, a területek megalakításának mily nagy szerepe van a képviselet működésében. A mai, területi alapon szervezett képviseletek mindenütt a helyi érdekek előtérbe nyomulását, evvel a sokat panaszolt *politique de clocher*-t eredményezték, aminek kétségtelen oka, hogy a választók érdeke itt találkozik, ezek közösek. Ha felvesszük, amit senki sem fog kétségbe vonni, hogy a képviselő programjával, működésével választóit iparkodik kielégíteni, legalább azok többségét magának megnyerni, kétségtelen, hogy a választók egyes kategóriáinak kiemelése azok érdekét, felfogását fogja megfelelően előtérbe tolni. Nem kevésbé bizonyos, hogy a szavazók nem a kategóriák és nem az osztályok szerint alakulnak pártokká, a pártok különböző csoportokból veszik híveiket; a pártok alakulásánál most már, amikor valamely program szerkesztéséről van szó, a kiemelt kategóriák érdeke és felfogása fog érvényesülni amellet, annak alárendelten a nem előnyösített kategóriáé. Másrészt ennek érdekei sem lesznek elhanyagolhatók, mint a cenzusnál, mert hisz az olyan program, mely nem venné azokat figyelembe, csakhamar meghasonlást idézne elő s a nem privilegizált kategóriát szembe helyezné a párttal, a jelölttel, vagy egy más (polgári) pártnak szerezne meg, amely inkább figyelembe venné azokat. A plurális szavazat megadja az alsó osztálynak az érvényesülési módot és lehetőséget, de a felsőbbekével kiegyenlítve, azok felfogásának alárendelten s csakis ilyen érvényesülést enged, az önállót megakadályozza teljesen vagy legalább részben, az ilyen érvényesülésre azonban egyenesen

*) Mindketőt megteszi pl. Valmor: *Conditions et limites du gouverne-
de la majorité*, 1906.

ráutalja. Így látjuk Belgiumban, hogy a pártok programja az általánosság után megtelik a szociális kérdéssel, az a párt, amely még egyideig az állam neutrális magatartását vallja programjának gazdasági kérdésekben, majdnem teljesen elbukik, elválik tőle és erősbödik a radikális. A katolikus pártkonglomerátum pedig, amint azt a törvényhozásnak működése 1894. óta mutatja, mind nagyobb mértékben foglalkozik az alsó osztály szükségleteivel, a szocialista párt nagy erővel lép ugyan fel, de kétségtelen, hogy a pluralitás nélkül jobban hódítana, ha annak csak közvetett hatását vennék is figyelembe. A társadalmi kérdések a társadalmi felsőségek vezetése alatt, lehetőleg kevés áldozattal oldatnak meg, az intézmények, melyeket a plurális szavazattal kombinált általánosság ad, a társadalmi felsőségek vezetése alatt állanak, főleg az alsóosztály viseli terheiket, kibékíteni, kiegyeztetni, nem reformálni a rendeltetésük. A patronázs jegyében tervezetnek és születnek az alsó osztály helyzetén javító intézmények (nem a képviselőben, hanem már a választásoknál megvan ez a tendencia). A plurális szavazat míg egy részről közvetlen biztosítékokat teremt a kiválasztottak nagyobb szavazatával a többségben levő alsó osztály ellen, másrészt a szavazatot olyképp alakítja, hogy miután csak a felsőbbekkel való együttes szavazás útján érvényesülhetnek az érdekek: az alsó és felső osztályokat együtt működni kényszeríti, a felső osztály vezetését s az érdekek hierarchiáját biztosítván. A plurális szavazat a képviselőt vagy képviselőket minden tekintetben meghagyja az összes kategória befolyása alatt, nem biztosít az egyeseknek külön képviselőt. A plurális szavazat inkább szubjektív szempontból határozza meg a választásokat, egy bizonyos felfogás, az uralkodó állapotokkal való megbékülés, azokhoz való alkalmazkodás, a felső osztály érdekeinek megfelelő felfogás győzelmét biztosítja, az említett egyéb módok tárgyilag, bizonyos érdekek érvényesülését adván meg a választásokban, bizonyos érdekek szupremáciáját biztosítván a kerületi beosztás, a választó testületek vagy csoportok alakítása által. Ezeknél a képviselőben kifejezésre jutó érdekek ereje lesz a szavazás szervezete folytán megadva. A szavazás, vagy választás más szervezési módjai az érdekek, törekvések megnyilvánulását az erőszakos elválasztások folytán nagyon megakadályozzák, beosztásukkal az akaratnyilvánulást erőszakosan határozzák meg (egyérdekűek, egytörekvűek külön vannak választva, a képviselő választására, programjára nem bírnak oly nagy befolyással), a plurális szavazat ellen ezt nem lehet felhozni. Viszont a többi módnál az előnyösítés ép a kívánt célt szolgálja, itt egyrészt másra is szolgálhat, másrészt az egyes esetekben nem biztosítja a kívánt eredményt. Mert

ha a privilegizálással bizonyos osztályfelfogás és törekvés előnyösítése a cél, az előnyösítendő érzést, törekvést, felfogást a csoportok együttes szavazata általában meg fogja adni, de nem a csoportba, osztályba tartozó egyesek szavazata, a tökéletlen ismérvek folytán olyanok is nagyobb joghoz jutnak, kiktől az nem várható, másrészt azok, kiknek eltérő a felfogása, érzülete (mely egy osztállynál átlagos, de nem minden egyesnél feltétlenül meglévő), azok nem szavaztatnak le, az azoknak adott nagyobb jog az ellenkező érzés, felfogás erősítésére szolgál. A választóknak kategóriák alapján testületekbe sorozása nem enged sokféle alapot, hanem legalább elsősorban csak egyet s nem fokozatot oly nagy mértékben. A plurális szavazat sokféle alapon szervezhető és a végtelenségig fokozható (legalább elméletileg). Viszont az egyenlőség sérelme nem oly nyilvánvaló más módoknál és ennél fogva nem provokál oly ellenmondást, mint a plurális szavazatnál, hol az egyenlőtlenség közvetlenül az együttszavazóknál van meg (s talán épe miatt tartják sokan gyakorlatilag kivihetetlennek, amint gyakorlatilag még igen kevésbé tudott tért foglalni, s e nyílt egyenlőtlenségben látják főhibáját, mint pl. Jellinek.*) Azt is felhozzák, hogy különböző alapon szervezve a hatások egymást paralizálják,**) pl. a pap és tanító plurális szavazata lerombolná egymást, ez azonban nem feltétlen igaz, másrészt a plurális szavazat hatása más irányban megmaradna.***)

A plurális szavazat legyőzné, inkább mint más, az általános-sággal adott veszélyt, a felforgató törekvések érvényesülését s az alsó osztálynak hozandó áldozatokat illetőleg. A benne, vele adott pártalakulási lehetőség (bizonyos pártalakulásnak nagy esélyt biztosítván, mások esélyeit csökkentvén), kiválóan alkalmas az alsó osztály leszerelésére. Eredményében meghamisítván a választást a szavazók különböző szavazatszámával, a társadalmi, állami intézményekre és viszonyokra keresett szankciót a legnagyobb mértékben biztosítani látszik, annál is inkább, mert a népképviselő és nép közötti kapcsolatot mindenütt fenntartja. A képviselő jelentőségét, a társadalmi mozgalmakkal való érintkezésbe jutását az államnak, jogának és igazgatásának, nem tagadja meg a plurális szavazat, csak azok alakulását, de különösen számszerű kifejezésre jutását befolyásolja. A plurális szavazat egyben a legveszedelmesebb valamennyi privilegizáló rendszer között, mert eredményében is ellenőrizhetetlenül hamisítja meg a választásokat közvet-

*) *Das Pluralwahlrecht und seine Wirkungen* 1905.

**) Pl. *Attentat auf das gleiche Recht, Wiener Arbeiterzeitung* 1906.

***) S nem szabad csak a közvetlen hatást vennünk, a közvetett talán jóval fontosabb kihatásában; hogy a meggyőződésnek a szavazat hatályosságá a iránt mily szerepe van, felesleges hangsúlyoznunk.

lenül, közvetve pedig az általánosságnak a fejlődésre, haladásra való jelentőségét, a benne rejlő fejlődési, haladási, újító erőt köti meg, mert azok, akik a mai berendezkedés hátrányait érzik, akik nélkülöznek, csak formálisan döntenek a választások felett, a legnagyobb számot képviselvén, öntudatos részük mindenestre kielégően érvényesülhet s ez öntudat terjedésének mi sem állja útját, új eszme, új szempont kellő erővel érvényesülhet mellette, aminek közvetlen és közvetett hatására már rámutattunk.

3. A plurális szavazatban kifejezésre jut az uralkodó osztályok megváltozott vagy változásban levő ideológiája. Ha az 50-es, 60-as évek irodalmát vesszük, nem mondhatjuk el róla, hogy általában kedvező lett volna az általánosságnak, de nem azért foglalt állást ellene, mint ma. Akkor egyrészt a kirekesztő cenzus ideológiái voltak érvényben, másrészt a polgári osztály szellemében az annak uralmát kívánóknál a jogegyenlőség elveit találjuk. Megvan a felfogás, hogy az összeségnek adott jog csak arra fog szolgálni, hogy az államot a privilégiumok megszüntetésére, a gazdasági, társadalmi élet minden mesterséges akadályának távoltartására és végül be nem avatkozásra fogja szorítani. Így látjuk pl. Spencernél a *Social staticsban*, így James Mill, aki megelégszik ugyan a polgárság szavazatjogával, de csak azért, mert az a véleménye, hogy úgyis a polgárságot követné a szavazásnál az alsó osztály.*) Az általános, egyenlő szavazattal kifejezésre jutó elvre, minden hatalom és jog önjogúságának tagadására a rendi, privilegizált osztállyal szemben szükség van.***) És az a felfogás, hogy a burzsoá osztálynak általán kedvező magatartást fogja a nép nagy tömege is tanúsítani, habár nem lehetett kétséges, hogy más szükségletei vannak, hogy az állam látszólagos pártatlansága annak egyáltalán nem kedvező. És számítanak a befolyásra, melyet az alsóra a polgárság vagyonával, kultúrájával gyakorol, hogy a polgárság felfogása, igazságossági, jogi elvei fognak a nagy tömegek gondolkodásában dominálni. Amily mértékben bontakozik ki az alsó osztályban az önálló felfogás, amily mértékben függetlenednek érzésben, gondolkozásban a nagy tömegek (úgy, hogy a polgári társadalomnak még legszentebb intézményét, a magántulajdont is megtámadják), oly mértékben tűnik ez a befolyás a szavazat manchesteri szellemben való gyakorlását, vagy

*) L. Dickinson *Le développement du parlementarisme pendant le XIX. siècle*, 1907.

**) És ott, ahol a polgárság még nem jutott uralomra, még bizonyos értelemben rendi hatalmi viszonyok forognak fent, ott a polgárság irodalma és a polgárság hangulata ma is sokkal kedvezőbb az általánosságnak, a jogegyenlőségnek.

pedig a munkásosztály szempontjából való jelentéktelenségét illetőleg.*) És amint jobban hangoztatják, hogy a népnek adott politikai joggal gazdasági, társadalmi törekvéseket kívánnak előmozdítani (aminek következménye lett, hogy azt a nép elemi erővel követelte és követeli), a polgári irodalom mindinkább ellene fordul, mert a népnek adott jog most már nemcsak a rendi jellegű intézményeket, de az ő társadalmi berendezkedését is fenyegeti. Spencer, aki id. munkájában hosszú fejezetet szentel a politikai jogegyenlőségnek, melyben a cenzus összes érveit lerombolja, ellene fordul, leghevesebb ellenségévé lesz. A politikai jogegyenlőségi elvek káros hatását, ez elvek abszurd voltát iparkodik kimutatni. Prins hasonlóképen nyilatkozik. (*La démocratie et le Gouvernement* 1884., különösen *L'esprit du gouvernement démocratique*). Laveleyenél pedig azt olvashatjuk (*Le gouvernement dans la démocratie* 1890.), hogy a politikai jog terén adott egyenlőség forradalmi jellegű, meghazudtolása a társadalmi különbségeknek, egyenesen azok ellen irányul és működésében kell, hogy irányuljon. Benoist szerint a mai rendszer a társadalmi revindikációt szolgálja (*La crise de l'Etat moderne* 1896.), ő a professzionális képviselőben keresi az orvosságot. A jogegyenlőség most már nem látszik szükségletnek, hanem egyenesen veszedelem, melyet különbözőkép iparkodnak elkerülni. A legegyszerűbb a vele való szakítás és annak elméleti igazolására a polgári irodalom hamar vállalkozik. Amíg ez csak tagadást, negatív álláspontot jelentett, jó volt; most már, mikor az alsó osztály szükségleteinek megfelelő (vagy legalább inkább megfelelő), törvényhozást, kormányzatot, jogrendet jelentene veszedelmes elvnek tartják. És természetesen nemcsak bizonyos rendet, hanem általán minden rendet féltenek tőle, az anarchia elvét látják benne. A régi rend híveinek (minden változásnál ez a benyomásuk, melynek helyességét megcáfolhatatlanul kimutatják, így XVIII-ik századbeli változáskor Lemaître és de Bonald.***) Az egyenlőség az összeség határozatát jelenti, az összeséget teszi meg a jog és hatalom végső forrásának. A polgári ideológia ez összeségtől absztrahál, ezen felül, ezen kívül megalkot magának egy lényt, melynek minden hatalmat tulajdonít, melytől minden jog származik, az államfogalmat, mely nem a hatalmi szervezet s a mögötte rejlő uralkodó osztály, nem a népösszeség, hanem egy képzeletbeli lény, melynek nevében gyakorolják jogukat a hatóságok, hozatnak a törvények. Ezen elmélettel iparkodnak kibújni a logikailag egyedül lehetséges megoldás elől, mely az önjogúság elvével való

*) Ez magánál a munkásságnál is megvolt, a 60-as évek elején Németországban.

***) Faguet: *Politiques et moralistes du XIX. siècle I.*

szakítás után marad: a népösszeségre, a többségre appellálni. A hatalom és jog egy képzeleti lényénél van (melyet körülbelül úgy alkotnak meg, mint a racionalisták isten fogalmát), tényleg bizonyos osztályoknál, azoknál, melyek bizonyos intézményeket, berendezkedést fenntartani hajlandók. Ezen elméletből kifolyólag iparkodnak minden oly közjogi berendezkedést, így a plurális szavazatot is igazolni, amely a jog-egyenlőségnek, a néphatalomnak elvével nem egyez.*) Azok, akik a mi irodalmunkban a plurális szavazattal foglalkoztak, Kuncz és néhány követője, ép az államnak ezen modern théoriájából indulnak ki, avval igazolják a plurális szavazatot. Kuncz szerint a „nemzet — amely az állam — ott szedi a mézet, ahol találja”, annak ad jogot, akiben él és annak ad több jogot, akiben inkább él; legújabban Krüger a plurális szavazatot nem nyerőket azzal vigasztalja, hogy úgy sem saját jogukat gyakorolják, hanem az államét, rájuk nézve hát közönyös lehet, de semmi közük sincs hozzá, más mennyi jogot gyakorol, miután az állam azt ruházza fel a joggal, akit arra méltónak talál. Ne feledjük el azonban, hogy az állam nevében a mindenkori hatalmasok járnak el, ami a théoria igazságát és tudományos látszatát sokban redukálja; a théoria mindenkori állapotok szankciójául szolgál, amint régebben istent, most az államot teszik a hatalom mögé, s amint akkor istentől származtatták a hatalmat, holott az isten a meglevő hatalomhoz járult már csak hozzá: így most az államból, pedig az állam a már meglevő hatalmi viszonyokhoz képzelgetik, az ő nevében járnak el, vagyis hozzájárul a hatalmasok cselekményéhez.

A pozitív elmélet megint másképp alakult. Régebben hangoztatta, hogy a legnagyobb szám, a többség a legnagyobb hatalom, ennek kifejtésére, kifejezésre juttatására alkalmasnak látta az általános és egyenlő szavazatot. Ma e tételt absztraktnak tartják, amely elvonatkozik a tényleges viszonyoktól, nem emberek vannak csak, hanem az emberek bizonyos viszonyokban léteznek, tehát nemcsak számuk az erő, hanem a viszonyban helyük, az általa adott nagyobb befolyás. Régebben azt várták, hogy ez a leszavaztatásnál úgy is érvényesül, ma azonban úgy tapasztalják, hogy a befolyás alól a szavazásnál minél többen vonják ki magukat. Most már tehát nemcsak a szám lenne figyelembe veendő, hanem más tényezők is, az ember nemcsak egy egység, hanem gazdasági, kulturális értékkel bíró, amely figyelembe veendő: a vagyon, mely felett rendelkezik, a kiváló állás, amelyet

*) És ha valami pozitív tartalmat kívánnak adni az üres államfogalomnak, akkor a múltak bölcseségével ruházzák fel, hogy az állam nemcsak a jelen, hanem a múlt is. Ekkor legalább tisztán és őszintén meg van mondva, hogy a théoria a konzervatív érdekek és törekvések támogatására találatott fel

betölt, a diploma, melyet megszerzett, szintén erőt képviselnének. Ezeket a jognak el kellene ismernie, amit nem tesz meg, ha egyedül a számot kérdezi; a számban tehát kifejezésre kell juttatni az értékeket. Ezt a problémát oldaná meg a plurális szavazat.

A pozitív elmélet a jog hatalmi elmélete. Alapja, hogy minden jognak csak akkor van értéke, ha a megfelelő erő áll mögötte az érvényesítésre, különben csak elvi elismerés, amely többet árt, mint használ. A legtovább megy a nők szavazatjogával szemben való állásfoglalásánál, itt attól tart, hogy a parancsolás joga azok kezébe jutna, akiknek nem lenne erejük érvényt szerezni annak. Az elmélet (bár nagyrészt helyes) megfélekedzik arról, hogy az állammal szemben adott jog nem a saját erején nyugszik, az a közület erejét szolgáltatja ki. Az abszolút monarchát nem a saját egyéni ereje teszi hatalmassá, hanem a közületé. Evvel elvi alapja le lenne rontva. Két irányban is értékkel bír: egyrészt, mert a jog tényleg csak akkor jelent valamit, ha a veleltnitűdás megvan (megvan az, amit Proudhon a politikai képességnek nevezett, határozott értelmet adva e határozatlanságával sok visszaélésre, alkalmat adó szónak*) másrészt mert rámutat arra, hogy jogot csak úgy szerezhethünk, ha a megfelelő erővel tudunk fellépni s így a jog tényleg bizonyos értelemben erőnk elismerése, mert nem ideológiákból folyik; továbbá rámutat arra, hogy ha a társadalmilag gyengébbeknél van a politikai hatalom, akkor az állam ereje tényleg gyengül, a belső sűrlődásokra felmegy s így az állam külső hatalma szempontjából a nagy társadalmi, gazdasági erővel bíró osztályok uralma kívánatosabb lehet (amit mutat a körülmény, hogy a demokrácia, mely nemcsak névleg az, le is mond az imperializmusról, míg az imperiális politika egy társadalmilag hatalmas osztály érvényesülésének — ha kerülő utakon történik is ez — folyománya).

Egy harmadik elmélet a plurális szavazatban a helyesen alkalmazott egyenlőséget látja. Egyenlőséget, mely nem az eredmény, hanem a mérték. Szerinte az egyenlőség, mint eredmény, igazságtalan és abszurd, a légből kapott, melynek nem felelnek meg a tényleges állapotok, azokban csak egyenlőtlenléget lehet látni. Erőszakos elv, mely csak gyászos következményekkel járhat, ráerőszakolja majd magát a tényekre. Ellenben igazságos, hogy egyenlő legyen a mérték, melyből azután folynék a különbözőség is. És itt merül fel a probléma, mit mérjünk s mi legyen az egység. Erre nézve a felvilágosítást megadná az intézmény természete, melyre nézve adott jogról szó van. Az állam törvényhozására, kormányzására adott közvetett jogról, illetve helyesebben befolyásról van szó. Aszerint, amint a befolyásban hatal-

*) *De la capacité politique de la classe ouvrière. Oeuvre posthume.*

mat, rendelkezési jogot látunk, vagy pedig egy funkciót, különböző lesz álláspontunk. Előbbi esetben inkább lennének hajlandóak az érdekeknek megfelelő jogot, a nagyobb érdekeknek tehát nagyobb jogot adni, utóbbi esetben a képességnek, hogy aki helyesebben tud a joggal élni, annak nagyobb befolyása legyen. Az érdekelttség azonban igen relatív dolog: vehetjük a meglévő viszonyok, a gazdasági, társadalmi rend fenntartásában való érdeket s ekkor a vagyonnal hozzuk a jogot összefüggésbe. Evvel szemben azonban a vagyontalanságnak nagyobb érdeke a közjót, a nagyobb anyagi, kulturális jólétet megteremtő változtatásban van, így ehhez kellene nagyobb jogot fűzni. így itt az a kérdés az eldöntendő, mi a nagyobb érdek, a konzerválás vagy az egészséges viszonyok megteremtése. Ha az utóbbi, a plurális szavazatot ép ellenkezőkép kellene szerveznünk, mint amiért az elméletet kidöntötték. De nemcsak az érdekek iránya, hanem maguk az érdekek is rendkívül különbözőek a szavazatnál valamennyiről szó van. A plurális szavazat problémája tehát ezen szétágazó érdekeket egységes alapra hozni, megállapítani hierarchiájukat, ami lehetetlen feladat, pedig a pluralitásban ezt kellene kifejezésre juttatni. Ha a szavazásban funkciót látunk, valami ítélkezésfélét, mi a helyes, mi a jó, vagy véleményadást erre nézve (amit az örökké naivak még ma is látni akarnak): akkor akinek nagyobb képessége van dönteni, megítélni a helyzetet, annak kellene a nagyobb szavazatot adni. Eltekintve attól, hogy abszurd eljárás a kevésbé képesek ítéletét a képesebbek nagyobb súllyal felruházott ítéletével ellensúlyozni akarni,*) a képességet illetőleg merül fel az első kérdés, mely egyesek szerint inkább a műveltség, mások szerint a morállal van összefüggésben. De hogyan lehet nagyobb jogot adni, hogy lehet társadalmi érdekből kimagyarázni, az állítólagos nagyobb képesség, kapacitás szavazatát. Különösen ha az túlnyomólag egy osztályhoz, egy osztályfelfogást vallók, vagy annak prostituáltjaihoz fűződik? Hiszen magában véve semmiképp sem jelenti, hogy a közérdeknek legmegfelelőbb intézményeket, igazgatást fogják azok akarni (s még ha erre irányulna is akaratuk s nagyobb képességük lenne is ítélni: akkor is kétes lenne ez, miután az osztályfelfogás hatása alatt állanak, annak szempontjából ítélik meg a tényeket. Különösen ha e képesebbek egy megkülönböztetett, privilegizált osztály, kétségtelen, hogy joguk első sorban privilégiumaik fenntartására, szaporítására, az ő helyzetüknek leginkább kedvező álláspont erősítésére fog szolgálni.

Vannak, akik az igazságosságot és egyenlőséget abban látják, hogy a jogokat a terhekkel hozzák összefüggésbe. Amint annak meg-

*) Amit Esmein a rendszer ellen felhoz.

ítélésében, hogy mi erő és mi érték, úgy annál, hogy mily terhek jőjjenek figyelembe, igen válogatósak, a katonáskodás terheit pl. rendszeren nem veszik figyelembe, sőt kimagyarázzák, hogy csak előny. Nem veszik figyelembe a közvetett adókat sem (biztosan avval érvelve, hogy azokat az egyes nem tudatosan fizeti), de tekintetbe veszik a közvetlen, egyenes adót. Arról, hogy az adó átháríttatik, amint mindenről, ami túl van az orrukon, nem akarnak tudomást venni. A legérdekesebb az elméletben mindenesetre az, hogy a hatalmon levők mindenkor iparkodnak az állam, a kormányzás terheit a hatalomból kizártak, vagy abban kevésbé részesítettekre tolni (amit a cenzusos rezsím adópolitikája mutat mindenütt), s így a hatalomra való jogcímüket áthárítani. E jognak legfeljebb csak finánciális szempontból lehetne jelentősége; akik az adót fizetik, iparkodnak majd minél kevesebbet fizetni, minél gazdaságosabbá tenni a kormányzást, ha a terheket nem lehet közvetve róni ki; de a gazdaságossági kérdésnek nem szabad kizárólagosnak vagy dominálónak lenni; megfelelő, jól működő intézmények legalább is oly fontosak s különösen nem hagyandók akkor figyelmen kívül, ha a gazdaságossági alap (amint állítják, gyakran igen kevés joggal) ép azon osztályt juttatná túlnyomó befolyáshoz, amelyik nem az intézmények miféleségében és működésében van érdekelve.*)

(Befejelő közlemény a következő számban.)

Selymes Károly.

*) A nagy adót fizető nagybirtok és nagytőke nincs érdekelve munkás-jóléti intézményekben, a munkásság érdekeit védő jogban; nincs érdekelve abban, hogy a tisztviselők megközelíthetetlenek legyenek és gazdaságossági szempontja egybe fog esni a vesztegetésivel (kiszívetésű tisztviselők, bírák).

Szemlék és jegyzetek.

A parasztpárt programja.

Múlt számunkban jeleztük, hogy a parasztpárt programja tárgyában kikértük néhány elméleti és gyakorlati szakember véleményét, kikhez a következő kérdéseket intéztük:

I. Lehetőnek tartja-e életképes parasztpárt alakulását?

II. Ha igen, megfelelőnek tartja-e a mellékelt programot egy ilyen párt szempontjából? Esetleg mely pontokon tartaná azt módosítandónak vagy kiegészítendőnek?

III. Lehetőnek tartja-e az egész parasztságnak egy pártba való tömörítését? Avagy a parasztság mely kategóriáját ölelhetné fel egy ilyen párt? (Hány holdas parasztokat?)

IV. Milyen lesz a parasztpárt viszonya a birtoktalan földműves proletariátushoz?

V. Milyen lesz az új párt viszonya a meglévő pártokhoz?

Mínt hogy a beérkezett válaszok némelyike a program egyes pontjára utal, a gyorsabb tájékozás érdekében az egész programot közöljük, annál is inkább, mivel az a jövőben esetleg történelmi dokumentum értékével bírhat:

1. Követeljük mindenekelőtt, hogy a magyar nép törvényhozása a nép igazi képviselete legyen. E célból követeljük az általános, egyenlő, titkos és közvetlen választói jogot minden 20 éven felüli állampolgár részére, nemre, vallásra, a nemzetiségre, foglalkozásra, nyelvismeretre és vagyonra való tekintet nélkül.

Ezen követelésünk indokolására nincs szükség, mínt hogy az általános választói jog behozatalát úgyszólván a közvélemény megérlelte.

A választói jog gyakorlását csak feddhetetlen előlélethez kötjük, egyéb-

ként követeljük minden 20 évet betöltött állampolgár részére arra való tekintet nélkül, hogy tud-e írni, olvasni, van-e vagyona vagy nincs, minthogy ha írni, olvasni máig sem tud, ha máig is nyomor, szenvedés jut ki neki, az a mai osztályuralom bűne. Követeljük a főrendiház eltörlését.

2. Mint nem a közjogi, hanem a gazdasági alapokon álló párt a közió-i kérdések időszerűtlen felszínre hozatala helyett szociálpolitikai törvényhozást követelünk, amely egymásután és amíg nem késő, foghasson a népmelés munkájához.

Egyrészt az alföld népességének szaporodásával, másrészt a kötött és tízezer holdon felüli birtokok számának növekedésével áll összefüggésben az alföldi paraszt népnek nyomora és nélkülözése. Az ú. n. földéhség ijesztő mértékben terjed és természetes indokát egyéb foglalkozási ágak hiányában találja. Minthogy pedig az állam semmit sem tesz, hogy a sok milliónyi parasztságot megélhetését biztosító, előnyös és hosszú terjedelmű földbérlethez juttassa, kénytelen a nép vándorbotot ragadni és százezer számra minden hónapban, minden évben a kivándorló hajóra menekülni.

Ezen alapszik azon követelésünk, hogy Magyarországon 10.000 holdon felüli saját kezelésben levő birtoka senkinek ne legyen, hanem a földtulajdonosok, tekintet nélkül arra, hogy az kincstári vagy hitbizományi, vagy papi javadalom, vagy egyéni birtok, törvényhatóságilag köteleztessenek, hogy a tízezer holdon felüli területet hosszú időre terjedő, kis parcellákban bérbeadják a parasztnak, akik méltányosság szerint megszabandó bérösszeget fizetnek az állam közvetítésével a földtulajdonosoknak. Ez úton el fogjuk érni azt, hogy munkát adhatunk a munkátlanak, megélhetést a szűkölködőknek. E mellett a föld intenzívebb művelése van biztosítva és a kihasználás ellenében a garancia a hosszú bérletben rejlik, amely megújítandó, ha a bérlő ellen kifogás nem emelhető.

3. Követeljük az idegeneknek birtokvételi tilalmát és a külföldön lakó, pénzüket ott elköltő magyar birtokosoknak kétszeres megadóztatását.

4. Követeljük a megélhetéshez szükséges jövedelem adómentességét és általában az egész adórendszer reformját a fokozatosság elvének legteljesebb keresztülvitelével.

5. Követeljük az otthon-mentesítő törvény megalkotását és a végrehajtási törvény olyan módosítását, hogy a kisember legszükségesebb megélhetési eszközei el ne vétessenek. Ha a hivatalokkal szemben méltányos a fizetés egy bizonyos részének mentesítése a végrehajtás alól, nem utasítható vissza az sem, hogy a földműves paraszttól kis házikóját, kis földcsekjét elvenni ne lehessen.

6. Követeljük, hogy a törvényhozás gondoskodjék a tönkrement és elaggott kiscgazdák és paraszt munkásemberek nyugdíjazásáról. Ezt a célt nem szolgálja az országos gazdasági munkás- és cseléd segély-pénztárról szóló törvény, miért is ennek eltörlését s a nyugdíjazás olyatén megállapítását kívánjuk, hogy egy bizonyos nyugdíjalapra, mely e célra alkottatnék, az állam minden polgára teherviselő képességéhez képest járuljon, minthogy a paraszt munkás munkaerejének megőrzésével a legtöbbet kénytelen dolgozni s a legkevesebbet képes szerezni.

7. Követeljük a kisebb gazdaságoknál a szabad szeszgyártást és a szeszfőzdek szabad felállítását, aminek — tekintve, hogy az állattenyésztést megteremti — több ember foglalkoztatásával szociálpolitikai jelentősége van,

másrészt, az egyoldalú gazdálkodás hátrányait megszüntetve, a termény jobb értékesítését biztosítja.

8. Követeljük, hogy a parasztmunkásság részére érdekeik támogatására a nagybirtokosok önző érdekeit szolgáló Országos Magyar Gazdasági Egyesülettel szemben paraszt gazdasági körök létesíttessenek.

8. Gazdasági követeléseink koronája az önálló vámterület, melynek megvalósulását a földművelő parasztságra, ha eleinte lesznek is nehézségek, végeredményében üdvösnek és hasznosnak tartjuk.

10. Követeljük a szociálpolitikai törvényhozás szegényét képező ú. n. rabszolgatörvényt eltörlését, amely a mezei munkások jogviszonyairól szól. E helyett sürgetjük a munka szabadságát tisztelő törvények megalkotását.

11. Követeljük a tagosítási törvény reformját s ezzel kapcsolatban az összes magyarországi kisbirtokok és nagybirtokok új kataszteri felmérését, a kisebb ember kiuzsorázása és megrövidítése nélkül.

12. Az aszályok megszüntetése céljából követeljük az Alföld csatornázását törvényhozási intézkedés alapján.

13. Követeljük a sajtó teljes szabadságát, az egyesülés és gyülekezési jog törvényileg való biztosítását és a gondolatközlés szabadságát általában a legteljesebb mértékben.

14. Követeljük az eladósodott kis- és középbirtokosok hitelviszonyainak rendezését, a parcellázások állami intézését és az utóbbi célra alakult nyereszkező intézetekkel szemben a földműves parasztság támogatását és megvédését.

15. Követeljük az egy éves katonai szolgálati idő behozását és annak mellőzését, hogy a póttartalékosok mezei munka idején kiképzésre behívassanak, vagy általában a véderő kötelékébe tartozó parasztság mezei munka idején fegyvergyakorlatra behívassék. A családfenntartónak bármikori behívása esetén a családról való gondoskodást és kártalanítást követeljük.

16. Követeljük a mezőgazdasági munkások jogviszonyainak rendezését és a munkaidő megállapítását a legteljesebb méltányosság szerint.

17. Nem vagyunk ellenségei a vallásnak, miért is szükségesnek tartjuk és követeljük a hitfelekezetek közti teljes egyenlőséget és a nép valláserkölcsi nevelését; továbbá az egyházak állami támogatását és elsősorban az 1848. XX. t.-c. végrehajtását.

18. Követeljük az ingyenes népoktatást és ellátást, hogy a szegény ember tehetséges gyermekei a köz érdekében állami támogatás mellett végez-hessenek felsőbb tanulmányokat is.

19. Követeljük az egészségügy államosítását, ingyenes gyógykezelést és gyógyszereket a szegény földműves parasztság részére. Ennek terhére viselje az állam, mert az egészségügy fenntartása állami érdek.

20. Követeljük az igazságszolgáltatás olcsóbbá tételét, a szegény nép részére ingyenes jogvédelmet és hogy csak egy részletkérdést emeljünk ki, az örökösödési százalék leszállítását azzal a hozzáadással, hogy 30 éven belül újabb illeték-kivetésnek ne lehessen helye.

21. Követeljük végül az egész közigazgatásnak korszerű reformját a nép beleszólásának és közreműködésének kiterjesztésével. Itt is az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választói jog behozatalát minden egyes közigazgatási testület összealkotásánál. Követeljük a virilizmus eltörlését. Követeljük továbbá a közigazgatási hivatalnokok basáskodásának és különösen a szolgálóbíró jelölésének megszüntetését.

22. Követeljük a vadászati törvény reformját olyan irányban, hogy a dászati jog gyakorlása bizonyos biztosítékok mellett minden paraszt birto-kosnak lehetővé tétessék; a halászati törvény módosítását akképen, hogy az ú. n. társaságok eltörlésének és a község közvetítésével sok kis parasztnak a halászati jog megélhetésének eszköze gyanánt megadassék, ami a bérleti rend-szer mellett ki van zárva.

Követeljük végül az ártéri járulékok igazságtalan elosztásának megszü-ntetését olyképen, hogy a társulatok eltörltessenek és a járulékok kivetése az állam kezébe tétessék.

Eddig a programm.

A válaszokat a beérkezés sorrendjében tesszük közzé:

* * *

Ad I. és II. A „parasztpárt” végeredményében és célzatában nem egyéb, mint az Alföldön már 18 év óta észlelt „agrárszocializmus” egy legújabb kiadása. Új benne a kísérlet ügyesen vagy kevésbbé ügyesen csoportosított programmpontokkal az ú. n. gazdaosztály aggodalmait eloszlatni. (Ez a kísérlet sem új, hanem utánzata a külföldön, külö-nösen Franciaország déli részeiben már alkalmazott szocialisztikus propagandának.) Ebből folyólag a „parasztpárt” jövőjét szorosan egybefüggőnek, mondhatnám azonosnak látom az agrárszocialisztikus propaganda várható sikereivel.

Ad III. Kizártnak kell tartanom, hogy az egész földműves osztály (paraztság) egyesülhessen egy ilyen programm alapján, mivel a magyar földművesosztály elég értelmes ahhoz, hogy felismerje azt az ellentétet, amely a „parasztpárt” céljai és az ő érdekei között fennáll, mely vég-célt csak nagyon vékonyán takargatja a parasztpárt hátsó gondola-tokban felette gazdag „toborzó” (azaz nem komoly) programja. Amint már eddig is, úgy valószínűleg ezentúl is lesznek a gazdaosztály elége-detlen és úgy anyagilag, mint erkölcsileg gyengébb elemei között többen, akik készséggel csatlakoznak azon programhoz, amely a reájuk nézve már terhes jogrend megváltoztatásával kecsegtet. De ezek a gazdák sohasem képviselik osztályukat, mert ép azért csatla-koznak a mozgalomhoz, mivel társaik között tekintélyben és becsü-lésben már letörtek és csak ezért s csak ennyiben lettek *homines rerum novarum urpidi*.

Ad IV. és ad V. Válasz már a fentebbiekben.

* * *

A parasztpárt programjában legszembeszökőbb a párt elneve-zése. A paraszt szó nagy elszámítások és félreértések nélkül nem használható politikai gyűjtőigéül. A sajátos paraszti egyedet felismer-heti az ethnológus, a nyelvész, a népi költészet és művészkedés gyűjtője, meg tudjuk jelölni az úritól elütő paraszti viseletet s egy-más között a bármely sorsú parasztemberek egy tálból evését, de

politikai rezonanciája annak a szónak, hogy paraszt, nincs. Szóval csak külső egységfélét fed, nem pedig belső érdek- vagy származás-közösséget.

Országos parasztpártot tudtommal sehol sem sikerült eddigelé alkotni. A politikai csoportosulások alapját haladottabb fokon egyező érdekek meglátása teszi, alacsonyabb fokon egyszínezetű affektusok tömegfellelése. A paraszti sorban, annak ezernyi összetevődésében sem ily *sui generis* egyérdekűség, sem ily *sui generis* egyérműség nem jelentkezik. Ha az érdekek jelentkezők, sokfelé húzó, centrifugálisak. Ha pedig affektusok sűrűsödnek át a falvak népén, ezek az affektusok a transzcendentális vallás s a faji indulatok ősforrásaiból táplálkoznak. Ahol leginkább lehetne: Franciaországban, Észak-Olaszországban s a délnémet államokban — parasztpárt úgyszólván nincs. Van nacionalizmus, republikanizmus, klerikalizmus, keresztény-szocializmus, centrum, de a parasztpárti elkülönülés kísérletei sovány eredményekkel jártak. Amit *bauernfängereinek* neveznek s ami tulajdonképpen a parasztság mindenféle párt felé való elforgácsolódását jelenti, a paraszti érdekek és affektusok, egy szóval kulturszínvonal sokféleségét mutatja. Van igen is magyar paraszt, akit kulturnívója — érdek és affektus — szükségképpen a katolicizmus, mások, akiket a Kossuth Ferenc-párt, ismét mások, akiket a szocialista és nemzetiségi propaganda vagy a passzivitás delejkörébe sodor. A szegény egyszerű paraszti rend erős hitem szerint ennyiféle fajsúlyú tudattömeg összeegyeztetésére egyelőre képtelen. Koalíciót csak a pesti urak csinálnak, de nem a paraszt, mert neki nem kenyere az ilyen egymásra vigyorgó pojáca-politika. Az Achim-pártnak legfeljebb vicinális jelentősége lehet. A rövidecske program minden második zokszaván megismerszik az alföldi tanyaember búja-baja. A csabai, szentesi, csongrádi, orosházai piacok keserű moráját hallom ki belőle s bajos komolyan venni e háromforgásos, kigazdálkodó, templomtéren ácsorgó politika országgra szólását. Szinte látom azt az értetlen fanyarságot, amellyel az ilyen békési iratkát egy szekszárdi szőlősgazda, avagy egy simmenthali teheneiből pénzelő vasmegyei sváb olvasgatja, aki pedig jó maga is *paraszt* és legalább annyira paraszt, mint Achim András. Ha szabad a térben is jósolni, e pártriadó földrajzi határául kelet felé Bihart és Aradot, északra Hevest, Pestpilit, Borsodot jelölöm meg, míg délen-nyugaton bácskai és torontáli vállvonogatások várják, melyek túl a Dunán egyhangú fejcsóválásba mennek át. Ami egyetemes, nemzetet átfogó akad a programban, — jelesül az általános stb. választói jog, — szinte sallangul hat. Tanyai sajátossága folytán égető parasztbajokat, ha azok más zónákhoz fűződnek, meg sem érint

kiáltvány. Így a legfontosabb, de az alföldi búzatúlságban kevésbé szereplő paraszti (főképp állati) termékek két év óta tartó 50—60 százalékos árhanyatlása mellett szó nélkül ballag el az egyébként épen nem szófukar program. Rengeteg lapály szőlőtelepítések és konzumhanyatlás következtében a nagy magyar bortermelő parasztság vagyoni katasztrófája közeleg és milliókra menő borok hevernek eladatlanul őshírű borvidékeink pincéiben. Nem adok neki hosszú időt s oly *crise viticole* csap le a magyar parasztpincékre, amely mivel sem fog elmaradni a szicíliai és délfranciaországi mögött. Erről Achim András megint nem tud semmit. Meglátná, ha a dolgokat teszem a termelés szervezetlenségének nézőpontjából nézné. Eszmei magasságból. Obszervatóriumból. De nem onnan nézi. Meglátná, ha a békési határokból történnék. De nem ott történik. Nem történhetik minden ott. Épen kulturparasztságunk legmélyebb sóhajtásai nem a békési népegyletek tarkakendős asztalai mellett szállanak el.

Valaha ott álmok is gyuladoztak, a nagy magyar Alföldön, valami érfőfelben volt, a szívekből csapott ki valami, s ahogy kicsapott, abban volt szín és zamat. Ha szintoly tévesztett, ha szintoly homokba futó, ha szintoly szalmatüzes mozgalom volt is az a másik, — laposság, közhely nem szégyenkezett benne. Ami túlzás, ami félszegség volt Várkonyi, Csizmadia, Jócsák paraszti lendületében, mégis egyetemes volt, mindenünnen kiáradó, ösztön-lappangásokat megnevező. Külterjes maradiak ecetes zúgolódása ez a másik, az egy öntöző csatornát kivéve: föld és adó, adó és föld . . . úgy rémlik, mintha már recsegették volna e felelőtlen, államszidó közhelyeket ezer év különbözőféle kortesutain. Megszólás, dohogás, a felsőbbség okolása bajban és örömben. Az állami sült galambok szólóngatása. Hogy elmaradnak, hogy másfelé szállnak: rettenetes. A Kossuth Ferenc csatornája: mindent megöntöz, négyszeri kaszálás esik a kopár sziken. Magától! Felülről. Az állam kegyelméből. A nagyságos aranyszájúak dunaparti határozataiból.

A napmelegtől égő kopár szik sarját: látom. A gondolatok tikkadt szöcskenyáját is, mely legelészik rajta. De az égő szik s a tikkadt szöcskenyájak felett valaha délibábok színesedtek. A délibábokat: azokat nem látom. Az ugarra ráúnt parasztot, a Petőfi Sándor és Ady Endre parasztját nem hallom sehol. De hallom az olvasókört: a község adja olcsóbban a földeket, felibe a szénát, megeszi az embert az adó. Avagy a magosabb: Összefogunk a papok ellen a zsidókkal, a szatócsokkal, a királlyal. S egy fojtott, bujkáló hang sincs az iratkában, amely azt mondaná: bánom is én, ha pap, ha zsidó. Azt kérdezem: van-e gondolata vagy van-e szenvedése.

Ha van gondolata: megyek utána; ha szenvedése van: megyek feléje. És egy sor sincs, amely azt mondaná, hogy a gondolkodók és a szenvedők útban vannak egymás felé s maholnap együtt lesznek.

* * *

S még ha mindez másként volna is, ha jól volna is mindez? E programm kibocsátása idején halt meg a tíz év előtti parasztforongás nagy alföldi vezére: Szántó Kovács János. Lelkes, értelmes válaszai a törvény előtt, annak idején ámulatba ejtettek mindenkit. Utóbb elcsöndesedett. Kifáradt, beletörődött, mint annyi más. A félbenmaradtak, a leroskadtak országa ez a miénk, ahol még a Kálváriáig sem jut el senki. Valami nagy csüggesztő-rádium rejtőzik itt bennünk vagy a beszívott levegőben. Az Achim úr mondatai között Szántó Kovács Jánost láttam, a parasztvezért, aki meghalt, mikor az új programm született. (Római légió nem mert volna ily rossz égi jelre hadba szállni.) Gondolatban a füledt betegszobában jártam, ahol a tíz év előtti Achim András feküdt a magasra vetett ágyon, míg az ablakokat ólmos eső verte naphosszat. És mintha a halott és az élők és a lepörkölt rétek és az ős nádasok egyszerre kórusban adtak volna feleletet az Achim András iratára: valahogy csak lesz, sehogy még sohasem volt. *Iff. Leopold Lajos.*

* * *

Ha nem „paraszt” materiából idegen kezektől gyúrt pártnak, hanem sajátos, magyarországi parasztosztályszellem pártképző potenciájából konstruálódott, állandó és jövő fontos politikai alakulásnak kell a kérdéses „parasztpárt”-ot tekinteni, úgy arra a kérdésre: „Lehetőnek tartom-e életképes parasztpárt alakulását?” a feleletem:

A mi gazdasági és társadalmi fejlődésünk mai fokán: Nem! Miért?

Hiányzik a pártalakulás föelőfeltétele: a magyarországi parasztságnak anyagi szükségszerűségből egységes osztállyá integrálódott mivolta, amely osztálynak politikai szervezkedése mint társadalomfejlődési konzekvencia nemhogy lehető, de kimaradhatatlan és megakadályozhatlan volna.

Politikai eszmék, tervek, célok, cselekmények — az osztályérvényesülés eszméi, tervei, céljai, cselekményei. Először szükséges, hogy társadalmi osztály képződjék, azután jó a politikai akarás forrásfakadása. A kép ez: van egy homogén tömeg, melynek érdekszféráit, terjeszkedhetési latitudejét egy más, ugyancsak egynemű társadalmi tömörültség tartja megszállva. Ez a helyzet azonban időtlen időkig eltartható expozíció még csak. Szinte szövetséges működés folyik: az

erősebb és gyengébb differenciálatlan érdekkultuszának jut is, marad is politikája, amit ritkán zavar meg egy-egy efemer kitörés. Minden oly prófécia, mely ez időleges nyugalom majdani teljes megbomlását feltárja, a lazítás gyanújába kerül. Mindez pedig a szociális folyamatnak egy kimaradhatatlan szegmentuma, midőn az egymás ellen harcra predestináltak egymás ellen fordítandó fegyverzetüket csak erőösszetétel által szerezhetik be. Mennél kimerítettebbek a források, hova közösen utalta eddig az ellenfeleket az erőkészletkielégítés életszükséglete, annál közelebb a pillanat, amelyben az osztályelhatárolódás és e határ ellenesleges megsértése egyszerre következik be. Ekkor történik a küzdő csoportoknak osztályok képében való bemutatkozása, aminthogy a hadsereg is csak a háború által lesz igazán azzá az addig egyenruházott polgárságból. Most indul meg az osztály harc. Most állott be az az alkotmányos lázadás, amidőn az önmagát egyedülinek képzelte, uralmában rendületlen hitű osztály elképedésére kívágja politikai aspirációit a másik: az eddig politikailag való exisztenciátlanság. Mi történt? Semmi egyéb: immanens társadalmi erők felszabadították az osztályoffenzívát s megadták az osztályjelentőséget valósággal annak a csoportnak, amelynek osztály nevezete eddig az előrelátók vára-kozásfeltevése volt. Nem kell pártot alakítani, hanem párt alakult. Fölötte ott lobog az osztályöntudat láthatatlan zászlaja.

A szociális látás élességének, felismerő képességének vitás ügye ezek után, hogy a „parasztság” gyűjtőnevezet egyszerismind tehát ilyen osztályjelentőséggel való-e? Ipari tereken vannak osztályok: a nagyiparos s a proletár munkás — szembenező érdekvégletek — magától értődő osztályelkülönzések is. Találkozunk is képviselőkkel Európa összes számottevő parlamentjeiben. Tisztába hozandó azonban: vehető-e a magyarországi kisparasztság anyagi léte egyforma feltételeinek közös felismerésében a kulturális kiegyenlítettség határán belül élő önálló társadalmi organizmusnak, amely ime társadalmi súlyának állami hatalommal való növelésénél tarthat és egy saját leikéből leledzett komolyan számbaveendő pártba gyülekezése tekinthető-e várandó fontos politikai eseménynek? Hitem szerint nem.

Ethnografice, vagyonbelileg, kultúráilag oly szakadékok választják szét, a magyarországi parasztságot, amelyeket az azonos foglalkozás be nem tölt és a tényleg létező, helyel-közzel nagyfokú parasztelegedetlenség jegyében tömöríteni akaró szervező munka át nem hidalhat. Az egész magyarországi parasztság számára készült politikai programm egységes hatályossága iránt tehát nagyon sok követelmény támasztására jogosult a kételkedés. Az, aki a parasztpárt lobogóját kibontja, győzzön a nemzetiségi, eddig disszolvens politika törekvésein, enélkül

a párt egységéről szó sem lehetvén. Egy kicsit több és lényegesebb valami kell ide, mint a mai parlamenti nemzetiségi csoportvezetők politikai összepajzaskodása a magyar alvégi agráriusokkal. Enyésztesse el a különbséget, amely az 5 és 30 holdas kisbirtokos politikai használhatósága, egy célba terelhetősége, egy szóval szolidarizálódása tekintetében mint akadály útjában van és lesz. A parasztságot gyakorlati szemmel nézők tanúságára hivatkozom, hogy micsoda politikai diszparitást, mennyire más-más programokhoz való csatlakozási hajlamosságot jelent e minimális birtokkülönbség. Az egycselédes és cselédtelen parasztot már külön táborba készíti a közölt pártprogramra 6. és 16. pontja (munkás- és cseléd törvény radikális-demokratikus revíziója). Szinte bőbeszédűsre csábítana a parasztság kulturái színvonalának egyenlőtlenségéről, mint az azonos elvek szerint való sikeres szervezés utópiává sülyesztő tényről, a megemlékezés. És még keservesebb leckét szolgáltat a kultúrátlanságban való különbségnélküliek *pigra massa*-ja. Mosolyog Achim András és vezérkara? Ám tegyenek négy szemközött kérdést a magyar agrárproletariátust (amely mégis csak inkább a társadalmi viszonyok talajából nőtt, természetes osztályképződmény, mint a kisparasztság birtok szerint kontingentált képzeletbeli osztályfogalma) társadalmilag s politikailag szervezni törekvőkhöz, ott majd megmondják őszintén, hogy a magyar agrárnépesség kulturabeli fajsúlyhiánya az igazi kerékkötő a szervezés munkájában, hogy az alsó osztályérzék kifejtése a nehéz dolog s nem a felülről nyomakodó osztályhatalom elleni küzdelem.

Mindez, tudom, hiányos részletezése amaz egységes nézetemnek, hogy „parasztság” mint osztály, mint más egyéb szocialiter kiképződött osztályoktól élesen elkülönült osztály, ma nincs, a kisbirtoknak azonos taktika szerint a politika harcterén a nagybirtok ellen támadása, vagy védekezése korai jelenség volna, egy szóval parasztosztálypolitikát kifejtő párt keletkezése: *filius ante patrem*. A parasztság egyelőre a nemzeti, nemzetiségi s vallásos tömeghatások alárendeltje marad. Az én nézésem szerint legalább a szociális fejlődés ma eddig van és nem tovább. Hiszem, hogy ezen objektív megállapítással egyforma eredményre jut a ténybeli tapasztalás is.

Természetesen vannak sokan, akiknek várakozása (lehet az reménység, lehet félelem) másképpen viszonylik a parasztpártkérdéshez, mint az enyém. Találkoztam e más, ellenkező nézetekkel sok helyütt. De úgy találok, igen gyakori kétféle alaptévedés, hol persze az *in politicis* okoskodás felüléptménye is ingadozó.

Az egyik kategória egy nyughatatlan vérű kiszaladozás a modern agrárproblémák nyugotra néző ablakú laboratóriumából a hazai politika

játszóterére. Itt vígan folyik a naiv általánosítás, a durva patronfestés, tudomány agitációs kiparodizálása. Dánia kisbirtoktermelvényeinek értéke a magyar területre egyszerű hármasszabály szerint átszámítódik: elszörnyedés- és kételymentes bizonykodás, hogy nálunk tisztára csak a birtokmegosztás miatt nincsen a gőzekezzántott a többszáz holdas tábla helyén konyhakert s így nem lehet a mai első béresből parasztmilliomos. Itt kész veszedelem a legértékesebb szakszerűség, mely a kisbirtok termelői, a kisbérlő szövetkezetek, az értékesítő szövetkezetek körül komoly megállapításokkal gazdagítja a tudományt. A nagyszándékú tüzes radikalizmus félfüllel hallott dolgok intézményesítése felé vágtat s reakciós fondorlatnak tekint minden oly kételyt, minden oly ellenvetést, mely a belterjes kisgazdaságon nyugvó Magyarországot nem egyedül a politikai agitáció szilajságán múló eredménynek fogja fel. Elhiszem, hogy ezekben a körökben másképpen vélekednek a parasztpárt talajának elkészítettségét illetően, de itt nagy csalódás látványa készül: a csalódás azoké lesz, akiknek nincs mértékük a tudomány megállapításainak és azok realizálódhatásának időkülönbségéhez.

Még sokkal felületesebb szemlélet a másik. Rövid úton, termékeny képzelettel sokan hajlandók az ország egész területére megállapítani a kisparasztoknak egyrészt a nagybirtokoshoz, másrészt az agrárproletárhoz való ugyanazt a viszonyát, amely pedig egyedül a nagy magyar alföld specifikus birtokképének specifikus társadalomállapotbeli reflexiója. Sajtónyelven folytatva: az 1890-es években több szenzációs vidéki tudósítást küldött Békéscsaba, Hódmezővásárhely, Orosháza stb.; a Budapestről nyomban felelő vezércikk a helyileg megtörténtekeket országosan megtörténhetőeknek fogadtatta el.

Pedig az alföldi agrárbajok kérdése kiterjeszthetetlen helyi kérdés, annak az országos parasztkérdés országos politikai problémájába beleszővése által megbízhatatlan vezérútmutatót kreáltunk. Egy országos proletármozgalom — *mutatis mutandis* — készülhet az alföldi eseménymodell után, de a más viszonyok, más országrészek kiserőbirtokosának, kisbérlőjének forradalmi arcélbe igazodása alföldi vezényszóra — úgy vélem — elmarad.

Az alföldi agrárkérdés irodalmát forgatom. Íme egy polgári nemzetgazdász és politikus tollával írott munka, hol kevés szó esik izgatósajtról, szocialista vándorapostolról, bűnösen félrevezetett népről, de benne nagyon az alföldi forrongás anyagi okainak, birtokviszonyokon alapulásának pontos felderítése. Beksics Gusztáv *A magyar faj terjeszkedése és nemzeti konszolidációjának* c. munkája *Az alföldi agrár-szocializmus* fejezetében mesterileg operálja le a kérdést a maga egészében

áttekinteni nem bíró vakság hályogát. Mintha szilárdfenékre lépnénk ha elolvastuk sorait. Úgy érezzük, megtaláltuk a tájékozódást s már tudjuk, hol támadhat az alföldi, történelmileg kiképződött birtokalkulás analógiája folytán komolyan figyelembe veendő parasztmozgalom és hol csak üres lárma. S mondhatjuk: az ország túlnyomó részében csakis az utóbbi várható, vagy még az se!

A főkérdésre tagadólag feleltem, így természetesen a részletkérdésekhez nem szólok.

Csángota, 1908. július 12.

Lippay Zoltán.

Ad I. Most amidőn több oldalról kísérletet tesznek a parasztság önálló vagy alávett politikai tömörítésére, nagyon is időszerű annak a legfőbb kérdésnek az eldöntése, vajjon lehetséges-e életképes parasztpártot alakítani.

A látszat azt mutatja, hogy nem ütközik nehézségbe a parasztságot a radikalizmus számára önálló párt gyanánt meghódítani, a valóság azonban — nézetünk szerint — minden parasztpárt alakító kísérletnek a meddőségét bizonyítja.

A parasztság nem egységes érdekekkel él a társadalomban. Másfelé húz a törpe birtokos, aki életét parcellájából és bérmunkájából együttesen tartja fenn; más irányba gravitál az a parcellás paraszt, aki nem szorul létfenntartásában a bérmunkára, sőt már maga is egy vagy több bérmunkást tart.

A parasztság mindkét rétegének vannak közös szenvedései is, azonban mégsem tud sem együtt, sem külön-külön más érdeket kizárva csupán a maga érdekében önálló pártban egyesülni.

Gazdasági élete a bérmunkára nem szoruló parasztságnak még a mai kapitalisztikus termelési rendszerben is olyan, hogy elszigetelten él egyik a másikatól és alig-alig szorul a kölcsönös segítségre.

A parasztság természetesen elszigetelt gazdasági élete dacára is bizonyos formájú kulturális közösségben él. A kultúrájának munkásai, vezetői — mint tanítók, papok — noha gyakran a parasztság köréből kerülnek ki, mégis tulajdonképpen más osztályhoz, a középosztályhoz tartoznak és mint ilyenek maguk sem önállóak, hanem gazdasági alárendeltségüknél fogva az uralkodó osztálynak politikai zsoldosai.

A parasztság politikai irányát a kulturális vezetői segítségével az uralkodó osztály festi meg. Kielégítésére vesz be egyet-mást a parasztság érdekeiből programjába, de végeredményében az a célja, hogy saját érdekében a proletariátus ellen mozgósíthassa.

Kérdés, vajjon a középosztálynak az a radikális rétege, amely elégedetlen az uralkodó osztály politikájával és a demokrácia felé hajlik, nem vonhatná-e el a parasztságnak nagy zömét az uralkodó osztály zsoldosainak közvetlen befolyása alól?

Azokat a parasztokat, akik a maguk parcellájából megélnék és akárcsak egy vagy két bérmunkásra is szorulnak, annyira fogva tartja az uralkodó osztály a proletárság ellen szított gyűlöletével, hogy szinte lehetetlen túlfeszített erővel is megszabadítani az uralkodó osztálynak és zsoldosainak zsarnoki vezérsége alól.

Másképen állunk azonban a törpe birtokossal, akit bérmunkára való utaltsága sokkal közelebb hoz a proletársághoz, mintsem az uralkodó osztály célt tudna érni azzal, hogy mint parcellásnak az érdekét akarja kijátszani a bérmunkás érdekével szemben. És a törpe birtokosnak annyira egy, annyira közös a proletársággal az uralkodó osztály ellen való érdeke, hogy teljesen felesleges önálló pártot alakítania, mert a proletársággal való szoros összeműködés nélkül úgy sem mehet semmire.

Úgy hogy tehát — szerény nézetünk szerint — a parasztság egy részét lehetetlen önálló pártban együvé teremteni, a másik részét a törpe birtokosságot meg, ha lehetséges volna is, teljesen felesleges, mert a proletárság nélkül egyetlen egy mozdulatot sem tehetne s így gazdasági és politikai érdeke a szociáldemokrata pártba utalja.

Bizonyos mértékben másképen állunk a nemzetiségi parasztsággal, mert kulturális vezetői maguk is szemben állanak az uralkodó osztállyal. De még a nemzetiségi parasztság maga sem tud önálló parasztpártot alakítani, hanem a nemzetiségi középosztály pártját alkotja.

Ebben az alakulásában bizonyos mértékig radikális, azonban törekvéseiből nem hiányzik a konzervatív, sőt reakcionárius irány sem és radikalizmusa maga is csak időleges jelenség.

Ad II. Az első kérdésre adott válaszunck után, amelyben életképes parasztpárt alakulásának lehetőségét vonjuk kétségbe, felesleges volna a részletekre kitérnünk, ha maga a programtervezet újabb bizonyítékokat nem szolgáltatna szerény véleményünk mellett.

Nem is akarunk épen ezért a program részletes bírálatába bocsátkozni, csak egy pár pont megemlítésével rá akarunk mutatni arra, hogy maga a programkészítő bizottság is, hogy egy önálló parasztpárt alakulásának csak a lehetőségét is elképzelhesse, kénytelen volt kompromisszumos programjavaslatot készíteni, amelyben jobbra is, balra is a különböző gazdasági érdekű parasztságnak kedvezkedik.

Amíg a javaslat több pontja (1., 4., 10., 13., 18., 19., 20., 21.), amelyek — ha más formában is — a szociáldemokrata párt követelései között is bennfoglaltatnak, a törpebirtokosságnak és proletárságnak kedveznek, addig a javaslat 14. és 17. pontja a saját birtokából megélni tudó parasztságot s főképen a parasztság kultúrájának vezetőit elégíti ki a maga reakciós mivoltával, több pont pedig kizárólag a birtoknélküli mezőgazdasági munkásság érdekeit kívánja szolgálani. (6., 16.)

Már pedig az olyan párt, amelyik ilyen különböző érdeket szolgáló program alapján akar életre kelni, már eleve is magában hordja a meghasonlás és felbomlás csiráit.

A fentiek után a többi kérdésre feleslegesnek tartjuk válaszolni.
Vác, államfogház.

Tarczai Lajos és Jócsák Kálmán.

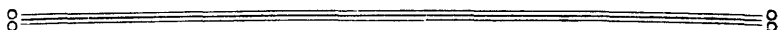
Az alföldi, különösen délmagyarországi viszonyok egyik alapos ismerője, negyvennyolcas földbirtokos, ki inkognitóját megőrizni kívánja, ezeket írja:

A program a benne foglalt sok életrevaló eszme dacára sem lenne szerény nézetem szerint képes nagyobb tömeget maga köré gyűjteni, már az eddigi országgyűlések illetéktelenségére és a közjogi kérdések félretételére vonatkozó, erősen haladó-párti ízű kitételei miatt. A magyar parasztság fogékony szociális és gazdasági reformok iránt, de csak ha ezeket el nem választják kedves eszményeitől: az alkotmányosságtól (a folytonosság értelmében) és az Ausztriától való közjogi függetlenségtől.

Az egész magyarországi parasztságot különben véleményem szerint semmiféle programmal nem lehetne egy táborba egyesíteni; ennek akadályát nem a birtokkategóriák, hanem a nemzetiségek különbözősége képezné.

Parazspárt jelleggel legfeljebb egy korcsalakulat jöhetne létre, melyet mihamarább semmivé morzsolna össze a négy nagy malomkő: a 48, a nemzetiségek, a szociáldemokrácia és a klerikális mozgalom.

(Folytatjuk.)

Kortörténeti jegyzetek.

Berzeviczy Gergely és az Akadémia.

Berzeviczy Gergely, a kögazda, mostanában nagy csodálkozással tekint Berzeviczy Gergelyre, a publicistára. Okvetlenül egy kis lenézésnek és sajnálkozásnak kell belevegyülnie ebbe a csodálkozásba, mely szavakba transzformálva körülbelül ennyit jelentene: „Nem tudom, mi történt veled, vagy mi történt a parasztság állapotjáról írt munkáddal, azonfelül az alkotmányról és nemzetiségről való írással, hogy a Magyar Tudományos Akadémia nekem, mint kögazdásznak, emléktáblát szentel Kakaslomnicon, hiszen amit te írtál, abban nekem is részem volt és neked is volt közöd ahhoz, amit én csináltam. Úgy kell lenni, hogy *A parasztok* kézírata, amit a Széchenyi nemzeti könyvtárában elhelyeztél, elégett ezen könyvtár többi hasznos vagy hiábavaló írásaival egyetemben, és írástudatlan kezekbe kerültek a róla készült másolatok. Azt a Máriássy József nevű barátodat pedig, aki ezt a munkádat saját akaratod ellenére kinyomatta Lőcsén, s aki helyett a nyomdászt lezárták, bizonyos, hogy elfelejtették és nem akad egy teremtet lélek sem, aki egy kukkot is tudna a te csöppet sem mérges és fullánkös, csöppet sem merész, de az igazat nagyon megfontolva kimondó munkádból. És épen így el kellett pusztulniok a nemzetiségről és az alkotmányról szóló írásaidnak és még az 1802-iki országgyűlésről jurátus korodban készített jellemzésednek is önkéntelen máglyára kellett kerülnie. Ezt kell föltételeznem, hogy megértsem és tiltakozni ne legyek kénytelen ez ünnepély ellen. Alig is marad más föltevés. Mert akik engem ünnepelek, azok osztályállam harcoló és politizáló osztályainak tudományát képviselik és én úgy emlékszem, hogy abban a munkádban foglalt egyszerű gazdasági számításokkal kíméletlenebbül leplezted le az akkori Magyarországot ugyanezen osztályainak népfajpusztítását, tömeggyilkosságát és lelkiismeretlenségét, mellyel egy század multával is képtelenné tette a parasztságot a kultúrára, mint az okos és merész Hajnóczy az ő éles beszédű röpirataival. Volna ugyan még egy föltevésem, de ezt nem merem hangosan kimondani. Magyarországon oly kevesen ismernek engem és téged, hogy ez az ünnep bátran megtörténhetik; nem esik bajod sem neked, sem nekem.”

Körülbelül ennyit jelentene szavakban ez a csodálkozás, bár annyiban téved a csodálkozó Berzeviczy, hogy a munkái megsemmisültek volna. Nem semmisültek meg, ellenben az Akadémia téved és mint látjuk, nem mindig az élők rovására téved. Megfeledezett arról, hogy az ő történelmi felfogása a nem dolgozó osztályok cselekedé-

teit igazolta, Berzeviczy pedig majdnem egyebet sem tett, mint fölülmúlhatatlan pontos adatokat szolgáltatott e nem dolgozó történelmi osztályok megvédolására.

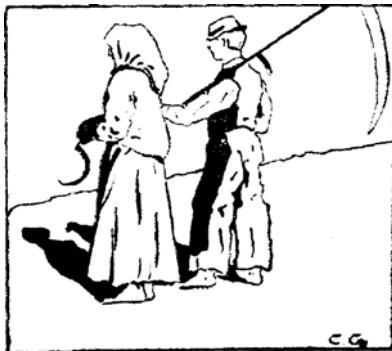
Berzeviczy munkássága voltaképen kissé későn megjelenő tudományos megalapozása és igazolása azoknak a szabad politikai és irodalmi törekvéseknek, melyek a francia események hatása alatt megindulnak és gr. Batthyányi Alajos, Martinovics, de leginkább Hajnóczy munkáiban érik el betetőzésüket. E törekvések nyomai majdnem egészen elenyésztek már, mikor Berzeviczy a magyar parasztról írja munkáját. Érthetetlen volna ez a diszpozíció abban az általános tehetetlenségben, mely az országot és minden talentumát fojtogatta, de Berzeviczy nagy tervekkel, alapos tudományos készültséggel és államférfiúi ambíciókkal jön vissza külföldi útjából s miután a talentumához egyedül illő környezetben, Bécsben, nem tudja megvetni lábát, némi magyarországi próbálkozások után elvonul gazdálkodni és írni. Az egykorú Magyarország züllött szegénységét kell magunk előtt látnunk, hogy Berzeviczy nagyságát megmérhessük. Egy ország, amelyben az állati sorba helyezett jobbágyságon kívül nincs számbavehető dolgozó osztály. És ez egy dolgozó osztályon kívül, mely borzalmasan nyomorult, csak egy osztály van, amelyik gazdag és hatalmas, a főnemesség. Érthető, hogy minden, ami ebben az országban történik, e két osztályon fordul meg: az egyik akaratán és a másik munkabírásán. Az ország politikai vezetése a főnemesség kezében van, mely különben is a legműveltebb és szélesebb látókörű; a termelő munkát silányul és elmaradt módon a jobbágyság végzi, és az övéen kívül alig van produkció. A köznemes nem dolgozik, de pénze sincs és primitív életmódot folytat, a polgárság tevékenysége alig haladja túl a kisipar körét; „a városi céhek a vámpolitika következtében züllésnek indulnak s 32 megye egyszerű eltörlésüket ajánlja, mert eszemiszommal töltik az időt és drága és komisz árúkat adnak”. (Acsády: *Magy. bir. tört.* 558 old.) De a köznemességé a megye, s az ő kiváltságait itt korlátlanul gyakorolhatta. Ez a megyei politikai hatalom volt leghathatósabb eszköze a jobbágy kizsákmányolásában és ezt a hatalmat ki tudja terjeszteni a nála vérszegényebb polgárságra, tetszés szerint megszabván a városi iparcikkek és munkák árát. A megyei hatalom gyakorlása, ez az egyedüli tartalma a köznemesség életének: a *Corpus Juris* elavult törvényeiben jártasnak lenni és az Árpád kor szak törvényeit alkalmazni a jelenkori viszonyokra — ahogy Grünwald Béla mondja — természetesen skrupulusok nélkül, de ezenkívül aztán semmi, de semmi tudományos fegyverkezés, ennyit követel egy köznemes idealizmusa. És ebből a rendből való Berzeviczy Gergely,

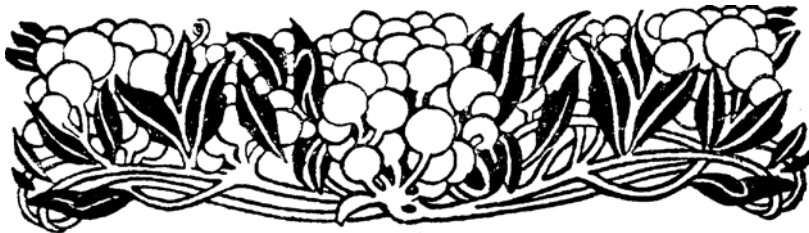
aki érthető, hogy nem kereste az érvényesülést a rangjabelije között. Alapos közgazdasági készültsége, mely kora legnagyobb szaktudósaiét közelítette meg, rávitte az ország és környezete gazdasági viszonyainak vizsgálatára és bele kellett nyugodnia abba, hogy a nyilvánosságot csak külföldön keresheti munkássága számára, hogy itthon nemcsak megértőre, de érdeklődőre sem találhat. Így születnek meg Magyarország kereskedelméről és iparáról 1797-ben, a parasztnak állapotjáról és természetéről, a közgazdaságról és a világkereskedelemtől szóló munkák, teljes ismeretlenségben hagyva szerzőjüket. Pedig a parasztokról írt munkája higgadt és megfontolt tárgyalása dacára országos nyugtalanságot idézett volna elő, ha nem csak egy pár másolat jutott volna belőle közkézre, Akik elolvasták, szidták, de nem törődtek többet vele és gróf Dessewffy József meg Kazinczy levelein kívül alig lehet írott nyoma annak a recenzusnak, amit a munka keltett.

Szinte átfoghatatlan távolság az, ami e munkában megnyilatkozó felfogást egy köznemes gondolkozásától elválasztja. Hogy ezt nyilvánvalóvá tegyük, nem vetjük egybe egy falujában önmagával eltelt írástudatlan köznemes felfogásával, hanem Bessenyei Györgyöt idézzük, aki egyike volt a magyar reformereknek, Voltaire tanítványának mondta magát s aki azt tartotta, hogy a paraszt rendben a szoros fenyték és törvény nélkül hamar feltámadna az „emberi bestia” s véget vetne a nemesi nemzetnek. (Acsády: *A magy. jobb. tört.* 388. old.) Berzeviczy ezzel szemben azt mondja, hogy úgy kell a törvényeket hozni és közállapotainkat berendezni, hogy az embereknek hasznos dolog legyen jónak maradni, illetve megjavulni. Mindazáltal nem e felfogások éles differenciája teszi értékké Berzeviczy munkáját. Alapos leírásai a jobbágyteher szörnyű szövevényéről; a jobbágy és földesúri viszonyról, mely a szó legszorosabb értelmében egy igás barom életszínvonalán tartja a jobbágyot; pontos számításai arról, hogy a jobbágy a kifejthető legnagyobb iparkodás esetén sem képes a rá kiszabott pénzbeli kötelezettségnek eleget tenni úgy, hogy bő aratású évnek kell lenni, hogy saját szükségletén túl feleslege maradjon: ezek a kérélnthetetlenül pontos rajzai a valóságnak, teszik munkáját hallatlan nagybecsűvé. Berzeviczy könyvéből egy egyszerű matematikai művelettel lesz kézzelfoghatóvá a történelmi osztályok állandó merénylete a munkásosztály ellen. Magyarország népe $\frac{1}{20}$ részének merénylete, mely a terület $\frac{16}{20}$ részét bírja, a népesség $\frac{19}{20}$ -át tevő lakosság ellenében. Igaz, hogy a sýnylódó jobbágyság nem nyert biztatást sem Berzeviczy, sem az őt megelőző reformerek irodalmi munkásságából, s a Fazekas Mihály *Ludas Matyija* többet

használt a jobbágyság ügyének, de Berzeviczy gazdasági munkát akart írni és ezzel, elég későn, nekünk tett szolgálatot, a mi történelmi látásunkat erősítvén meg. Annyi hazugságot hordott össze a hivatalos történettudomány és olyan körültekintéssel kendőzte el a jobbágyság és a kiváltságos osztályok közötti óriási ellentétet és gyűlölséget, hogy még a jövőben is örömmel kellene üdvözölnünk a Berzeviczy-féle komoly és száraz megállapításokat.

A Magyar Tudományos Akadémiát nem fűzi igazi kapocs Berzeviczy Gergelyhez, sőt inkább e nagyeszű szociálpolitikusnak minden írása egyenesen elválasztja őt akadémikusaink táborától. Hamarosan nem is tudjuk megmondani, mikor jutott volna akadémiai emléktáblához, ha tekintélyes rokonutódja, vagy dédunokája nem protezsálja. Berzeviczy Gergely nem az Akadémiáé s nem a mai hivatalos Magyarországé, hanem azoké, akik a nem dolgozó osztályok történelme mellé a dolgozó osztályok történelmét emelték s az emberi munka sorsának és alakulásának vizsgálásával tisztultabb emberi nézeteket akarnak belevinni a társadalomba. Az Akadémia Berzeviczy ünnepe csupán csak arra jó, hogy a közvélemény azt a véleményt táplálja felőle, mintha ő is az emberi szellem ama holt kincseit gyarapította volna, amelyek szemlélete még a gyerek érdeklődését és naiv kíváncsiságát sem izgatja. (K. B.)

Könyvismertetések és bírálatok.

Könyvszemle.

Buisson, Ferdinand: *La politique radicale. Etude sur les doctrines du Part, radical et radical-socialiste.* Paris: Giard & Brière, 1908. (VII. 454) 4 fr. 50. A kötet a Franciaországban ma uralkodó politikai párt monográfiája. Az első részben a párt történetét ismerteti, a második részben programjának fontosabb pontjait (a politikai reformok, a választójog, a közigazgatás és igazságszolgáltatás reformja, a valláskérdés, az iskola, az adók, a társadalmi kérdés, a külpolitika), a harmadik rész a különböző kongresszusi határozatokat és egyéb jelentékenyebb vívmányokat tartalmazza. A kötetet Léon Bourgeois előszava vezet be, aki többek közt a következőket mondja: Amit mi radikális és radikál-szocialista pártnak nevezünk, az nem párt többé a szó szoros értelmében. A francia demokrácia maga az, amely a szabadság és a béke irányában szerveződik. A radikális párt célja a társadalom politikai és szociális szervezése az ész törvényei szerint, azaz az ember egyéniségének teljes kifejtése és az igazság teljes megvalósítása alapján. A radikális párt módszere magáé a természeté. Tudja, hogy minden természetes organizmus összes részeinek szabályszerű evolúciója útján magasabb állapot felé törekszik. A párt is ennél fogva minden egyes egyén erkölcsi és értelmi evolúciójától várja a társadalom fokozatos megjavulását. Ezért látja az állam első kötelességét a népoktatásban, stb. A radikális párt politikai doktrínája a köz-társaság, szociális doktrínája a szövetkezés, stb. stb.

Camille Bos: *Pessimisme, Féminisme, Moralisme.* Paris, Alcan, 1907.

Szerzőnő több cikkének gyűjteménye ez a könyv. A pesszimizmust pogány, keresztény és atheista formájában tanulmányozza. Az ókor pesszimizmusa empirikus és töredékes, távol attól, hogy általános világnézet jellegével bírjon, mint Schopenhauernél. Az ókor bölcséletének alapja az endaimonizmus, mely a pesszimizmust kizárta. A pesszimizmust a kereszténység teremti meg, mely a tökéletesség és az isteni ideál fogalmát hozta létre, mint az emberek számára elérhetetlent. A hit teszi lehetségessé a pesszimizmus kifejlődését, mely leg-erősebb akkor lesz, mikor ez a hit meghal. A pesszimizmus, miként James

mondta, vallásos betegség s mindenekfelett vallás-utáni betegség (*mai post-religieux*). De azért ez a betegség a hívőket sem kíméli meg. Pascal keresztény pesszimizmusa a példa rá. Mikor a hit elenyészik, az atheista pesszimista típusa lép fel, melyet szerzőnk Leopardiban és Schopenhauerben tanulmányoz.

A pesszimizmus után a feminizmussal foglalkozik, melyet tudománytalan tannak tart, minthogy a civilizáció egyre nagyobb szexuális differenciáció állapota felé vezet. Az antropológia mindenkit meggyőzhet arról, hogy a férfi és a női alkat közötti különbség egyre kifejezettebb lesz. A feminizmus erkölcsi hatásait is károsoknak tartja, mivel szabad és meddő szerelemhez vezet. Ha a nőknek ugyanazon jogokat adjuk, mint a férfiaknak, a társadalom el fog pusztulni.

A moralizmusról szóló fejezet azokat az eszközöket keresi, melyekkel a társadalom e fájdalmas krízisek állapotából kiszabadulhat. Jellemző az író nő irányára, hogy e problémát Marc-Aurel, Spinoza, Tolsztoj és Maeterlinck bölcséletének analizisével akarja megoldani.

Az utolsó essay a szerelem sorsáról szól. A mai szerelmi szenvedély a görög intellektualizmus előtt alacsony és méltatlan dolognak tűnt volna fel. Szerzőnk azt is komolyan mondja, hogy a modern szerelem a kereszténységből ered, mely a nő értékét a szűz-anya istenségével fölemelte. A modern *amour-camaraderie* a görög és keresztény életfelfogás szintézise volna nemi és természetes szerelem, mint amaz, de amelynek egyidejűleg tárgya, miként amannál, az a lény, ki képes a barátság nemes érzelmét, az ember legdicsebb virágát felébreszteni”.

Binet-Sanglé: *La folie de Jésus, son hérédité, sa constitution, sa physiologie.* Paris, Maloine, 1908. (XIII, 294*.

Szerző Jézust vissza akarja állítani környezetébe s megvizsgálni biológiai, és lélektani sajátosságaiban, amire szerinte azért van szükség, mert vele eddig csak theológusok, költők és történetírók foglalkoztak.

Jézus származását nagyon terheltnek találja: „fia egy öreg asztalosnak és egy vakbuzgó anyának, testvére egy nyomorék és piszkos aszkétának, ki, általa szuggesztionálva, szintén egy szekta főnöke lesz és fanatizmusát életével fizeti meg, bátyja egy másik szekta fejének, kinek ugyanaz az a sorsa volt, nagybátyja néhány lurkónak, kiknek naivitása és tehetetlensége a rómaiak származását ébresztette fel és családja tizenhárom tagjából hét misztikus volt”. (288.) Ennek a terhelt családnak tagjai egymást kölcsönösen szuggesztionálva, vallási tébolyba és miszticizmusba kergették.

Műve második részében Jézus testi alkatát és fiziológiáját vizsgálja meg. Először azt mondja, hogy semmi hiteles leírás nem maradt ránk Jézusról; mégis később azt halljuk, hogy kicsiny és csenevész volt. Elméje szabálytalan, egyenlőtlen, képtelen helyesen következtetni, hiú, magát csalhatatlannak hiszi, határozatlan, közömbös a nőekkel szemben, nem hagy utódokat; félénk, energia nélkül való, magát Messiásnak tartja. „Delíriuma tehát a szellemi degeneráltaknak rendszeres és polymorph krónikus delíriuma.”

Szerző azt is megállapítja, hogy Jézusnak eunuchista, oedipista (szerző ez alatt a nemek önkéntes megcsonkítását érti) eszméi voltak. E mellett mellhártyagyulladásban szenvedett és tuberkulotikus volt. Összevéve tipikus testi és lelki degenerált, mely a „Cotard-féle szindróm” minden tünetét magán hordja. Ismerve a Jézusra vonatkozó okiratok szerzőföltői bizonytalanságát

odáig megy, hogy újabban tudvalevőleg Jézusnak létezését is kétségbe vonják), vajon minő tudományos jelentőség tulajdonítható eme megállapításoknak, melyeket szerző főleg az evangéliumokra alapít, mert azok «tudatlan, kevésbé intelligens, naiv, szenvedélyes embereknek, nem pedig regényíróknak és mese-mondóknak munkája». Szerzőnek ez az ítélete aligha fogja növelni a dokumentumoknak tudományosan bizonyító erejét, míg előadásának hangja és következtetései szertelen merészsége veszedelmesen emlékeztet a vallás-ellenes pamfletek szellemére.

E. Westermarck: *Suicide: a chapter in comparative ethics.* In *The Sociological Review*, 1908. jan.

A vad népeknél különböző okok vezetnek öngyilkosságokra: szerelmi csalódás, féltékenység, az öregkor bajai, a büntetéstől való félelem, rossz bánásmód, szegény, lelkiismereti furdalás, sértett büszkeség, harag, bosszú. Gyakran egy valaki sértője elleni bosszúból megöli magát. Némely öngyilkosság az emberáldozat jellegével bír, pl. a rossz szellemek kiengesztelésére ragály vagy más közszerencsétlenség esetén. Más népeknél az öngyilkosság a túlvilági életre vonatkozó eszmékkel függ össze; pl. általa egyesülni akar az illető rokonaival a másvilágon (tesuki) avagy férjet akar találni (szamojéd). Az öregek öngyilkossága néha azt célozza, hogy az örök életben maguk számára azt az állapotot biztosítsák, melyben a halál pillanatában voltak s hogy így a legvégső öregség bajait elkerüljék. Más népek ellenben azt tartják, hogy az öngyilkosság káros következményeket hoz a lelkekre a túlvilágban.

Gyakori jelenség, hogy az öngyilkosokat és az erőszakos halállal kimúltakat egyenlő módon ítélik meg. Nemcsak azt tartják, hogy a túlvilágban azonos elbánás elé fognak kerülni, hanem gyakran holttesteikkel szemben is ugyanezt az eljárást tanúsítják. A vad népek az öngyilkosságot ritkán tekintik bűnnek. A kínaiak megkülönböztetik a becsületet motívumokból elkövetett öngyilkosságokat, melyek megnyitják az égbevezető utat és halhatatlanná teszik az öngyilkos nevét, a becsutelen indító okokból (harag, félelem stb.) elkövetett öngyilkosságoktól, melyek súlyos büntetésekre vezetnek a túlvilági életben. A japánok mártíroknak tekintik a *harakiri* áldozatait, melynek oka gyakran a katonai tisztesség. Indiában az öngyilkosságnak számos vallási formája létezik az özvegyek öngyilkosságán kívül; mégis némely esetben a vallásos öngyilkosság is bűn a brahmára nézve. A buddhistáknál az öngyilkosság súlyos bűnök jele, melyeket az illető az előző életben követett el. A Talmud elismeri, hogy az öngyilkosság bizonyos esetekben menthető, sőt dicséretreméltó. A görögök némely öngyilkosságokról tisztelettel emlékeztek meg; de a gyávaságból halálba ment öngyilkosokat különleges és nem megtisztelő módon temették el. Pitagoras, Plato és Aristoteles szigorúan ítélték meg az öngyilkosságot. Csak a sztoikusok védték az öngyilkosságot, jóllehet rosszalták, mikor a társadalomnak kárt okoz. A rómaiak közömbösen nézték; Cicero, ki helyteleníti, csodálja Cato halálát.

A kereszténységgel kezdődik az öngyilkosságtól való borzalom. Néhány egyházatya ugyan ismer oly eseteket, melyek tiszteletreméltók (martirium a hit és a szüzesség megóvása céljából), de a zsinatok határozatai a legnagyobb szigorúsággal szólnak az öngyilkosságok ellen és az egyházi szertartástól megfosztják az öngyilkosokat. Szent Tamás kifejti az öngyilkosság erkölcs-telenségének tanát. A nyugati keresztény népek történelme telve van tör-

vényes rendszabályokkal, melyek az öngyilkosságot az által akarják megakadályozni, hogy becselenné teszik az öngyilkosok testét és lelkét. Csak egyes kazuisták és Portius követői enyhítik a büntetések súlyát. Különösen a XVII. század filozófusai és enciklopedistái folytatnak kemény küzdelmet az öngyilkosok eltemetése körül. Végül Hume nyíltan megtámadja az öngyilkosság erkölcstelenségének elméletét. Ma a törvények csakis az öngyilkosságra való felhívást büntetik s a közvélemény vele szemben igen eltérő.

Elsbeth Georgi: *Theorie und Praxis des Generalstreiks in der modernen Arbeiterbewegung.* Jena, Fischer, 1908. (144.)

A könyv célja az olvasót „a leglényegesebb általános sztrájk-tapasztalatokról és általános sztrájk-tanokról tájékoztatni.” A munka főrészei: Az osztálysztrájk lényege. — Az osztálysztrájk története. — A politikai tömegsztrájk története (Belgium, Svédország, Ausztria, Németország). — Az általános sztrájk története (Franciaország, Svájc, Olaszország, Hollandia, Oroszország). — A nemzetközi munkáskongresszusok és az általános sztrájk. — Az osztálysztrájk feltételei és értéke.

Konklúzióiban azokhoz csatlakozik, akik az osztálysztrájkot „mindig kétélű kardnak, mindig kétségbeesett eszköznek” tekintik. „Az esetek többségében azonban penge nélküli kés, frázis, ostobaság, utópia.” (134.)

A bizonytalan terminológián szerző úgy akar segíteni, hogy „osztálysztrájk” alatt ért minden „demonstratív jellegű tömegsztrájkot a proletár-osztályérdekek előmozdítása érdekében”, melyeknek az általános sztrájk egy egészen különleges formáját képezi.

A kérdés irodalmának meglehetősen bő feldolgozását találja e kötetben az olvasó.

Camillo Karl Schneider: *Di Prostituierte und die Gesellschaft.* Eine socio-logisch-ethische Studie. Mit einem Geleitwort von A. Blaschko. Leipzig, Barth, 1908. (VIII 248.)

Az előszó kiemeli: „A könyv nagy előnyének tekintem, hogy a szerző minden állítását exakt és részletes adatokkal támogatja, melyeket, nehogy a szöveg hatását csökkentse, külön függelékben originaliter állított össze. Az az enquete is, melyet ő maga néhány német és osztrák rendőri hivatalnál a prostituáltak életviszonyai tárgyában rendezett s amely gazdag, hivatalos anyagot tesz közzé, alkalmas lesz a kötet értékét emelni s részére barátokat szerezni nemcsak a laikusok körében, hanem mindenütt, ahol a prostitúció kérdése iránt érdeklődnek.”

Az érdekes könyv tartalmából kiemeljük a következő fejezeteket: A prostituáltak társadalmi helyzete (beiratkozás, lakáskérdés, gazda, jövedelem, orvosi ellenőrzés, kereslet és kínálat, erkölcsrendészet, kerítőnők, hivatalosan ellenőrzött német prostitúció terjedelme); a venerikus betegségek, befolyásuk, elterjedésük; neoreglementarizmus és abolicionizmus; a prostitúció okai; eljárássunk vele szemben; nevelés és házasság.

Bücher, Karl: *Die Entstehung der Volkswirtschaft.* 6. Aufl. Tübingen: H. Laupp 1908. (IX, 464) Geb. M. 7-20.

Kevés könyvnek volt olyan sikere, mint Bücherének, amit legjobban bizonyít az, hogy immár 6. kiadása kerül a piacra. Az új kiadás alig változott. Úgy látszik, Bücher nem tartotta szükségesnek, hogy Petrucci kritikájával foglalkozék.

P. Aslaw: *L'expérience et l'inversion en morale*. Paris, Alcan, 1908. (170.)

Szerző elfogadja Durkheimnek azt a tanítását, mely szakít a morál kanti imperatívusával s az erkölcsöt a mindenkori társadalmi viszonyok szükség-szerű velejárójának tekinti. De vajon ez a megállapítás szükségkép magával hozza-e azt a következtetést, hogy minden törekvés erkölcsi szabályok felállítására hiábavaló? Ez szerző szerint az erkölcsi kötelesség tagadása volna. Mindig az egyén az, aki erkölcsösnek talál ilyen vagy amolyan szabályt . . . Ami ezt erkölcsössé teszi, az nem a tekintély, melyből ered, sem pedig a kollektív öntudat reakciója az egyén bűnei ellen, hanem az egyéni akaratsnak teljesen sajátos reakciója . . . A nem vitatott hit, mely uralkodik anélkül, hogy akár felfogták volna, az erkölcsösségnek sem nem ideálja, sem nem lényege (171). Durkheim és Lévy-Bruhl tiszta társadalmi determinizmusa talán igaz a Niam-Niam vagy az Anuték törzsére vonatkozóan, de „az is társadalmi tény, hogy az egyénnek ma jogában áll az ideált felfogni és megítélni; az is tény, hogy az egyén jelenleg képes az intézmények formáira hatni. Több mint egy évszázad óta az egyéni öntudatoknak ez a joga kellőleg kifejezésre talál minden objektív morálban: szabadságjogokban, intézményekben és kódexekben.” (168.) A könyvhöz Séailles írt előszót.

Francesco Corridore: *L'istruzione in Italia. Parta prima. L'analfabetismo*. Milano, Paravia e C. 1908.

Szerző táblázatokkal mutatja ki, hogy az analfabetizmus terén nagyon lassú a haladás. Legnagyobb éjszakon és legcsekélyebb délen. A lassú haladást talán az államnak kell tulajdonítani, mivel az elemi oktatás budgetje csaknem változatlan maradt, ellenben a népesség mindig emelkedik. Az átlagösszeg, melyet Olaszországban egy-egy polgár elemi oktatására fordítanak, 2,09 líra, ami igen csekély, ha meggondoljuk, hogy azokban az államokban, melyek az analfabetizmust nem ismerik, 10 líra esik egy lakosra. Az olasz elemi oktatás budgetjét a mai 82 millióról 165 millióra kellene emelni a célból, hogy egy lakosra átlag 5 líra jusson, mely quota civilizált államban a minimumot teszi ki.

A statisztikai fölvételekből kitűnik, hogy Olaszországban 1862-ben 70,06% volt az analfabéták száma, 1872-ben 68,77%, 1882-ben 67,94% és 1901-ben 48,45%. Ezek szomorú számok, melyek azt mutatják, hogy az olasz analfabetizmus csak a balkán államok, Oroszország és Írország analfabetizmusa mögött áll.

Ama jegyesek statisztikájából, kik a házassági kötést aláírták, az következik, hogy az analfabéták aránya 29%-kal csökkent. A katonai analfabéták száma is csak lassan fogy. 1871—75-ben a besorozottak 34,39%-je volt analfabéta. 1901—05-ben 31,57%. A Dél-Olaszországból Amerikába kivándorlók az analfabéták 48,2%-át teszik ki: oly szám, mely mindjárt a törökök arányszáma után jön.

Millerand, A.: *Travail et travailleurs*. Paris: Bibliothèque Charpentier 1908.

(XIX, 330) 3 fr. 50.

Névtelen szerkesztő kötetbe gyűjtötte az első szocialista miniszternek hivataloskodása idején tartott beszédeit és jegyzetekkel kísérte. A beszédek a munkáskérdés majdnem valamennyi részletére kiterjednek.

Magyar társadalomtudományi bibliográfia 1907-ről.

A társadalomtudományok művelése Magyarországon a nyugati irodalmakhoz képest lassan halad. Az 1907-dik év termelése az elmúltakhoz képest némi javulást mutat.

Az itt adott szedet a dolog természeténél és a rendelkezésre álló segédeszközök gyarlóságánál fogva korántsem tarthat számot a teljesség dicséretére.

Magában foglalja az önállóan és folyóiratokban megjelent társadalomtudományi vonatkozású dolgozatokat. A megjelent munkák száma egyelőre oly csekély, hogy elegendőnek tetszett az egyszerű betürendes felsorolás; az alszakok szerint való részletes osztályozás nem látszott érdemesnek vagy szükségesnek.

A szó szorosabb értelmében vett szépirodalmi termékek nem vétettek fel még akkor sem, ha van is bennük valami szociológiai vonatkozás.

Végül megjegyzendő, hogy a szerkesztő szíves volt az esetleg szükségessé váló pótlások utólagos közlését kilátásba helyezni, amivel aztán e bibliográfia idővel egészen tökéletessé is válhat.

Varró István.

- Ágoston** Péter: A nagybirtok kialakulásának tényezői a nyugaton. *Húsz. Száz. 16. köt.*, 879—888.
- Andier**, Charles: A szocializmusnak egy új elmélete. Effertz rendszere. *Húsz. Száz. 16. köt.*, 839—857.
- Andor** József: A keresztény feminizmus. *Kath. Szemle 10. évf.*, 21. köt., 596—606.
- Angyal** Dávid: Gróf Széchenyi István történeti eszméi. *Bp. Szemle 130. köt.* 161—177., 131. köt. 56—94.
- Avarfy** Ferenc: Az ügyvédi kérdés megoldásáról. *A Jog, 26. évf.* 15. sz.
- Bagyary** Simon: A magyar művelődés a XVI—XVII. században. Szamosközy István történeti maradványai alapján. (8-r. VIII, 164 1.) Esztergom, Buzárovits Gusztáv. 3 kor.
- Ballagi** Géza: Gaal Jenő közgazdasági és társadalompolitikai dolgozatai. *Bp. Szemle 129. köt.* 111—122.
- Balogh** Arthur: A társadalom. A szociológia alapvetői. Comte és Spencer (8-r. 174 I.) Kolozsvár, Lepage Lajos. 5 kor.
- Balogh** Jenő: Gyermekvédelem és büntetőjog. *Bp. Szemle 132. köt.* 466—477.
- Nyomor és bűntettek. Olcsó könyvtár 1500—1502. Budapest, Franklin (89 1.)
- Baloghy** Ernő: A magyar kultúra és a nemzetiségek (8-r. 254. 1. és egy térkép). Budapest, Deutsch Zsigmond és társa. 4 kor.
- Bányász** László: Dohánygyári munkásviszonyok Magyarországon, tekintettel az ipari, gyári és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére

- való biztosításától szóló 1907. évi XIX. törvénycikkre, (n. 8-r. 63 1.) Budapest, Toldy Lajos bizom. 2 kor.
- Bartók György:** Vallás és élet. Egyház és állam. (8-r. 83 1.) Kolozsvár, Luther-társ. Budapest. 1 K 50 f.
- Bartóky József:** A gazdasági munkástörvény magyarázata. (8-r. XXVIII, 346 I.) Budapest, Franklin-Társ. 8 kor.
- Bauer Ottó:** A zsidókérdés és a szociáldemokrácia. *Húsz. Száz.* 16. köt. 741—758.
- Baumgarten Nándor:** A sztrájk jogi következményei. Joglemező tanulmány, tekintettel a polgári törvénykönyv tervezetére (8-r. 93. 1.) Budapest, Franklin-Társ. 2 kor 80 fill.
- Beksics Gusztáv** posthumus műve: A szabadelvűpárt története (8-r. 112. 1.) Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap JJjságvállalata. 2 korona.
- Bernát István:** Földvásárlás és szövetkezeti bérletek. (8-r. 15 1.) Budapest, Pátria r.-t. bizom. 40 fillér.
— A tudományos szocializmus csődjéről. (8-r. 17 I.) Budapest, Pátria r.-t. bizom. 40 fül.
- Bernolák Nándor:** Az egyház Franciaországban. *Bp. Szemle* 132. köt. 161—193.
- Boér Jenő:** Az ember. Ébredő korszellemünk megnyilatkozása által. (8-r. 1231.) Kolozsvár, Stein János bizom. Politzer Zsigmond és fia bizom. Budapest, 50 fill.
- Bokor Gusztáv:** Az 1907: XIX. törvénycikk az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról. Előszóval, jegyzetekkel, utalásokkal és magyarázatokkal ellátta — Második, a végrehajtási rendeletekkel bővített kiadás. (8-r. XI. 180 1.) Budapest, Ráth Mór. 5 kor.
- Bolgár Elek:** Szakszervezeti mozgalom és szociáldemokrácia *Húsz. Száz.* 15. köt. 508—524.
— A munkásmozgalom 1906-ban. *U. o.* 63-66.
— Munkásmozgalom. *U. o.* 175—177., 254—257., 368—396.
— A magyarországi szakszervezetek fejlődése *A Munka Szemle*. 3. évf., 16. sz.
— Szociális mozgalom. *U. o.* 1—15. sz.
— A választójog gazdasági jelentősége. *Szocializmus*. 1. évf. 423—429.
- Boroviczény Nándor:** A szociális tevékenység kézikönyve. Egyházhatósági jóváhagyással. (8-r. VII, 400 1.) Budapest, Szent-István-Társulat bizom. 4 korona 50 fill.
— A vallásos tevékenység szociológiai jelentősége. *Religio* 66. évf. 282—293.
— Szegényápolás. *U. o.* 568—570.
- Bourdean János:** A jelenkori gondolkozás mesterei. Fordította *Fredericzy M. és Irmei Ferenc.* Stendhal—Taine —Renan—Herbert Spencer—Nietzsche—Tolstoj — Ruskin — Victor Hugo. A XIX. század eredményei. (8-r. 246. 1.) Budapest, Magyar tud. Akadémia. 5 korona. Vászkonk. 6 kor.
- Bresztovszky Ernő:** A magyar bányák urai. *A Munka Szemle*. 3. évf. 3. sz. 8—9.
— Sztrájkok és kizárások 1906-ban. *U. o.* 20. sz. 10—11.
— Szociális mozgalom. *U. o.* 17—24., 28., 29., 32. sz.
— Osztályokra tagozódás Magyarországon. *Szocializmus* 1. évf. 18—21., 52—57.
— Az iskolázottak és a szociáldemokraták. *U. o.* 119 — 126.

- Adatok a nemzetiségek kérdéséhez. *U. o.* 503—507., 555—558., 604—608. és 631—635.
- Bród Miksa:** A munkáslakásokról. *Szocializmus* 1. évf. 179—183., 213—220. és 246—254.
- Bud János:** Születési és termékenységi statisztika. *Közgazd. Szemle* 31. évf. 37. köt. 24.
- Népkünk halandósága és élet-tartama, *u. o.* 227. és 320.
- Buday Dezső:** A sexuális ethika legsürgősebb reformkérdései. *A nő és a társadalom* 164.
- Concha Győző:** Megint jelszavokról. (Katholicizmus, nacionalizmus, sovinizmus és nemzeti érzület.) (8-r. 33 1.) Budapest, Szent-István-Társ. bizom. 50 fill.
- Az állam, mint öncél. *Religio* 66. évf. 368. és 383.
- Csizmadia Sándor:** Forradalmi eszközök. (16-r. 62 1.) Budapest, Népszava könyvk. 10 fill.
- Aratási sztrájkok. *Szocializmus* 1. évf. 487—493.
- Dániel Arnold:** Parasztbirtok és konzervatív törekvések. *Húsz. Száz.* 15. köt. 41—51.
- Néhány észrevétel a szocialista mozgalom agrárpolitikájához. *U. o.* 177—185.
- A kultúra első forrása a földmívelés. *U. o.* 16. köt. 661—678. és 759—776.
- Deák Albert:** Gazdasági elemek a parlamentarizmusban. Különl. az Erdélyi. Múzeumból. Kolozsvár.
- Detre László:** Közigazgatásunk főbajai. (8-r. 201 1.) Budapest, Heisler J. 5 kor.
- Diner-Dénes József:** Technikai haladás és szocializmus. *A Munka Szeml.* 3. évf. 2. sz.
- Modern művészet, szociális művészet és Tulipánia. *U. o.* 9—13., 15. és 16. sz.
- A termelés organizációja. *U. o.* 21—22. sz., 24. és 26. sz.
- Magyar szociálpolitika. *U. o.* 25. sz.
- A nyomdászok és az osztályharc. *U. o.* 39—40. sz.
- A cselédtörvényjavaslat gazdasági jelentősége. *U. o.* 18. és 19. sz.
- A szocializmus és a nemzeti-ségi kérdés. *U. o.* 23. sz.
- Szocializmus és ipar. *Szocializmus* 1. évf. 108—112., 132—141., 169—174.
- Szocialista agrárpolitika. *U. o.* 225—229. és 260—264.
- A mezőgazdasági termelés lényege. *U. o.* 353—359., 389—393.
- Diószegi Győző:** Újabb törvényeink nemzeti jellege. Különlenyomat az *Ügyv. Lapja*-ból. (8-r. 19 1.) Budapest, Toldi Lajos bizom.
- Dudek János:** Természettudomány és atheizmus. *Religio* 66. évf. 223—224.
- A criticizmus az egyházban. *ü. o.* 293—297., 309—314., 325—327., 345—347.
- A munka értékelése. *U. o.* 331—334. és 353—355.
- A bojt pszichológiája. *U. o.* 116.
- Edvi-Illés László:** A magyar városok gazdasága. *Közg. Szemle* 31. évf. 38. köt. 627. és 676. —
- Alföldi városaink emelkedése. *U. o.* 37. köt. 115. —
- Egy anya** levele egy másik anyához, a szexuális nevelésről. *Népmívelés* 2. évf. 3. köt. 129—135.
- Ehrhard Albert D.:** Kath. kereszténység és modern kultúra. Ford. *Huszár Elemér.* (8-r. 35 1.) Budapest, Szent-István-Társ. bizom. 1 kor.
- Elek István:** Erdőgazdaság szociális alapon. (8-r. 31 1.) Ungvár, szerző sajátja, Eger. 1 kor.

- Erdélyi** László: Magyarország társadalma a két szent király törvényeiben. *Religio* 66. évf. 400., 417., 436., 452., 471., 491., 509., 531., 545., 583., 601., 623., 697.
- Exner** Kornél: Egyenes adóink újjáalkotása. *Bp. Szemle*. 130. köt., 22—44.
- Faber** Oszkár: A keresztény szocializmus. (8-r. 128 l.) Budapest, Népszava kk. 1 kor.
- Farkas** Géza: Mezőgazdasági munkabérek 1905-ben. *Húsz. Száz.* 15. köt. 72—78.
—Kisgazdatenyésztés Nagy-Britanniában. *U. o.* 16. köt. 1068—1073.
- Farkas** Pál dr. Az amerikai kivándorlás. (8-r. 911.) Budapest, Singer és Wolfner. 1 kor. 50 f.
—Az oláh kérdésről. (8-r. 48 l.) Budapest, Singer és Wolfner. 1 kor.
- Fekete** Gyula, nagyványi: Strike és büntetőjog. Különlenyomat a *Bp. Szemléből*.
- Fényes** László: A társadalom és a nemi kérdés. (8-r. 112 l.) Budapest, Molnárok Lapja kiadása. 80 fillér.
- Ferenczi** Imre: Sztrájk és szociálpolitika. I. köt. (n. 8-r. XIII, 529 l.) Budapest, Athenaeum r. t. 12 kor.
—Sztrájkelhárítás és törvényhozás. *Húsz. Száz.* 15. köt. 151-167,
—Az otthonmunka. *A nő és a társadalom*. 1. évf. 80—82., 104. — és 118—120.
A munkáskamarák megteremtése. *Közp. Szemle*. 31. évf. 38. köt. 661—.
- Ferenczi** Zoltán: Petőfi és a szocializmus. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből 19. köt. 10. szám. M. Tud. Akad. 1 kor.
- Népkönyvtárak, vándorkönyvtárak, ezek szervezete és az esteli könyvtárak kérdése. (Előadatott a szabad tanítás pécsi kongresszusán.) *Népmívelés* 2. évf. 4. köt. 238—264.
- Fischer-Colbrie** Ágost: A társadalmi kérdés erkölcsi momentum. *Religio* 66. évf. 1—4.
- Földes** Béla: Társadalmi gazdaságtan. 2. köt. A társad., gazdaságtan alkalmazott és gyakorlati tanai. Negyedik átdolgozott kiadás. (8-r. 549 l.) Budapest, Athenaeum. 10 kor. 50 fillér.
- Földes** János: Az oláh erdei pásztornépről. (8-r. 44 lap.) Ungvár, Székely és Illés. 60 fii.
- Friedmann** Géza: Újabb büntetőjogi elméletek és ezek kritikája. (8-r. 30 l.) Budapest, Athenaeum r. t. 1 kor.
- Fülöp** Béla: Szociális béke felé. Sátoraljaújhely, Lövy Adolf. 1 kor.
- Fürth** Henriette: A nemi kérdés. *A nő és a társadalom*, 132., 147., 161. old.
- Gál** Lajos: A beteg igazságügy. (8-r. 41. l.) Budapest, Deutsch Zs. és tsa. 1 kor.
- Gallovich** Jenő: Keresztény szociológiai tankönyvről. *Religio* 66. évf., 143. —
— A leánykereskedelem. *Kath. Szemle* 10. évf., 1028—1046.
— Szocialisztikus erkölcsan. *Bölcséleti folyóirat* 419—426.
- Garami** Ernő: Sztrájktörvények. *Szocializmus* 33—38.
— Birtokpolitika. *U. o.* 97—100.
— Kisbirtok és nagybirtok. *U. o.* 161—169.
— Szociális viták a parlamentben. *U. o.* 257—259.
- Garbai** Sándor: Építőmunkások bérharcai 1902—1906-ig. *Szocializmus* 1. évf. 588—594., 609—617.

- Geber Antal:** A sztrájkstatistika. *Közg. Szemle* 37. köt. 93. —
- Giesswein Sándor:** Társadalmi problémák és keresztény világnézet. (8-r. VIII, 172 l.) Bpest, Szent-István t. 1 kor. 50 fillér.
— Kereszténység és feminizmus. Különlenyomat a *Nemz. Nőnevelés* 1. füz.-ből. Bpest.
- Glattfelder Gyula:** Katholikus társadalmi kötelességeink. *Religio* 66. évf. 134., 155.
- Glücklich Vilma:** Egyén és társadalom *A nő és a társadalom* 1. évf. 2.
— Szexuális pedagógia. *U. o.* 105.
— A gyermekek nemi felvilágosítása, *ü. o.* 43.
- Glücksman Miksa:** A kisbirtok hitbizományosítása a hitelviszonyok szempontjából, *Keresk Jog* IV. évf. 16. sz.
- Grünwald József:** A magyarországi kivándorlás oka és csökkentésének módja. (8-r. 32 l.) Bpest. Szerző sajátja. 1 kor.
- Gyerkes Mihály:** A népművelési egyletek szervezése. Székelyudvarhely, Becsek D. és fia könyvnyomdája.
- Harkányi Ede:** Babonák ellen. Kísérlet az erkölcsi világ gazdasági alapjainak meghatározására. (8-r. 305 l.) Bpest, Grill Károly kkv. 5 kor.
- Harnack Adolf:** A kereszténység lényege. Ford. *Rácz Lajos*. (8-r. 201 l.) Sárospatak, Kókai Lajos biz. Budapesten 2 kor. 50 fill.
- Hatvany-Deutsch Sándor:** A magyar cukoripar. *Bp. Szemle* 129. köt. 340—351.
- Héczey István:** A művelődés fejlődésének törvénye. (8-r. 94 l.) Bpest Ranschburg Guszt. biz. 2 kor.
- Heller Farkas:** A népesedés kérdése. *Bp. Szemle* 131. köt., 458—463.
- Hermann József:** Társadalmi szikrák. *Religio* 66. évf. 123.
- Hermann Antal:** Magyar zenészosztály. *Magyar Zenetudomány* 1. évf. 1—2. füz. 19.
- Herczegh Mihály:** A nemzetközi szabadgondolkozók. *Katholikus Szemle* 21. köt. 456—466.
- Hertzka Tivadar:** A munkásmozgalom iránya. *Húsz. Száz.* 15. köt. 220—228.
- Hornvánszky Gyula:** A történeti eszmék és a szabad oktatás. (A szabad oktatás pécsi kongresszusán tartott előadás.) *Népművelés* 2. évf. 4. köt. 446—464.
- Horváth Jenő:** A történelem bölcselete. Tanulmányok a történetudomány alapelveiről és az emberi művelődés irányeszméiről. (8-r. VIII. 287 l.) (Gyula) Bpest, Kilián Frigyes utóda biz.
- Hörl Gyula S. J.:** A szépnek erkölcsisége a múltban és jelenben. *Bölcsei, folyóirat* 360—391.
- **i—ák:** A francia tanítók szervezkedése. *Húsz. Száz.* 15. köt. 257—260.
- Jászi Oszkár:** Új Magyarország felé. Beszélgetések a szocializmusról. (8-r. 188 l.) Bpest, Deutsch Zsigmond és társa. 2 kor. 50 fill.
- Az új Magyarország felé. *Husz. Száz.* 15. köt. 1—15.
- Radikális program. *U. o.* 15. köt. 186—188.
- A latifundium elleni küzdelem. *U. o.* 15. köt. 478—480.
- A szabad tanítás szervezése. *U. o.* 15. köt. 547—549.
- Néhány szempont a nemzeti-ségi kérdéshez. *U. o.* 16. köt. 889.
- A pécsi kongresszus. *U. o.* 16. köt. 979.
- Fordítanak-e elég gondot ma a nép nemesebb élvezeteire.

- (Előadatott a szabad oktatás pécsi kongresszusán.) *Népmivé-
lés* 2. évf. 4. köt. 413—415.
- Mi a szociológia? *Természet és
társadalom*. Népszerű tudomá-
nyos könyvtár (k. 8-r. 71 1.)
Budapest Deutsch Zsigmond és
társa. 1 kor.
- Jaurès és Lafargue:** A társad.
fejlődésének törvényei. *I. és II.*
vitája az idealista és materialista
történeti felfogásokról. Ford.
Holló József. (8-r. 45 1.) Bpest,
Népszava kk.
- Jehlicska** Ferenc: Az autonóm
erkölcsbölcselet és a nemzet-
gazdaságtan etizálása. *Religio*
66. évf. 548. és 566.
- Hegel dialektikája a történelmi
materializmusban. *U. o.* 620.,
640.
- Illés** Artúr: Forradalmi eszköz-e
a szövetségi mozgalom? *Szo-
cializmus* 1. évf. 691 — 697.,
728—736.
- Jónás** János: Az ipari munkás-
ság keresk. politikája. *Közg.*
Szemle 31. évf. 38. köt. 690.
- Joób** Lajos: Néppolitika. *Bp.*
Szemle 132. köt. 356—379.
- Szocialista erkölcsan. *U. o.*
130. köt. 209—220.
- Kadosa** Marcell: A kötelességek
programmja. *Szocializmus* 1 évf.
481—487.
- Kármán** Mór: A magyar egye-
temek kérdése. *Bp. Szemle* 131.
köt. 161—189.
- Kautsky** Károly: Marx gazda-
sági tanai. Népszerű ismertetés
és magyarázat. Az áttekintett
és bővített kilencedik német
kiadás nyomán fordította *Garami*
Ernö. 3. ezer. (8-r. XXX, 287 1.)
Budapest, Grill Károly kkv.
5 kor.
- Kautz** Gyula: Magyar imperializ-
mus és hegemonia. *Bp. Szemle*
128. köt. 161—185.
- Kemény** Ferenc: „Hungara”.
Budapest, Márkus Samu könyv-
nyomdája.
- Kenéz** Béla: Sztrájkstatisztika.
Magyarország ipari sztrájkjai-
nak statisztikája. (8-r. 108 1.)
Budapest, Grill K. kkv. 3 kor.
- Képes** Ernő: Történelmi mate-
rializmus. Darwinizmus, Kantiz-
mus. (8-r. 279 1.) Budapest,
Deutsch Zsigmond és tsa. 4 kor.
- Kérészy** Zoltán: Recepció, pa-
ritás és förendiházi képviselő.
(N. 8-r. 40 1.) Budapest, Grill.
1 kor. 50 fillér.
- Király** Péter: Magyar szocializ-
mus vagyis: a szocialisták tö-
rekvéseinek s céljainak okszerű
és észszerű ismertetése, — ma-
gyar szellemben — politikai,
társadalmi és közgazdasági szem-
pontból. (8-r. 192 1.) Debrecen,
Hegedűs és Sándor. 3 kor.
- Kiss** Adolf: Munkásbiztosítás Ma-
gyarországon. *Szocializmus* 1.
évf. 38.; 112., 151., 206., 277.,
314., 338., 411.
- Kiss** Albin: A reformáció és a
szocializmus. *Religio* 66. évf. 739.
- Korányi** Sarolta: A német katho-
likus nők társadalmi szervezke-
dése. *Kath. Szemle* 10. évf. 48.
- Kovács (Kreuzkopf)** András:
Politika és királyhűség. Egy
laikus elmélkedései a helyzetről.
(8-r. 73 1.) Budapest, Pallas
r. t. 1 kor.
- Kovács** Gábor: A szocializmus.
Stampfel-féle Tudományos Zseb-
könyvtár. 201—203. szám.
Budapest, Stampfel-féle kkh.
(16-r. 231 1.)
- Kováts** Lajos: A gyermekek
iránti szeretet és a modern vi-
lágfelfogás. (8-r. 57 1.) Pozsony,
Drottloff R. bizom. 1 kor.
- Kozáry** Gyula: Az egyház és a
demokrácia. *Bölcseleti folyóirat*
56. és 80.

- A leszármazás és a fejlődés elmélete. *Hittudományi folyóirat* 572. és 701. 9 kor.
- Krejsi** Rezső és Vágó J.: Az egyenes adók reformja. Budapest, Pesti könyvnyomda r.-t. (8-r. 47 l.)
- Kriszháber** Adolf: A választói jog kiterjesztése. (8-r. 143 l.) Budapest, Deutsch Zsigmond és társa. 3 kor.
- Kropf** Lajos: Régi utazók Magyarországon. *Századok* 41. évf. 921—928.
- Krüger** Aladár: Szociáldemokrata közjog. *Bölcséleti folyóirat* 235.
- A magyarországi szociáldemokrata törekvések. *U. o.* 392.
- Kúnfi** Zsigmond: A marxizmusról. *Szocializmus* 1.évf. 5—12.
- Szocializmus, háború, hazafiság. *U. o.* 417—423.
- Szocialista irodalom. *U. o.* 466., 540., 601., 665., 726.
- Népoktatásunk bűnei. *Természet és társadalom*. Népszerű tudományos könyvtár. (8-r. 701.) Budapest, Deutsch Zsigmond és társa. 1 kor.
- Kurcsy** Vendel: A kereszténység kovása az emberiség történetében. *Hittudományi folyóirat* 602.
- Lafargue** Pál: A tőke vallása. Ford. *Illés* Arthur. (8-r. 31 l.) Budapest, Népszava könyvk. 30 fill.
- A tulajdon fejlődése. Ford. *Messinger* Géza. (8-r. 64 l.) Budapest. *U. o.* 50 fill.
- A társad, fejlődésének törvényei. Lásd: *Jaurés*.
- Lánczi** Jenő: A szociológia két módszere. *A munka szeml.* 3. évf. 15. és 18. sz.
- Lehmann** Ferenc: Az egyházpolitikai reform történetei, rész. A házassági jogról szóló törvény (kötelező polgári házasság) és annak különös indokolása. (N. 8-r. 298 és 2 l.) Budapest, Luther-társaság bizom. 5 kor.
- Leopold** Lajos ifj.: A kisbirtok eszményítése. *Husz. Száz.* 15. köt. 319—335.
- Linka** Mór: A prostitúció rendezése Budapesten. *Husz. Száz.* 15. köt. 245—254.
- Lippay** Zoltán: Egyesülési jog. Sztrájk törvény. Arató katonák. A győrmegyei gazdasági egyesület átirata Győrmegye tvhatósági bizottságához. Győr.
- Lukács** György: A választójog. (8-r. 132 l.) Budapest, Hornyánszky Viktor. 2 kor.
- Lukácsi** György: A társadalomtudomány vezérfonala erkölcsi és nemzeti alapon. (8-r. 79 l.) (Veszprém), Budapest, Szent-István-Társulat bizom. 1 kor.
- Lukácsy** István: Könyvek és műveltség. *Kath. Szemle* 10. évf. 835—858.
- Lyka** Emil: A kapitalizmus monopolizálása az államhatalmak által. (K. 8-r. 35 l.) Budapest, Ráth Mór biz. 20 f.
- A társadalmi problémák ábécéje. (K. 8-r. 8 l.) Budapest, u. o. 10 fill.
- Szociális jövő-mondás. (K. 8-r. 12 l.) Budapest, u. o. 10 fill.
- A szemitizmus újabb győzelme 1905 szeptember 15-én. (K. 8-r. 111.) Budapest, u. o. 10 fill.
- A legsürgősebb teendő. (K. 8-r. 8 l.) Budapest, u. o. 10 fill.
- Mese egy szociológiai gyűlés lefolyásáról. (K. 8-r. 15 l.) Budapest, u. o. 20 fill.
- A pénzintézményről. (K. 8-r. 35 l.) Budapest, é. n. U. o. 20 fill.
- Magyarázó bevezetés az első magyar általános „Cautio” biztosító intézet címén alakítandó részvénytársaság felől. (8-r. 111.) Budapest, u. o. 40 fill.

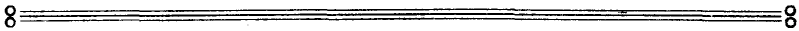
- Felvilágosító levelek az úgynevezett szocialistákhoz. (8-r. 20 I.) Budapest, u. o. 10 fill.
- A nők becsületéről. (8-r. 22 I.) Budapest, u. o. 1 kor.
- Cherchez les Juifs. (8-r. 26 I.) Budapest, u. o. 1 kor.
- Máday Andor:** A feminizmus, mint osztályharc. *A nő és a társadalom* 1. évf. 18.
- Női ügyvédek Svájcban. *V. o.* 48.
- Mailáth József:** A mezőgazdasági munkáskérdésről. *Közp. Szemle* 31. évf. 37. köt. 217.
- Majláth József gróf:** A szövetségi ügy Magyarországon. (8-r. 29 I.) Budapest, Pátria r.-t. bizom. 50 fill.
- Egy újabb „Társadalomtudományi Társaság” érdekében. *Religio* 66. évf. 314—.
- Egy-két irányeszme a szociális bizottság működését illetőleg. *U. o.* 657—.
- A kivándorlásról. *Kath. Szemle* 10 évf. 21. köt. 653—674.
- Szocializmus és katolicizmus. Székfoglaló fölolvasás a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi szakosztályában. *U. o.* 21. köt. 121—135.
- Makai Ernő:** A szocialista válságelmélet. *Közp. Szemle* 31. évf. 38. köt. 511.
- Mangold G. Gusztáv:** Gyermekvédelmi eszmék és érzelmek. (16-r. 46 I.) Budapest, Nagel Ottó. 50 fill.
- Marczali Henrik:** A történelmi oktatás. (A szabadoktatás pécsi kongresszusán tartott előadás kivonata.) *Népmívelés* 2. évf. 4. köt. 443—445.
- Marforius:** A cselédtörvényjavaslat (8-r. 39 I.) Budapest, Deutsch Zs. és tsa. 60 fill.
- Márki Hugó:** A szabadtanítás történeti fejlődése. (Előadatott a pécsi szabad tan. kongresszuson.) *Népmívelés* 2. évf. 4. köt. 201—216.
- Matlekovits Sándor:** A kivándorlás. *Közp. Szemle* 31. évf. 38. köt. 577.
- Az európai kereskedelmi politika és Északamerika Egyesült Államai. *U. o.* 37. köt. 145.
- Mattyasovszky Miklós:** A szocializmusról különös tekintettel az agrár mozgalmakra. (8-r. 17 I.) Budapest, Eggenberger kk. biz. 40 fill.
- Méray-Horváth Károly:** A lepkeszárnyak. Az egyenlőségi eszme biológiájához. *Husz. Száz.* 15 köt. 501—507.
- Tudomány és vesébelátás. *U. o.* 456—458.
- A Pikler-féle vitához, *ü. o.* 549—551.
- A Pikler-féle bizonyításhoz. *L. o.* 16 kötet. 636.
- Miklóssy István:** Magasabbfokú iskolaügyünk felekezeti viszonyai. *Kath. Szemle.* 10. évf. 562—574.
- Mikoss:** Der Socialismus und das Heer. (8-r. 31 I.) Kőszeg, Róth Jenő. 1 kor.
- Műszaki kamara,** A — Harc kenyéririgységből az iparfejlesztés álarca alatt. (8-r. 72 I.) Budapest, Toldi Lajos biz. 40 fill.
- Nagy Ferenc:** Az új városi törvény. (8-r. 52 I.) Budapest, Pallas r. t. 1 kor. 60 fillér.
- Nagy Géza:** A honfoglalók. *Ethnographia.* 18. évf. Új folyam 3., 259—268. és 321—339.
- Nemes Márta:** A munkáslakások kérdése Belgiumban. *Husz. Száz.* 15 köt. 260—267.
- A belga munkáslakások reformja, *b. o.* 16 köt. 990.
- Niczky András gróf:** Állat- és terménykereskedelmünk rendezése I. köt. (8-r. 93 I.) Budapest, Nagel Otto 1 kor. 60 fill.

- Oktatásügy** reformja. Az —. *Népmívelés*, 2. évf. 3. kötet. 7—16.
- O. M. G. E.:** Tanulmányok az Alföld gazdasági viszonyairól. Kiadja az —. I—IV. (8-r.) Budapest. Pátria r. t.
- Ortvay** Tivadar: Természettudomány és praehistoria, *Termtud. Közl.* 39. köt. 603.
- Az ősemlék táplálkozása. Székfoglaló értekezés. Értekezések a történettudományok köréből. Kiadja a M. Tud. Akadémia. A II. osztály megbízásából szerkeszti Pauer Imre. 21. köt. 5. szám. (8-r. 160 l.) 3 kor.
- Ott** Mihály: A magyar iskolaügy Romániában. *Kath. Szemle*, 10. évf. 707—711.
- Ozorai** Frigyes: A produktív munka nevelő értéke. *Népmívelés*. 2. évf. 3. köt. 442—446.
- P.:** Prometheus. Kik a szabadgondolkodók és mit akarnak? Írta: egy magyar szabadgondolkodó. (8-r. 48 l.) Bpest, Mai Henrik és fia. 1 kor.
- Pach** Henrik: Magyar munkás-egészségügy. Budapest, Benkő Gyula.
- Passer** Arnold: Mene tekel! Felfedezési út Európába. Ford. *Weltner* Jakab II. kiadás. (8-r. 78 l.) Budapest, Népszava kk. 80 fil.
- Pauler** Ákos: Az ethikai megismerés természete. (8-r. VII., 325 l.) Budapest, Franklin-t. 4 kor.
- Payr** Sándor: Magyar pietisták a XVIII. században. Különl. a *Prot. Szemléből*. Bpest, Luther-társaság biz. 1 kor. 60 fii.
- Perczelné Kozma** Flóra: A nőmozgalom és a családi élet. *A nő és a társadalom* 1. évf. 23.
- Pikler** Gyula: Lélektan és társadalmi tudomány. Nyílt levél Somló Bódoghoz. *Husz. Száz.* 15. köt. 113—120.
- „Objektív szociológia” és induktív logika. *U. o.* 229—235.
- „Az objektív szociológia” viszszavonása és az „epifénoménok” és az „anyagcsererendszerek”. *U. o.* 301—318.
- „Anyagcsere” és belátás. *U. o.* 471—475., 552—559.
- Végszó és pótlás a Méray-féle vitához. *U. o.* 16. köt. 639., 723.
- A totemizmus eredetéhez. *U. o.* 805. old.
- A szabadtanítás tárgyai és módjai. A társadalmi tudományok szabad tanításáról. (Mindentől a szabad oktatás pécsi kongresszusán adatott elő.) *Népmívelés* 2. évf. 4. köt. 385 — 397., azaz 473.
- Prohászka** Ottokár: Modern katolicizmus. (8-r. 71 l.) Bpest, Szent-István-Társ. 1 kor.
- r. b.: Magy. szociológusok. *Husz. Száz.* 15. köt. 480—483.
- R. R.:** Szociális mozgalmak Svájcban. Uti jegyzetek. *Kath. Szemle* 21. köt. 355—364.
- Rác** Gyula: Az új cselédtörvény bírálata. *Husz. Száz.* 15. köt. 413—446.
- Adóreform. *U. o.* 16. köt. 1030—1041.
- Az orosz föld. *Közp. Szemle.* 31. évf. 38. köt. 455.
- Rác** Lajos: Az ipari béke megvalósítása kollektív munkaegyezmények által. (8-r. 134 l.) (Debrecen), Bpest, Toldi Lajos biz. 3 kor.
- Reichardt** Tamás: Adalék a keresztény szociológiai tanművhöz. *Religio*, 66. évf. 176.
- Révész** Géza: A lélektan és élmekörtan viszonya. *Természettud. Közi.* 39. köt. 135—136.
- Rozvány** Jenő: Szociáldemokrata

- párt és nemzetiségek. *Szocializmus* 513—521, 545—550.
- Rubinyi** Mózes: A világnyelv kérdése. *Bp. Szemle* 132. kot. 194—223.
- Sachse József: A választójog és nemzetiségek. *A munka szeml.* 5. évf. 14. sz.
- Sarkadi** Ignác: A munkásbiztosító törvény (1907: XIX. t.-c.) magyarázata és gyakorlati rendszere (8-r. 285 l.) Budapest, Pallas r.-t. 4 kor.
- Sass** János: Életkép. Társadalmi betegségünk egyedüli orvosa a szeretet. (8-r. 55 l.) (Sopron), Budapest, Kókai Lajos bízom. 40 fill.
- Schneller** István: A vallásról. *Protestáns Szemle* 419., 512. és 575.
- Schwimmer** Rózsa: A nő része a társadalom átalakításában. *A nő és a társadalom.* 1. évf. 115.
—A nőkérdés a nemzetközi szocialista kongresszuson. *U. o.* 171. és 195.
- Sebestyén** József: Törvénylátó nők. *A nő és a társadalom.* 1. évf. 199.
- Seni** Valér: Az anabaptizmus. Jutalmazott pályamű (8-r. 136 l.) Budapest, Eggenberger-féle kk. 2 kor.
- Solyomossy** Sándor: Az énekes rendek keletkezése. *Ethnographia*, 18. évf. Új folyam: 3. 193—, 269—és 339—.
- Somló** Bódog: Az objektív szociológia. *Húsz. Száz.* 15. köt. 209—219.
—Viszonzás Pikler Gyulának az objektív szociológia dolgában. *U. o.* 458.
- Somogyi** Jenő: Harc az akaratsabadságért. *Religio* 66. évf. **208.**
- Statisztikai közlemények**, Magyar. — Új sorozat. 5., 18. köt. (Lex. 8-r.) Bpest, 1907.
- Kilián Frigyes biz. Vászónba kötve.
— 5. kötet. *Népszámlálása*, A magyar szent korona országainak 1900. évi —. Harmadik rész. A népesség részletes leírása. (VII. 743 l.) 8 kor.
— 18. kötet. *Népszámlálása*, A magyar szent korona országainak 1900. évi —. Kilencedik rész. A népesség ház- és földbirtokviszonyai. (VI. 254 l.) 4 kor.
- Stopford** Brooke: A kereszténység és a szociális munka. S. B. nyomán *Józan* Miklós (16 l.). *Unitárius füzetek* 4. sz. 10 fill.
- Strasser** József: A római katolikus egyház gazdasági alapjai és politikai helyzete Magyarországon. *Szocializmus.* 1. évf. 737—747.
- Stuckner** János: Civilizáció és theizmus. *Kath. Szemle* 21. köt. 773—790., 890—910.
- Szabadgondolkodók** pécsi társasága: Szabadgondolat és vallásvíta a szabadgondolkodók pécsi társaságának 1907. jul. 29-én tartott ülésén. Pécs, Taizs József. 50 fill.
- Szabó** Ervin: Társadalmi harcok. (A nemzetközi szociológiai kongresszus tárgyalásai). *Húsz. Száz.* 15 köt. 782—805.
- Szántó** Menyhért: A Magyar Társadalmi Múzeum feladatai. *Közp. Szemle* 31. évf. 37. kötet 361.
- Szeberényi** Lajos Zs.: A parasztok helyzete Magyarországon. Szociális tanulmány, különös tekintettel az alföldi munkásmozgalomra és kivándorlásra (8-r. 100 l.) Békéscsaba, Kókai Lajos Bpest. 1 kor.
—A parasztkérdés a skandináv népeknél, különösen a dánoknál. *Közp. Szemle* 31. évf. 38 kötet, 793.

- Szelényi** Ödön: Öngyilkosság és etika. (8-r. 101 I.) (Mezőtúr, Pozsony), Steiner Zsigm. bizom. 2 kor.
- Szende** Pál: Gross-Oesterreich és a magyar proletariátus. *Husz. Száz.* 16. köt. 1041—1053.
—A sztrájk és a magyar törvényhozás. *Szocializmus* 1. évf. 527—531., 550—555.
- Szentkirályi** Kálmán: Az adó-reform. *Közg. Szemle* 31. évf. 37. köt. 240.
- Szilassy** Zoltán: A gazdasági egyesületek országos szövetségének 1906—1907. évi évkönyve. A végrehajtó bizottság megbízásából szerkesztette —. VIII. kötet. (8-r. 372 I.) Budapest, Pátria r.-t. 1 kor.
- Takáts** Sándor: Műveltségtörténeti közlemények. *Athenaeum*, 41. évf. 52—67., 143—160., 226—249., 332—343., 415—435., 518—540., 630—647., 726—741., 815—837.
- Tanulmányok** az Alföld gazd. viszonyairól. I—IV. (8-r.) Bpest. Kiadja az O. M. G. E. Pátria r.-t.
- Than** Károly: Kultúránk és a természetbúvárokodás. *Bp. Szeml.* 129. köt. 321—339.
- Thomas** William J.: A faji előítélet lélektanához. *Husz. Száz.* 16. köt. 581—693 I.
- Tóásó** Pál: A népoktatás államosításáról. *Szocializmus* 1. évf. 21—25.
—Proletár gyermeknevelés. *U. o.* 141—147.
- Torday** Ferenc: Állami gyermekvédelmünk. (N. 8-r. I—V. 50 I.) Bpest, Kilián Frigyes utóda bizom. 1 kor.
- V. S.** Társadalomtudományi kérdések az 1905. évi kongresszuson. *Bölcsei, folyóirat* 98—105.
Vacirca Vincenzo: Az agrárszo-
- cializmus Olaszországban. *A munka szeml.* 3. évf. 16., 17., 23. és 24. sz.
- József: A kézizálog-üzlet államosítása *Közg. Szemle* 31. évf. 38 köt. 433.
- U. a.** és Krejcsi Rezső: Az egyenes adók reformja. Budapest »Pesti könyvnyomda r.-t. (8-r. 47 I.)
- Vájna** Károly: Hazai régi büntetések, írta és a magyar kir. igazságügyin, támogatásával kiadja 181 képpel. I—II. köt. (8-r. 696 és 591 I.) Bpest, Toldi Lajos bizom. I—II. 20 kor-Vallás, hit és szabadság. A genfi 1905. évi nemzetközi vallás kongresszuson tartott felolvasások és beszédek. (8-r. I—XV. 277 I.) Kolozsvár, Lepage Lajos bizom. 3 kor.
- Vandervelde** Emil: A kollektívizmus és az ipar evolúciója. Ford. *Wildner* Ödön dr. és *Zalai* Béla (8-r. VI. 250 I.) Grill K. kkv. 5 kor.
- Vári** Kálmán: A modern társadalom és a család. *Religio* 66. évf. 646.
- Varjú** János: A magyar szellemi művelődés története. Debrecen, Csáthy Ferenc.
- Várnai** Sándor: A pozitívizmus történetbölcsélete és a kath. egyház. *Religio* 66. évf. 277., 299.
—A darwinizmus etikája. *Bölcseleti folyóirat* 446.
- Varró** István: Szociológia és néprajz. *Husz. Száz.* 16. köt. 712—723.
- Vass** József: Kultúra és vallás. *Bölcseleti folyóirat* 329.
- Vay** A. P. gróf: Japán szellemi átalakulása. *Kath. Szemle* 21. köt. 575—587.
- Velics** Antal: Szociális elméletek. *Religio* 66. évf. 398., 419.
—A katolikus szervezkedés kérdéséhez. *U. o.* 696. és 717.

- Vitányi Béla:** A Tripartitum államjoga (8-r. 166 1.) Bpest, Grill Károly kkv. 3 kor
- Vitéz Géza, Illyefalvi:** Társadalom és közigazgatás *Athenaeum* 16.évf.381—394., 497—511.
- Weltner Jakob:** Az iparfelügyelők 1905-ben. *Szocializmus* 1. évf. 183—189.
—A munkálkodó nép helyzete Oroszországban. *U. o.* 300—305., 379—382.
- Weszely Ödön:** A kultúra és a pedagógia. *Népmívelés* 2. évf. 3. köt. 481—502.
—Nemi felvilágosítás. *U. o.* 433—442.
- Weszprémy Kálmán ifj.:** A magyarországi zsidóságról. I. k. A magyarországi zsidók statisztikája. (8-r. 167 1.) Debrecen, Csáthy Ferenc biz. 3 kor.
- Wickenburg Márk gróf:** A bankkérdés. *Bp. Szemle* 132. köt. 337—344.
- Wlassics Gyula:** A közművelődés decentralizációja. Elnöki megnyitó a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Pécsen 1907. június 29-én tartott közgyűlésén. *Népmívelés* 2. évf. 4. köt. 1—12.
- Zamboy Béla:** Az evangélium szocializmusa. *Religio* 66. évfolyam. 380.
- Zerkovitz Zsigmond:** A gyermekvédelem legújabb fejezete hazánkban. *Gyermekvédelmi Lapok.* Szeptemberi szám.
— A tulajdon fejlődése kérdéséhez. *A munka szeml.* 3. évf. 20. sz. 8—10.
- Zetkin Klára:** A nők választójoga — társadalmi jog. *A munka szeml.* 3. évf. 38. sz.
- Zimányi Alajos:** Az igazságszolgáltatás krízise. *A jog* 26. évf. 44. szám.
- Zubriczky Aladár:** A kereszténység lényege. (8-r. 96 I.) Bpest, Szent-István-Társ. 1 kor.
- Zselensky Róbert gróf:** Agrárpolitikai észrevételek. (Néhány megjegyzés a képviselőháznak 1907. febr. 28-ikán tartott ülésére.) A vámkérdésről. (8-r. 16 1.) Budapest, szerző sajátja. VI., Városligeti fasor 2/b.

Társadalomtudományi Társaság.

A *Társadalomtudományi Társaság* július 26-án előadó ülést tartott, melynek tárgya Berzeviczy Gergely emlékezete volt. A hallgatóság, melynek soraiban igen sokan voltak a vendégek, nemcsak az előadó nagytermet, hanem a vele kapcsolatos szobákat és folyosót is zsúfolásig megtöltötte.

Szabó Ervin elnöki megnyitójában rámutat arra, hogy a Tudományos Akadémia is ünnepli azt a férfiút és emléktábláját leplezi le annak, aki — ha ma élne — ép úgy nem volna a „hivatalos társadalom” híve, mint ahogy az ő idejében harcban állott azzal. A Társadalomtudományi Társaság emlékünnepe tiltakozás Berzeviczy Gergely emlékének kisajátítása ellen, mert Berzeviczy Gergely minden írása tanúsítja, hogy mindvégig a társadalmi haladás harcosa volt, ellenben azok, akik most hivatalosan ünneplik emlékét, még ma is erőszakkal tartanak fenn intézményeket és hirdetnek eszméket, amelyek ellen Berzeviczy már száz év előtt küzdött és amelyekért szenvedett.

Harkányi Ede festi az egykorú Magyarország képét. Leírja az ország gazdasági helyzetét: jellemzi a csekély östermelést és annak

együtthatóját: a gyér népességet. E két okból következnek a kereskedés és ipar tökéletlenségei. Mindennek első oka, Berzeviczy szerint, a nyomorult adózó nép siralmas helyzete. És e föltevés igazolást is nyert *a posteriori*, mivel a jobbágy fölszabadítással kezdődik az ország gazdasági föllendülése. De maguk a száraz tények is Berzeviczy mellett szólnak: Magyarországon 1,298.000 fölött jobbágy nem bírhat ingatlant tulajdonul, tartozik körülbelül 200 nap robotmunkával, dézsmával, készpénzfizetéssel, deperditákkal. Az egykorú újságok éhínségről közölt hírei tehát nagyon érthetők. A gazdaságilag gyöngye jobbágy csekély jogait sem érvényesítheti: úriszékben ura ítélkezik saját ügyeiben. A büntetőjog kiszolgáltatja a gyöngét, mivel a „magyar jogásznemzet” büntető törvények hozását nem tartotta szükségesnek. Igaza van tehát Berzeviczynek, mikor a jobbágy helyzetét a rabszolgáéval hasonlítja össze. A fejletlen ipar és kereskedés társadalmi együtthatója a polgárság kis száma és rossz helyzete. A szabad királyi városok összes lakossága fele annyi, mint az egykorú London városáé. A jogtalanokkal szemben áll a nemesség, melynek gazdasági súlyt az ősiség és adómentesség, jövedelmet a regálék, hatalmat a bírói, megyei és országgyűlési követi tisztség ad. A leírt gazdasági és társadalmi helyzet együtthatója a kulturális helyzet, melynek képét maradi törvényekből, konzervatív iskolai rendelkezésekből, a cenzúrából, tudós társaság és színház sorsából, irodalomból és tudományból vonja le az előadó. Végre Kölcsey szavaival foglalja össze a kor képét, melynek jellemző sajtósága a konzervativizmus: maradiság a gazdaság, a törvénykezés, a kultúra terén.

E keretbe állítja a következő előadó, Kégl János, Berzeviczy képét: mint tudósét és politikusét. Kiemelte, hogy a kiváltságolt nemesi rendből származó Berzeviczy volt az, aki első ízben ismerte föl, hogy az ország súlyos közállapotának okai merőben gazdaságiak és társadalmiak. A munkás-parasztságnak elnyomott volta az oka annak, hogy minden törekvés, mely az ország sorsán javítani igyekszik, meddő marad. A teljesen jognélküli, urának mindenben alávetett, az összes közterheket viselő parasztsággát szemben a jogok teljes élvezetében álló, de semmi kötelezettséget nem ismerő nemesség úgy a vármegyéken, mint a diétán egyedül a maga önös érdekeit képviseli. Katonákat, adót szavaz meg, amelyeket a parasztságnak kell kiállítani, illetve megfizetni. Csak arra van gondja, mint az 1802-iki országgyűlésen, hogy a nemesi rendet ne érje semmi közteher s a nemesi jogok csorbíthatlanul föntartassanak. Berzeviczy e fölfogásból kiindulva szívesen látta volna, ha II. József által tervezett reformok az országban megvalósulnak. Csak természetes, hogy ez az álláspontja a kiváltságolt rendek közt neki nem barátokat, hanem ellenségeket szerzett, sőt emiatt még ma is a nemzeti érzés hiányát látják benne s egyéni kiválóságának ebben keresik napfoltját.

Szabó Ervin elnöki záróbeszédében hivatkozik Berzeviczy ama mondására, mely szerint Magyarország mindig száz évvel sántikál az európai kultúra mögött és fölhívja a hallgatóságot, hassanak oda, hogy ez az úr mennél kisebbé váljék.